

D 2643

BOREC

MAJ 1982

BOREC, YU ISSN 0006-7725

5

borec

5

1982 * XXXIV

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj:

republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Uredniški svet:

dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek (namestnik predsednika), Lojze Štradjot, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavna in odgovorna urednica:

Milena Štrajnar

Naslov uredništva in uprave:

založba Borec — za revijo Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I

Poštni predal:

203

Telefon:

320-477

Cena:

posamezna številka stane 22,40 dinarjev, dvojna številka 30,40 dinarjev; celotna naročnina je 240 dinarjev, za tujino 288 dinarjev

Ziro račun pri SDK v Ljubljani:

50101-603-45772

Devizni račun pri LB — Gospodarska banka v Ljubljani:

50100-620-107-010-257300-3105/4

vsebina

DR. TONE FERENC

Florjanova zapuščina v tujem arhivu

257

NEŽA MAURER

Četrty maj (leta 1980)

278

KAREL GRABELJSEK

Tesnoba

280

TADEUSZ SLIWIAK

Zgodnja balada o peku, ognju in konju

288

OUR UBRESTA

Delavec

288

LAJOD KASSAK

Portret delavca

290

CARL SANDBURG

Sreča

290

PROF. DR. BOGDAN BRECELJ

Medicinska doktrina v NOV v Sloveniji

291

AVGUSTIN GOYTISOLO

Nekaj se dogaja

300

MARJETA ČAMPA

Partizanski zdravstveni vestnik 1944—1945

301

Florjanova zapuščina v tujem arhivu

Dr. Tone Ferenc

Lansko leto je Miloš Rutar v glasilu TV 15 v nekaj nadaljevanjih predstavil življenje in delo športnika in partizana Cveta Močnika-Florjana Notranjca. Močnik je padel kot politkomisar Gradnikove brigade, ki bi se morala ustanoviti tisti dan. Do tistega usodnega dne 26. aprila 1943 je bil Močnik v več notranjskih in primorskih enotah, in to vedno kot politični funkcionar.

Cveto Močnik je odšel k partizanom septembra 1941 in je bil nekaj časa politkomisar Loške čete. Kot večina borcev Krimskega bataljona se je tudi on novembra 1941 vrnil v Ljubljano. Vendar je že 1. januarja 1942 ponovno odšel, in to k snujočemu se Šerčerjevemu bataljonu na Kožljeku na Notranjskem. Marca je Močnik postal namestnik politkomisarja tega bataljona. Kot piše Stane Semič-Daki v svojih spominih, naj bi Močnik po preureditvi tega bataljona nekaj časa delal kot aktivist KPS in OF na terenu okrog Velikih Lašč, da je tam ostal do konca aprila. Takrat (28. 4.), ko so iz 3. čete Šerčerjevega bataljona ustanovili Zidanškov bataljon, je namreč pisal svoji ženi v Ljubljano: »Mala, spet sem prestavljen — kam? Tam, kjer je nered, tam, kjer je treba z energično roko stvar prijeti. Komaj se nekje privadim ljudem, delu, krajem, pa že naprej.« Ko pa so iz 3. čete Šerčerjevega bataljona proti koncu aprila ustanovili Zidanškov bataljon, je Močnik postal njegov politkomisar. Enako funkcijo je imel nato v Kočevskem odredu. Predlagali so ga celo

za namestnika politkomisarja 3. grupe odredov in ga je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet tudi imenovalo na ta položaj, vendar je bil na njem le nekaj dni. V Šerčerjevi brigadi je bil odgovoren za agitacijo in propagando in tudi partijski organizator.

Konec decembra 1942 je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet Močnika imenovalo za namestnika politkomisarja Soškega odreda in ga na začetku januarja 1943 poslalo na Primorsko. CK KPS je 31. decembra 1942 v pismu PK KPS za Primorsko zapisal: »Dalje vam pošiljamo na mesto namestnika politkomisarja Soškega odreda tov. Florjana Notranjca (ki ga dobro pozna tov. Primož). Smatramo, da bo s tem precej razbremenjen tov. Ahac. Tov. Florjan ima sposobnosti za samostojno delo v partizanih in vam bo lahko veliko koristil tudi v delu na terenu.«

Močnik je bil na Primorskem zelo delaven in delo, ki ga je opravil tam, ni bilo majhno. O tem pričajo njegove ohranjene okrožnice in navodila ter v ne majhni meri tudi razvoj partijske organizacije v enotah Soškega in nato Severnoprimorskega odreda. Seveda imajo nekaj zasluge za to tudi okrožni komiteji KPS, s katerimi so imele partijske organizacije v omenjenih enotah zelo tesne zveze.

Močnik je prispel na Primorsko 15. januarja 1943 in je šele v drugi polovici januarja dobil stik s PK KPS za Primorsko. Dne 17. januarja je namreč ta v

svojem poročilu v oddelku o preureditvi odrednega štaba zapisal: »Za namestnika politkomisarja bi pustili tov. Florjana, ki ste ga postavili vi in ki ga pričakujemo vsak dan.« Kot je razvidno iz Močnikovega dnevnika, je prispel na sedež vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko 2. februarja, ko je opravil že precej dela na političnem področju. Močnikovo delo na Notranjskem in Primorskem je deloma lepo razvidno iz njegovih dnevniških zapisov, ki jih objavljamo. Naj dodamo, da je 9. februarja poročal s Primorskega centralnemu komiteju KPS »o stanju partijske organizacije SO« in dodal, da je dobil pregled le nad partijsko organizacijo v I. in II. bataljonu, v katerih je bilo 51 članov in 25 kandidatov KPS ter 40 članov SKOJ. Do takrat je imel v enotah tudi več predavanj z okrog 6 temami. Še prej, kot je lahko dobil pregled nad partijsko organizacijo v drugih treh bataljoni Soškega odreda, je 13. februarja 1943 prišlo do preureditve partizanske vojske na Primorskem. Takrat so iz II., IV. in V. bataljona Soškega odreda ustanovili Severnoprimorski odred in njegov politkomisar je postal Močnik.

Italijanska vojska je v prvih mesecih leta 1943 v svojih hajkah in ofenzivah nekajkrat zaplenila tudi nekaj arhivskega gradiva partizanskih enot. Tako je bilo 26. aprila tudi na Golobarju. Poleg gradiva II. bataljona Severnoprimskega odreda je našla tudi torbico padlega brigadnega politkomisarja Močnika in v njej nekaj gradiva. Nekaj gradiva je bilo še iz Šercerjeve brigade, na primer kopija Močnikovega poročila centralnemu komiteju KPS 30. decembra 1942, več iz Severnoprimskega odreda, največ pa so seveda vredni njegovi dnevniški zapiski od 12. maja 1942 do 21. aprila 1943 v žepnem koledarčku. Italijanska vojska je večino gradiva prevedla v italijanščino, en izvod prevoda je poslala tudi vodji italijanske policije v Rimu in je sedaj v Osrednjem državnem arhivu v Rimu. Kje so sedaj izvirniki, ni zna-

no, morda v zgodovinskem arhivu generalštaba italijanske vojske v Rimu, če so se seveda ohranili.

Prevod Močnikovih dnevniških zapisov ima dve prekinitev, in to od 20. maja do 27. junija in od 28. oktobra do 31. decembra 1942, skupno torej za več kot tri mesece. Vzroka za to še ne vemo; ali Močnik za to obdobje zapisov ni delal ali pa jih italijanska vojska ni prevedla.

Ker Močnikovi dnevniški zapiski niso pomembni samo za njegov natančnejši življenjepis, temveč tudi za zgodovino partizanskih enot, v katerih je bil funkcionar, jih objavljamo v slovenskem prevodu. Bralci morajo seveda upoštevati dejstvo, da sta posredi dva prevoda, in to iz slovenščine v italijanščino in narobe. Upoštevati morajo tudi to, da je slog v takšnih dnevniških zapiskih navadno drugačen kot v drugih spisih; izražanje je kratko in največkrat manjkajo povedki. Zapiske smo opremili z najnujnejšimi pojasnili, zlasti še s pojasnili pravih imen; Močnik je namreč zaradi konspiracije uporabljal le partizanska imena.

Dnevnik Cveta Močnika Žepni koledarček 1942/XX—XXI

12. 5. — Italijani zapuščajo Loško dolino. Celo noč se ukvarjam s sestavljanjem proglaša,¹ ki sem ga tudi stípkal. Nič spal.
13. 5. — Uradno zasedena Loška dolina. Ob 8 1/2 zvečer veliko zborovanje, ki se ga je udeležilo 1500 oseb. Govoril sem o ciljih naše borbe. Mnogo navdušenja med udeleženci.²
14. 5. — Spal uro in pol. Sestavil sem proglas št. 3 in ga razmnožil.³

- Ponoči vzel orožje »bele garde«: dobil sem marsikaj, vendar ne vem, ali je bilo vse. Spal eno uro.
15. 5. — Obiskal učitelja — župnika. Preiskave pri beli gardi: vzeli smo nekaj vojaškega materiala.⁴ Zvečer sestanek s funkcionarji OF. Spal dve uri.
  16. 5. — Zjutraj sestanek OF. Nato odšel v taborišče. Medtem so zaradi nepazljivosti naših čet Italijani ponovno vdrlji v dolino.⁵
  17. 5. — Zapisega 4. in 5. č.⁶ Tukaj se kaže zelo dobro moštvo.
  18. 5. — Nenaden prihod Stenjke.⁷ Posvet o nadaljevanju borbe. Italijani ponovno zapuščajo Loško dolino in istoimenski kanal.
  19. 5. — Cel dan sem sestavljal direktive za »novo partizansko taktiko« in »zakaj smo izgubili osvobodeno ozemlje« za naše čete. Nato graja komandirja in političnega komisarja 1. čete zaradi premajhne aktivnosti.⁸
  28. 6. — Imenovan za političnega komisarja KO. (Morda Kočevski odred).⁹ Sestanek: udeležba v DRAGI 200—300 oseb. V coni se zbira po več 1000 ljudi, sledi ples.
  29. 6. — Odšel sem na pot v kraj, ki mi je določen, proti gozdu, ker so Italijani okupirali Drago.
  30. 6. — Prispel na novo mesto v kavernu.
    1. 7. — Nekoliko počival.
    2. 7. — Prišel ANTE:¹⁰ govorimo o mejah odrednega območja in razdelitvi bat.
    3. 7. — Odšel na pot na konferenco Komunistične partije Slovenije.¹¹
    4. 7. — Prispeli na kraj zelo utrujeni.
    5. 7. — Otvoritev posvetovanja. Stalin, častni predsednik. V častnem predsedstvu so navzoči tudi predstavniki nemške in italijanske partije. Poslan pozdravni telegram Stalinu. Veliko navdušenje.
  6. 7. — Ves dan posvetovanje. *
  7. 7. — Ves dan posvetovanje. Naučil sem se mnogo.¹² Srečanje s pesnikom MATEJEM BOROM.¹³
  8. in 9. 7. — Vrnitev domov. Zelo utrujen.
  10. 7. — Urejanje odreda.
  11. 7. — Pojasnjevanje najvažnejših smernic glavnega poveljstva.
  12. 7. — Prideta PRIMOŽ in JAKOB.¹⁴ Razprava o novi razmestitvi bat. in o novi taktiki.
  13. 7. — Pride RUDI. Ravno zadnji čas za pravo organizacijo.
  14. 7. — Pripravljal sem povelje št. 7, ki vsebuje navodila za oskrbo z živežem in ustrezno odkup posebno za zimo.
  15. 7. — Direktive političnim komisarjem o načinu študija. Povelje za material za izobrazbo in vzgojo partizanov.
  16. 7. — Redno delo. Iskanje novega kraja za taborišče.
  17. 7. — Pisal sem poročilo na III. grupo. Prvikrat sem jedel polha, slastnega kot mlado kokoš. Če bomo ostali tukaj, imamo mesa za 2—3 mesece.
  18. 7. — Tovariš PRIMOŽ namestnik komandanta vseh slovenskih partizanskih sil. Vpisal sem v dnevnik: FLORJAN je deček vendar je še tepec. Mislil sem, da sem nekaj. Delal sem cel dan v uradu. Pripravljal sem voščilni proglas za komandanta in političnega komisarja civilnih taborišč.¹⁵
  19. 7. — SAVA¹⁶ (tov. oficir iz V. zone Hrvatske) se je naučil tele stihe: MEDIC,¹⁷ izdajalec, nekoč je bil general, danes je postal norec.
  20. 7. — Priprava akcije na PLEŠČE.¹⁸
  21. 7. — Aktivnost okrog politkomisarjev in partizanov.¹⁹

22. 7. — Zvemo, da sta dva hrvaška kurirja razkrila vse. Planirana akcija proti Plešću je spuhla. Okupatorji začenjajo ofenzivo blizu barake.
23. 7. — Pripravljamo novo akcijo. Italijani napadejo barako. Rafali žvižgajo tesno okrog nje.
24. 7. — Moramo se preseliti.²⁰ Zelo mrzlo. Spimo v gozdu. Živimo ponovno partizansko. V kotanji je bil strahovit boj: sedem naših mrtvih. Okupatorji niso mogli popolnoma prodreti, čeprav so uporabili mine, metalce ognja in plin. Italijanov 1000, naših 17.²¹
25. 7. — Blodimo po gozdu. Tukaj se združimo z vsemi bataljoni. Pošljemo jih na nove položaje.
26. 7. — Zginemo v gozdu s patruljami. Zvemo, da bo OK v GOLENCI.²² Naši rekvirirajo nekaj v ..... (?)
27. 7. — Pisal sem poročilo na ..... z dne 23. t. m. za čete.²³ Govoril sem vsem enotam našega odreda.
28. 7. — Kraj začnja biti vroč. Italijanska ofenziva na TRAVNO GORO. Močan pritisk.
29. 7. — Novi premik. Iščemo kraj, kjer bi lahko ostali blizu naših, ne da bi povzročili zmedo.
30. 7. — Novi premik. Ni mogoče nadaljevati poti. Prihod in odhod iz krajev sta onemogočena. Edina stvar, ki nam še preostane, je možnost, da se skrijemo. Material skrijemo: upamo, da ga ne bodo našli. Zvečer pohod.
31. 7. — Najdemo lep kraj. Skrivališče 10—12 metrov višine. Prostor za 8 ljudi. Nas je 12. 8 jih je zunaj. Jemo surovega srnjaka.
1. 8. — Skoraj nič spal. Vse kosti imamo otrple. Vsi smo precej potrti. Jemo surovo meso.
2. 8. — Vedno v skrivališču Jemo samo surovo meso. Zdi se, da nas je okupatorska ofenziva obšla. Tako vsaj upamo.
3. 8. — Meso je smrdelo že včeraj: kljub temu ga jemo... br... Smo že utrujeni od skrivališča. Nekateri jedo tudi cigarete in ogorke. Vržemo se na branje. Čitamo »Potepuh Marko« I. Cankarja in »Kralj Matjaž« (kralj Matija Korvin), »Križ na gori«, »Gospa Judit«, »Boj za Mt. Everest« J. Kozaka, študiramo »Lenina«, »Marx in marksizem«. To zadnje gre precej počasi. Upamo, da bomo kmalu odšli iz skrivališča.
4. 8. — Zvečer sem odšel za deset minut iz skrivališča. Čudovito. Samo ko sem se vrnil, sem se onesvestil od smradu, ki je bil notri. Po 5 dneh driska. Že dva dni kadimo »Waldmeister« in danes 10 dkg. prepečenca.
5. 8. — Še vedno blokirani. Vrag vzami Italijane: ni mogoče oditi. Blokirani. Manjka hrana. Slabimo.
6. 8. — Izpulimo kakšen koren, repo, čebulo. Živela ohcet! Dobro smo se okrepili.
7. 8. — Zapustimo skrivališče. Zelo onemogli. Italijani so odšli. Gremo iskat zveze: imamo nekaj za jesti. Polagoma bomo normalno dihali.
8. 8. — Našli smo staro mesto v redu. Precej utrujeni. Jedli pečeno meso.
9. 8. — Srečal MIRKA.²⁴ Zvemo za STENJKA.²⁵ Ponovno se zbira. Vsi malo bolni na želodcu. Pokadil sem cigareto. Dobil sem samo tri. Nov premik.
10. 8. — Zvedel sem, da je ostal tudi Don.²⁶ Italijani so nečloveško požigali v Loški dolini. Ustrelili so 50 partizanov.

-
11. 8. — Huda driska: moram se postiti, da bi ozdravel. Premik.
12. 8. — Ozdravil drisko. Začenja me bolati grlo. Sem takšen, kot če bi me pretepli.
13. 8. — Grlo me boli še vedno: na splošno pa je malo bolje. Patrulje gredo v vse strani, da bi povezale čete.
14. 8. — Driska še traja. Našli smo dva partizana iz bat. »MIL. ZIDANŠEK«. Odkrijemo, da ni dal štabu II. bat. polente za kolektiv, ker mu je manjkala moka. Razkrinkan pred zborom. Ljudje zadovoljni. Z grlom je bolje. Novice s sovjetske fronte dobre.
15. 8. — Postajam zdrav. Patrulje so poslani na vse smeri: upam, da bo kakšen uspeh. Začenjam z resnim študijem Marxa: Kapital. Ponovno pokadim cigareto. Nenadoma pride BORUT, politkomisar III. grupe — pravi dečko.²⁷
16. 8. — Živ je tudi komandir JAKA.²⁸ Njegova četa je cela. Glede hrane kaže na bolje. Upamo, da se ne bo nič zgodilo. Skoraj popolnoma sem ozdravel — samo grlo me še malo boli.
17. 8. — Začenjamo delati majhno pleteno mrežo za sušenje sadja in zelenjave. Upamo, da nam bo za nekaj koristila.
18. 8. — Dobimo zvezo z bat. »MILOŠ ZIDANŠEK«. Dobre novice, zdi se, da je PRPIČ²⁹ dezertiral. Napisal sem direktive za nadaljevanje borbe.³⁰ Pisal sem SLAVKU³¹ in LEVCU³². Pisal sem tudi bat. »MILOŠ ZIDANŠEK«. Čaka nas mnogo dela. Zadnji čas, da končamo našo lenobo.
19. 8. — Zaradi PRPIČA moramo zapustiti kraj.
20. 8. — Zveza z ...? Italijani so napadli staro taborišče. Tja jih je pripeljal dezertar PRPIČ.
21. 8. — Sestavil sem propagandni letak za italijanske vojake. Zorko³³ sporoča, da sta dve četi II. bat. odšli v SH. KR. (?)³⁴
22. 8. — Prejel 20 baterij. Dobivamo novice. Rekvirirali 4 krave: 1 že zaklana.
23. 8. — Hudič! Ponovno se premaknemo, ponovno vse dobro. Pride MIRKO.³⁵ Prišle so patrolje iz prve čete II. bat. Morala pri njej je dobra.
24. 8. — Pride del glavnega poveljstva, med njimi BOR.³⁶ Ima že nove pesmi. Pričakujemo patrolje tudi iz Srbije.³⁷ Dva dni sem bil namestnik politkomisarja grupe. Srečen, da nisem ostal za vedno.
25. 8. — Nekateri tovariši imajo navado govoriti, govoriti, toda nobene volje delati. Prekleta počasnost! Prekleta večna posvetovanja! Greh je izgubiti eno samo uro ali minuto.
26. 8. — Končno je prišel trenutek za tiskanje dnevnika. Če bi imel jaz sam v rokah to zadevo, bi izšel že pred tremi dnevi.
27. 8. — JUG³⁸ me je kritiziral. Zadel je dobro. Mitraljiral me je. Delati moram več med ljudmi, čeprav bi trpelo delo.
28. 8. — Nič posebnega. Pripravljamo »Slovenski poročevalec«.
29. 8. — Spoznal Andreja ... iz izvršnega odbora.³⁹ Italijani so bili pod taboriščem. Nekaj panike.
30. 8. — Izide »Slovenski poročevalec«. Sodeloval sem v uredništvu in sestavil člančič »Je resnica«.
31. 8. — Ponovna resna priprava. 30 pogrešanih iz ... (?) poslanih na pravo mesto.
1. 9. — Začel redigirati proglas za civilno prebivalstvo.
3. 9. — Napisal sem direktive za hrano za zimo.
- 4., 5., 6. 9. — Nič posebnega. Delo v taborišču, instrukcije.
-

7. 9. — Nenaden prihod STJENKE in VASJE.⁴⁰ Nove direktive.
8. 9. — Odidemo v taborišče čete in v civilno taborišče. Govoril sem o mednarodnem položaju in o ciljih OF.
9. 9. — V 3. četi: »O nalogah partizanov«.
10. 9. — Redni sestanek in poročilo celice III. čete. Vrnitev v taborišče.
11. 9. — Delo v taborišču.
12. 9. — Delo v taborišču.
13. 9. — Začel prevajati Stalinov Statut.
14. 9. — Študij kratkega tečaja.⁴¹
15. 9. — Obiskal 3. četo 2. bat. Pojasnjeval dnevno povelje glavnega poveljstva.⁴²
16. 9. — Napotili smo se proti Loškemu odredu. Prenočevali v skrivališču. Zelo dobro. Deževje.
17. 9. — Prišel v Loški odred.⁴³ Zvečer navzoč pri diskusiji. Pojasnjeval zunanjo politiko. Kakšna je KP. Kaj je Komunistična partija in kakšni so njeni cilji, to stvar je dobro razložil ALJOŠA.⁴⁴ Poslušal sem IZTOKA⁴⁵ glede odhoda 1. čete II. bat. Rekel je, da ni bilo res.
18. 9. — Sestanek Komunistične partije celega bat. Celice so bile popolnoma neaktivne dobre tri tedne. Predlagam sistem za razdelitev dela. Opozoril sem na naloge Partije v tem trenutku. Sklenili smo, da bomo delali precej bolj aktivno kot do sedaj. Proti večeru smo odšli v KOZARŠČE zapleniti orožje k beli gardi.⁴⁶ Malo je manjkalo, pa bi jo skupil, ravno nad glavo so se trije rafali zapičili v zid. Politično je bil uspeh dober. Zaplenili smo 4 puške, belogardisti so se predali. Delali smo zelo dobro. Razvijali smo propagando od hiše do hiše, da bi delili letake. Ustrelili nismo nikogar, rekvirirali smo samo pri beli gardi... površnik, čevlje, kruh, meso in žganje. Po akciji smo odšli dalje.
19. 9. — Na novem položaju nad GOR (?), zjutraj sem govoril o aktualnih nalogah partizanske vojske. Popoldne branje: STALIN: »Lenin, gorski orel«. Zvečer smo odšli naprej.
20. 9. — Zelo pozno smo prišli v .... (?). LUKA⁴⁷ je poskrbel zase. Ponovno znotraj. STOJAN⁴⁸ je govoril: O usmeritvi politični OF. Diskusije so se živo udeležili tudi terenski delavci.
21. 9. — Zaradi utrujenosti ni bilo politične ure.
22. 9. — STOJAN je pojasnil zunanjepolitični položaj. Že tri dni se potuje. Ni prijetno. Vse noči smo na nogah. Sestanek SKOJ.
23. 9. — Dež. Obup.
24. 9. — Italijani hajkajo. Srečal sem se z JOKLOM.⁴⁹
25. 9. — ... (nečitljivi psevdonim) je govoril o položaju v SZ (?) Ugotovil sem, da je štab izredno počasen, pride počasi od besed k dejanjem. Niso zmožni porazdeliti si delo.
26. 9. — ... (isti nečitljiv psevdonim) govori o SZ. Jaz zvečer o junštvu Rdeče armade na fronti.
27. 9. — Pisal sem na centralni komite in grupo.⁵⁰ Sestanek politkomisarjev I. bat. Sklep o porazdelitvi dela in o intenzifikaciji dela v partiji in med partizani.
28. 9. — Začela so se dela na polju.
29. 9. — Dobil sem povelje, naj se javim na glavnem poveljstvu. Za slovo sem govoril o možnosti odprtja druge fronte. FANIKA⁵¹ je prava bombardirka. Dobro je, da grem. Slovo od tovarišev je bilo težko.
30. 9. — Pot je dobra. Zelo dobra hrana, dobro zabeljena. Govoril s PRIMOŽEM.⁵²
1. 10. — Dan sem prebil v lenobi.

2. 10. — Imenovan za agitpropovca brigade »Ljubo Šerčer«.⁵³
3. 10. — PRIMOŽ⁵⁴ mi je prikazal nalogo. Bo trajna. Delati moram v redu, če hočem imeti uspeh. Vso noč smo potovali. LANG⁵⁵ je sodeloval v akciji nad Rakitnico,⁵⁶ kjer so se izkazali dobro. Vso noč na pohodu.⁵⁷
4. 10. — Sestanek s ČIROM.⁵⁸ Ni ustreznega sodelovanja. Ponovno na pohodu do 3.45 zjutraj.
5. 10. — Srečal sem možička, starega 75 let, ki mi je rekel: »Vaši dečki so bili pri nas dva meseca in so bili res dobri.«⁵⁹ Ponovno vso noč na poti.⁶⁰
6. 10. — Počival... (?)
7. 10. — Tukaj sta bila MATIJA⁶¹ in PRIMOŽ. Imeli smo TOMBA za politkoma.⁶² Živel! Začel sem delati načrt za delo.
8. 10. — BORUT⁶³ je nemogoč — sektaš. Zvečer sem bil v dolini.
9. 10. — Miting v Gradežu je imel uspeh.⁶⁴ Vso noč na nogah.
10. 10. — Premik. Vso noč na nogah.
11. 10. — Ves dan počitek.
12. 10. — Sestanek v začasnem štabu brigade. Delovni program. Odšel sem v dolino »da bi se srečal z belo gardo«. Oni so odšli iz Italije na RAKITNO. Vso noč na nogah.
13. 10. — Imeli smo boj z Italijani in belo gardo.⁶⁵ Dober uspeh. Zapolnili 16 pušk, 1 strojnico, 1000 zavojev streliva, stojalo za lahko strojnico, 2 škatli za strelivo, 12 parov čevljev, 7 plaščev, tobak, 6... (?) Ubitih 30 Italijanov in 4 belogardisti... Ujeta 2 Italijana, bila sta pokarana in nato izpuščena... Mi smo imeli 2 mrtva in 1 ranjenega. Morala tovarišev je zelo visoka. Ponovno vso noč na pohodu. Prispeli smo pod TAMNISO (?)⁶⁶
14. 10. — Počitek. Patrulje so odšle na RAKITNO, BEGUNJE, KRIM, SV. VID (anotacija je zbrisana). Ogenj v PADEŽU. Nobeden ranjen. Ni nikakršne zmešnjave. Zaplenjenih več kot 16 parov čevljev. Zvečer... proslave... Rekviriran na VERDU pri belogardistu MAROLTU.⁶⁷ Ogromen plen. Okrog 15 popolnih oblek, 42 srajc, 5 parov spodnjih hlač, več parov čevljev, 9 svinj, 6 volov, več parov nogavic, itd., mnogo usnja, 3 aparati za podplate.
14. 10. — Počitek. Patrulje so odšle na RAKITNO, BEGUNJE, KRIM, SV. VID. Taborišče na STRMCU. Popoldne sestanek celice 1. čete I. bat.
15. 10. — Patrulja, ki se je vrnila s PADEŽA, je našla še en podstavek za težko strojnico. Sedaj imamo popolno težko »Bredox«. Prišel je MATIJA,⁶⁸ ki je popoldne odšel. Zjutraj vojaške vaje. Popoldne politična ura. Sestanek komandantov, pojasnjevanje zadnje akcije. Potrebna je večja disciplina. Sestanek komande 2. in 3. čete I. bat. Izvoljen za predstavnika brigadnega biroa.
16. 10. — Zjutraj diskusija o akciji na PADEŽ pred celo brigado. Popoldne politična brigadna ura, ki jo je vodil tovariš FLORJAN. Akcije proti beli gardi (Brezovica) ne bo zaradi premalo poznane terena.
17. 10. — Zjutraj vojaške vaje. Sestanek članov Partije I. bat. Popoldne sem komunistom I. bat. pojasnjeval razliko med fašizmom in socializmom. Zvečer akcija na OTAVE (?) ni uspela.⁶⁹ Imeli smo enega mrtvega. Beli so se zabarikadirali v šoli, okna zazidana, nemogoče vdreti. Samo rekvizicija pri... 4 svinje, 2 vola, nekaj krompirja, fižol, poso-

- da, med, žito, zimski plašč, površnik, par hlač, dve jopici in nekaj perila.
18. 10. — Zjutraj počitek. Ob 14. žalna svečanost za padlim tovarišem DEBEVCEM.⁷⁰ Predlog za stenski časopis.
19. 10. — Vojaški in politični pouk.
20. 10. — Vojaški in politični pouk. Zvečer prihod LUKE,⁷¹ SAŠE,⁷² DREJČETA.⁷³
21. 10. — Vojaški pouk. Popoldne politični pouk, ki ga je imel DREJČE: kako in kdaj se je pojavil fašizem. Zvečer smo odšli proti staremu kraju.⁷⁴
22. 10. — Pri PADEŽU so naši pokopali Italijane, ki so padli v preteklem spopadu. Našli so še eno truplo. Našli so še eno puško, 6 bomb, plašč, čevlje, šotorsko krilo.⁷⁵
23. 10. — Delo v taborišču. Spopad 3. čete II. bat. z 200 Italijani. Padlo okrog 15 Italijanov. Od naših 2 ranjena lahko.⁷⁶
24. 10. — Zjutraj smo se namestili, ker so nas informirali, da bo čistka. Zvečer smo se vrnili na stari kraj.
25. 10. — Napad na belo gardo v OTAVAH.⁷⁷ Naš mrtev. Naši so zažgali 3 hiše belogardistov, ker jih niso mogli zavzeti. Zaplenjeni dve svinji.
26. 10. — Na Pikovniku rekvirirali belogardistom 5 telic, 2 svinji, krompir, nekaj obleke, sadje, moke.⁷⁸ Ustavili se pred Krimom.
27. 10. — Ves dan počitek. Ponoči smo se premestili na Mokrec.⁷⁹
2. — Vrnitev v ... Srečal sem Janeza,⁸¹ povedal sem mu, da grem na Primorsko. Zadovoljen s funkcijo namestnika komandanta,⁸² kar je priznanje za delo, ki sem ga opravljal do danes.
3. — Odšel sem na pot za novo nalogo. Prek 15 K, prek Dolitna⁸³ do mlinov nad Strmcem (BRETO ?)⁸⁴ — 10 ur, spal na snegu; tovarišev 12. Kljub temu zjutraj porabimo tri ure, da pridemo do LJ. VRHA.⁸⁵ Popoldne nadaljujemo.
4. — Hodil več kot 12 ur. Precej slabi in lačni. Zvečer sem se srečal s Krištofom,⁸⁶ Matijo,⁸⁷ Gašperjem,⁸⁸ Jako.⁸⁹
5. — Dan sem prebil v lenarjenju.
6. — Študiral sem »Delo« št. 5.
7. — Študiral sem VKP (b).
8. — Enako.
9. — Prejel sem pismo od doma. Študiral sem VKP (b).
10. — Udeležil sem se sestanka Partije. Tema »Situacija na Notranjskem«. Zvečer skupaj študiramo »Delo« št. 5.
11. — Študiral sem VKP (b). Zvečer študiral »Delo« št. 5.
12. — Študiral sem VKP (b). Zvečer sestanek z Matijo in Petrom.⁹⁰ Direktive za delo.
13. — Odšel proti Primorski. Hodimo od 3 3/4 popoldne do 4 zjutraj. Malo sneži: cesta je precej težavna. Kmetje so dobro razpoloženi.
14. — Hodimo od 7 do 5. Pot težka, sneži.
15. — Odšli ob 5, hodimo vso noč po snegu, ki ga je precej zapadlo na novo. Prešli smo mejo.
16. — Hodili do 7.30 zjutraj. Dobili smo dobro mleko z jajci, pršut, kruh in kavo. Ljudje se precej bojijo represalij. Odidemo v gozd, blizu ognja.
17. — Prenočili smo pri kmetu. Dobro pogoščeni. Ob 4 zjutraj krenili na pot. Ob 9 smo prišli v taborišče

Januar

1. — Zjutraj pri sv. maši v cerkvi sv. Trojice na Bl.⁸⁰ ... Pridigal je naš duhovni referent. Čudovit odmev. Čez pol dneva boj z Italijani in beg. Padel 1 Italijan. 1 ranjen.
17. — Prenočili smo pri kmetu. Dobro pogoščeni. Ob 4 zjutraj krenili na pot. Ob 9 smo prišli v taborišče

čete bat. »Simon Gregorčič«. ⁹¹
Kaže, da so izborni mladeniči.

18. — Dan smo preživel v taborišču.
19. — Pojasnjeval sem značilnosti KP — KOMUNISTIČNA PARTIJA in njeni cilji. Zelo dober uspeh. Upam, da so vsi naši simpatizerji. Po dolgem času sem poslušal radio. Boli me želodec.
20. — Moral sem govoriti o temi »Zakaj je propadla Jugoslavija« in o ustanovitvi OF. Še vedno me malo boli želodec.
21. — Izmenjal sem poglede s Čučem, ⁹² Stricem ⁹³ in Francijem ⁹⁴ glede novih kandidatov, članov partije in ZKM. Ne vem več, po kolikih mesecih sem se zvečer okopal.
22. — Počitek, brez pouka.
23. — Popoldne sem govoril o konspiraciji. Popoldne sem govoril samo ob priliki sprejema novih kandidatov in komunistov o njihovih nalogah v partizanih.
24. — Čital sem komentar Ilja Ehrenburga »Srečno novo leto«. Zvečer na terenu »Razvoj partizanstva in mednarodna situacija«.
25. — Pisal sem za »Ljudsko pravico« o temi »Komunisti v partizanih«.
26. — Držal sem politično uro: »Naloge partizanov in njihovo obnašanje«.
27. — Na kratko sem pojasnil vzroke vojne. ^{94a}
28. — Govoril sem na kratko o nalogah ZKM — Zveze komunistične mladine. Nato smo popoldne odšli.
29. — Hodili smo vso noč. Kmetje so zelo gostoljubni. Ob 9 smo prišli do stražarskega mesta. Ob 4.30 smo odšli.
30. — Hodili smo vso noč. Pot je zelo naporna. Pada sneg. Zjutraj smo prišli v četo.
31. — V četi sem pojasnjeval mednarodni položaj in cilje KP. Zvečer sem na proslavi govoril o partizanstvu (osemdeset — sto navzočih), o mednarodnem priznanju OF. Nato smo plesali do zjutraj. Dežuje. ^{94b}

Februar

1. — Hodili smo ponovno vso noč. Dežuje. Obiskal sem 1. in 4. četo I. bat. ⁹⁵
2. — Zvečer prispel do odreda. ⁹⁶ Pogovarjal sem se do 2 zjutraj z Luko, ⁹⁷ Ahacem ⁹⁸ in Primožem ⁹⁹ o delu.
3. — V odredu sem pregledal dopise, navodila in prebral novo literaturo.
4. — Moral sem spremeniti noč v dan. Podnevi spim in ponoči delam. Pisal sem direktive komunistom partizanom. ¹⁰⁰
5. — Odšel z doma.
6. — Prišli v četo. Imel sem sestanek s člani partije. Kritika opravljene in direktive za novo leto. Popoldne pojasnjevanje OF in razvoja partizanstva.
7. — Pisal sem direktive za delo štaba I. bat.: posebej tudi komandantu I. bat. ¹⁰¹
8. — Ponovno sem bral direktive komunistom ¹⁰² in pisal Paju ¹⁰³ glede literature.
9. — Pisal sem poročilo centralnemu komiteju. ¹⁰⁴ Delam vsak dan več. Noč postaja prekratka.
10. — Napisal sem kratke direktive za aktiviziranje partijskih celic... ¹⁰⁵ Prišel Cene. ¹⁰⁶ — Izredne novice.
11. — Odgovoril sem Stojanu ¹⁰⁷ in IV. bat. ¹⁰⁸
12. — Prispel je Luka, ¹⁰⁹ lepa ura roko-borbe (1500 L). Imenovan za politikomisarja SPO. ¹¹⁰
13. — Diskutiral z Ahacem.
14. — Zvečer smo odšli na nov položaj. Hodil sem vso noč. Hodili smo ob Bači: Ponikve. Spoznal Toneta. ¹¹¹
15. — Zvečer odšli. Očetovi hiši sem dal vedeti, da sem živ. Stric ima prekleti strah. Hodil vso noč. Dež, sneg. Zvedel sem, da sta... (?) in njegova žena mrtva, da se je sestrična šla poročiti z največjim izdajalcem.
16. — Prišli smo utrujeni in onemogli v taborišče. Podnevi smo počivali in se okrepili.

17. — Govorili smo o aktualnih zadevah. Sestanek z JAKO.¹¹²
18. — Sestanek s politkomisarji I. bat. Pojasnjeval, kaj delati.
19. — Pisal »Tekmovanje za pridobivanje orožja«. »komunistom SPO«, politkomisarjem SPO«. ¹¹³ Moto CK. Popoldne sem držal politično uro: cilji KP. Živa diskusija.
20. — Ves dan sem bil zunaj. Planina, Kal in Razor. Čudovit dan. Videl sem morje, Triglav, Stol, Snežnik itd.
21. — Napisal sem: »Povelje za odstranitev italijanskih učiteljev s slovenskega ozemlja«.
22. — Napisal sem povelje št. 1 o aktivnosti partizanov na terenu.¹¹⁴ Popoldne sestanek partizanov I. bat. Diskusija o aktualnih zadevah.
23. — Spal nisem skoraj nič vso noč. Novica o spopadu. Začasno se zjutraj umaknemo v taborišče.
24. — Našli smo mesto za barako. Govoril sem četi, ki je določena za brigado. Ponoči sem govoril ljudem, ki so šli izprosit kraj. Ponoči smo nosili deske za barako.
25. — Imel sem sestanek s štabom I. bat. Diskutirali smo o aktualnih zadevah. Pred poldnevom sem govoril partizanom I. bat. Naloge partizanov. Pisal sem Medvedu.¹¹⁵
26. — Redno delo v četi.
27. — Udeležil sem se partijskega sestanka v četi.
28. — Pisal sem Medvedu, Jaki¹¹⁶ direktive o ukrepih, ki jih je treba podvzeti proti beli gardi, v primeru, če bi dosegla Primorska. Pisal sem o položajnih znakih, direktive za nadaljnjo mobilizacijo itd.¹¹⁷
2. — Pisal Gorenjskemu odredu in Medvedu.¹²³ Zvečer premik.
3. — Opoldne premiki okupatorjevih oddelkov. Posvetujemo se, kaj storiti. Zvečer smo se vrnili v taborišče,¹²⁴ kjer smo ostali do polnoči. Nato smo se premaknili. Zunaj je mrzlo, veter, snežno vreme. Mirovali smo kot pribiti.
4. — Ves dan mrzlo. Zleknjeni na kraju. Italijani se premikajo v močnih enotah. Opazujemo njihove premike. Nismo prišli z njimi v stik. Mrzlo. Zvečer smo se vrnili v taborišče. Ponoči smo kuhali.
5. — Italijani so se premaknili. Ostali smo v taborišču. Opoldne je prišel Jaka,¹²⁵ tudi on je srečno ušel. Jedli smo dobro.
6. — Ob 3.30 sem odšel na pot.¹²⁶ Držimo veliko razdaljo. Srečno sem našel Jaka in zvezo.
7. — Hodili smo do 7.30 zjutraj. Napravili okrog 60 km. gor in dol po gorah itd.
8. — Nadaljevali pot. Hodili smo do zjutraj.
9. — Podnevi pri četi.¹²⁷ Od večera ponovno na poti. Srečal sem Matevža,¹²⁸ RUDIJA¹²⁹ itd. Skupaj na pot. Zveze pretrgane. Popoldne sem govoril v četi neoborožencem. Čakamo na zvezo.
10. — Še vedno ni zveze. Zmeda. Zvečer smo odšli. Hodili smo do jutra.
11. — Spali smo v gozdu. Italijani so nas odkrili. Spopad. Srečno ušli. Ponovno smo hodili vso noč.
12. — Udeležili smo se spopada, ki se je začel takoj zjutraj. Prebili smo srečno tudi tega. Srečal ... Luko¹³⁰ in celo skupino znancev. Tiho se sestanemo. Upam, da nismo prišli zaman. Kaj bo jutri? Slabo, ali konec? ...

Marec

1. — Pisal sem Jaki, Medvedu in Gašperju,¹¹⁸ Ani Mariji.¹¹⁹ Štabu primorske cone.¹²⁰ Glavnemu poveljstvu.¹²¹ Prejel sem novico, da se moram vrniti v Jugoslavijo.¹²²
13. — Do spopada, ki smo ga pričakovali, ni prišlo. Govoril sem z Metodom,¹³¹ Jaki,¹³² Miho.¹³³ Zvečer sem poslušal radio. Dobil sem pismo od Duka.¹³⁴

14. — Odgovoril sem Duku.¹³⁵ Navzoč na kulturno-političnem sestanku.
15. — Študiral Lenina: »Žensko vprašanje« za pouk P.
16. — Študiral sem nauk P. Lessi: »Ovčar Marko (Pastore Marco). Poslušal radio. Srečal Pukija in Janeza.
17. — Zjutraj se je začel drugi spopad.¹³⁶ Ves dan na položaju; zvečer pade kakšen strel in komaj smo se izvili iz ozkega obroča. Prebili vse zanke.
18. — Ves dan sem malo podremaval. Zvečer tečaj za politične komisarje, legel pozno.
19. — Dan poln nemira. Že od ranega jutra čakamo na napad. Nič. Zvečer premik.
20. — Podnevi sem malo spal in malo kramljal. Zvečer se napotimo domov. Hodimo vso noč. Slišali smo o spopadu. Dobili smo zvezo.
21. — Dan sem prebil v spanju. Zvečer nadaljujemo pot. Hodimo vso noč.
22. — Zjutraj sem se ločil od Ahaca¹³⁷ in drugih. Podnevi nisem nič spal, hodil vso noč.
23. — Zvečer ponovno naprej. Hodimo do 4 zjutraj.
24. — Podnevi sem spal. Dobro postreženi. Hodili vso noč. Strah pred zasedami. Ne srečamo nikogar.
25. — Zjutraj sem srečal Jako,¹³⁸ Ludvika.¹³⁹ Naši niso konspirativni.
26. — Deževje. Prišel domov. Napisal: »Glavne napake partizanov na terenu.«¹⁴⁰ Dim me zelo nadleguje. Oči se mi začno solziti. Ponovno sem v RAVNAH¹⁴¹ in na Kuku. Kaj nameravajo storiti?
27. — Dež. Napisal: političnim komisarjem, prikazal sem jim glavne pomanjkljivosti partizanov na terenu. Pisal sem na odred, primorski coni in Metodu.¹⁴²
28. — Pisal sem I. bat., zoni, Duku, očetu.¹⁴³ Oči se zboljšujejo. Bil sem v V... Vso noč na nogah.
29. — Zbolel, ležim. Influenca. Počival ves dan in vso noč, vročica.

30. — Nekoliko bolje. Pomalem začnem delati.
31. — Pisal sem na štab I. bat. za 1. četo. Dobil sem pošto iz cone. Cene¹⁴⁴ jo je dobil precej po glavi. Nekoliko boljše z zdravjem.

April

1. — Pisal sem Mladenu,¹⁴⁵ na cono. Pisal sem političnim komisarjem.¹⁴⁶ Dobil sem pismo od Ceneta.¹⁴⁷ Takoj se premaknemo. V... ustanovili bolnico.¹⁴⁸ Sem skoraj zdrav. Strela¹⁴⁹ in Polde¹⁵⁰ sta odšla.
2. — Napisal sem o rednem političnem in vojaškem pouku in o največji vojaški aktivnosti. Pisal sem sekretarju štaba bat. Direktive prve in četrtemu bat. o prehodu meje.¹⁵¹ Čital skupaj s kurirji: Naloge 3. Leninove internacionale.
3. — Ponovno bolan. Bolijo me vse kosti. Vročica. Enostranski glavobol. Verjetno se je vrnila influenza. Počival ves dan.
4. — Še vedno v postelji. Prišla Jaka¹⁵² in Filip.¹⁵³ Prišel je tudi Ciril.¹⁵⁴ Sem nekaj boljši. Obravnavali smo vprašanje 4. čete.
5. — Pisal sem III. in I. bat.¹⁵⁵ Skoraj ozdravel. Zvedel sem, da so bili napadeni kurirji. Ne vemo, kaj se jim je zgodilo.
6. — Nekaj študiral.
7. — Ponovno nerazpoložen. Počivam.¹⁵⁶
8. — Prišli CENE, ANA MARIJA¹⁵⁷ s štaba Primorske operativne cone. Počival sem, ker sem slab pri zdravju.
9. — Nezmožen za delo. Počitek.
10. — Napisal sem sporočila za Ahaca,¹⁵⁸ Gorenjskemu odredu, nova gesla,¹⁵⁹ privatno Ahacu.¹⁶⁰
11. — Odšel sem na pot. Dež. Hodil vso noč.
12. — Podnevi sem spal nad cesto. Ponoči potoval do 4 zjutraj.
13. — Podnevi v 2. četi II. bat.¹⁶¹ Držal sem politično uro o ciljih KP.

- Sestanek komunistov. Direktive za delo. Zvečer ponovno na pot.
14. — Potoval sem vso noč. Prispeli smo na nov položaj. Podnevi sem v starih kavernah našel strelivo, bombe, človeške kosti itd.
  15. — Pisal sem I. in III. bat. za še višjo moralo in za večjo aktivnost.
  16. — Prihod MIRKA,¹⁶² MARKA,¹⁶³ MIRE,¹⁶⁴ Imenovan za politkomisarja IX. U. B.¹⁶⁵ Načrti za koncentracijo.
  17. — Delal sem ves dan. MARKOVE direktive.¹⁶⁶ Delal na literaturi za tehniko.
  18. — Prispel je Cene.¹⁶⁷ Precej diskusije.
  19. — Študiral sem nauk KP. Diskutiral z MARKOM, CENETOM.¹⁶⁸
  20. — Študiral sem meje Slovenije.¹⁶⁹
  21. — Začel z izdelavo proglasa.¹⁷⁰ Pravica. Dežuje. Alarm.

Opombe

¹ Cveto Močnik je kot politkomisar 3. bataljona »Miloš Zidanšek« Notranjskega odreda (ustanovljen 27. aprila 1942) napisal Razglas št. 1, s katerim je štab bataljona razglasil, »da smo po enoletnih težkih in krvavih borbah iztrgali fašističnim banditom košček svete slovenske zemlje«, in pozval prebivalstvo, naj pomaga osvoboditi še drugo ozemlje. Razglas, datiran 13. maja, je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje: arhiv IZDG), fasc. 5/III, objavljen v Dokumentih ljudske revolucije v Sloveniji 1941—1945 (dalje: Dok. lj. rev.), knjiga 2, dok. 28. Isti dan je Močnik napisal še Razglas št. 2, s katerim je štab Zidanškovega bataljona razglasil, da prevzema začasno oblast na osvobojenem ozemlju in določil prve vojaške in upravne ukrepe. Razglas je objavljen v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, borbe v Sloveniji (dalje: Zbornik dok. NOV), dok. 81 in v Dok. lj. rev., knj. 2, dok. 29.

² To je bilo v Starem trgu v Loški dolini. Zborovanja se je udeležila tudi 1. četa Zidanškovega bataljona. Glej op. 8.

³ Z Razglasom št. 3 je štab Zidanškovega bataljona določil nove ukrepe za osvobojeno ozemlje. Glej Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 82 in Dok. lj. rev., knj. 2, dok. 30.

⁴ Glej Franček Saje: Belogardizem, 2. izdaja, Ljubljana 1952, str. 250—251. Isti dan je Močnik napisal Razglas št. 4, v katerem je štab bataljona najprej opisal slovensko zastavo in nato določil nove ukrepe za osvobojeno ozemlje. (Arhiv IZDG, fasc. 5/III). Objavljen je v Dok. lj. rev., knj. 2, dok. 32.

⁵ V dnevniku Zidanškovega bataljona je ta dogodek opisan takole: »16. V. 1942. — Italijani razbili z artilerijo vas Otok, vdrli v Loško dolino in (smo) se umaknili brez borb vsled tega, ker sem 1. četi vsled močnega obstreljevanja z meje na logor (bili so pod mejo) odredil premik, pa je umaknila tudi stalno zasedo. Druga grupa Italijanov, vođena po belogardistih, je prišla po skrivnih potih skozi gozd. Naše čete Italijanov niso napadle v dolino vsled splošne demoralizacije komandirjev in tovarišev (v bataljonu smo samo 3 stari partizani). Ob tej priliki (je bilo) 11 civilov ubitih in nekaj hiš zažganih. (Arhiv IZDG, fasc. 5/III)

⁶ Do osvoboditve Loške doline je imel Zidanškov bataljon tri čete, kmalu pa so s prihodom prostovoljcev nastale še nove, tako da so 21. maja ustanovili že 7. četo, vendar so že čez štiri dni ukinili 4. četo in jih je bilo potlej šest, a kmalu le še pet. Konec junija je bil štab bataljona na Petelinjeku, 1. četa na Križni gori, 2. nad Babnim poljem, 3. nad Drago, 4. nad Blokami, 5. pa je bila primorska Brkinska četa. (Poročilo štaba 3. bat. M. Z. štabu 3. grupe odredov 1. 7. 1942, arhiv IZDG, fasc. 5/III)

⁷ Bojan Polak, komandant Notranjskega odreda.

⁸ Dne 19. maja je v bataljonskem delovodniku zabeleženo »dnevno povelje o akcijah in delavnosti čet«, ki je bilo poslano vsem četam. Tisti dan so napisali tudi poročilo o uporabi bele garde v Loškem potoku, ki ga je komandant bataljona osebno izročil komandantu oddela. 27. maja, 20. junija in 27. junija je Močnik napisal poročila o političnem delu v bataljonu, morda je bilo poročil še več.

V dneh od 19. maja do 29. junija 1942, ko v koledarčku manjkajo zapiski ali pa so, pa jih italijanska vojska ni prevedla, je Močnik napisal ali sopedpisal nekaj navodil, povelj, dopisov itd., od katerih se jih je nekaj tudi ohranilo. (Arhiv IZDG, fasc. 5/III) Iz bataljonskega dnevnika je razvidno, da je imel Močnik govor tudi na zborovanju OF v vasi pod Taborom 24. maja zvečer. O dogodkih v Loški dolini je Močnik poročal tudi v pismu svoji ženi 23. maja:

»Tu je ogromno novega. Vsak dan drugo. Med tem časom kar sem Ti pisal, smo osvobodili okrog 7000 Slovencev izpod fašističnega jarma. Govoril sem na javnem zborovanju množici od 1500 do 2000 ljudi. Bilo je silno navdušenje. Imeli smo koncert partizanskih pesmi, ljudje so jokali od ganotja in rjovedi od navdušenja. Izdajamo že zakone in postajam pravi zakonodajalec. Ne spimo veliko, toda delamo z navdušenjem, saj imamo za plačilo hvaležnost vsakega posameznega Slovenca, katerega osvobodimo. Vsi od prvega do zadnjega napejamo vse sile. Belogardisti nas izdajajo. V enem primeru so pripeljali po skrivnih poteh Italijane v sredo osvobojenega ozemlja, tam izdali naše ljudi in so It. pobili 1 kmetov ter zažgali cel kup hiš. Po dveh dneh smo teren očistili. Bivša jug-ital. meja je kompletno zasedena z it. vojaštvom. Včasih opravimo ponoči po km dolge odseke v ogenj in imamo priliko slišati in videti, kako zgleda v trdnjavijskih frontah, ko bije vse orožje od najtežjega pa do pušk. Imamo

pač svoje vrste zabavo — čim bolj poka, tem večji špas imamo mi, ko vidimo, kakšen strah imajo pred nami.

Očistili smo skoraj celo Notranjsko, razen nekaj posadk, katere pobijamo takoj, ko se prikažejo iz kasarn. Ko naše majhne skupinice napadajo, nastane večsah besen lov, za vsakim našim drvi po en tank — toda naših se nič ne prime. Imamo že avtomobile, osebne, tovarne, avtobuse, tako premetavamo trupe s fronte na fronto z motoriziranimi oddelki, imamo konjenico, kolesarske oddelke, tako da nam do popolnosti manjkajo še tankovski in avionski oddelki in pa mornarica. Živimo bogovsko — mesa po kg na dan, puter, maslo itd., upam, da nam ne bo kmalu zmanjkalo.

Še en doživljaj z belo gardo, ki je pošteno razkrinkal duhovščino: V nekem napol osvobojenem kraju so nenadoma začeli padati streli iz cerkvenega stolpa na našo patrolo, naši so se potuhnili in opazovali, kdo je prav za prav in vidijo, da je 1 duhovnik in nekaj civilistov. Pošljejo po pojačanje. Dali smo jim ultimatum za predajo, odgovorili so s streli. Naši so napravili juriš na star Tabor, beli so se umaknili v cerkev in streljali iz oken in lin na naše. Ko so naši vdrli v cerkev, so se oni umaknili v stolp, ker niso mogli naši do njihovih ročnih bomb, so enostavno zakurili na stopnicah stolpa in ti so se umaknili na kor in od tam streljali po naših, ki so bili za oltarjem. Nenadoma plane eden naših na prižnico, pa hop bombe na kor. In oni so se končno predali. Postopali smo z njimi kot gentlemani: podučili smo jih, zakaj se borimo, odvzeli orožje in spustili — seveda s pripombo: ob najmanjšem delu proti OF — kroglica.

Naše življenje je sila zanimivo, nekaj časa smo imeli štab v krasni graščini (To je bilo v gradu Snežnik — op. T. F.), sedaj pa radi ljudstva, da ga ne kompromitiramo, v orlovskem gnezdu. Nas napadajo z vsem mogočim orožjem, ar-

tilerijo, aviacijo, tanki, toda vse zaman, nas ne plaši ne vrag. Primer: 15-leten partizan je sam napadel 3 kamione it. vojakov in jih pognal v beg, in takih primerov je nebroj. Kaj češ, drznemu se sreča smeje in mi se smejemo tistim starim prerokom — našim očetom, ki pravijo, da sami ne bomo nikoli osvobodili Slovenije — pa je že skoraj pol province naše. Mi se držimo gesla:

Hura, slovenski pionirji,
bij, kolji, ruši,
v oboke ekrazit
in dinamit.

Jutri — slovenski inženirji
skozi slavoloke
novi svet gradit.

Razbijamo ceste, da je čudo, telefoni so na kilometre dolgo požagani in pre-rezani itd. Napadamo, napadamo in to je naša rešitev, naša zmaga. Bataljoni imamo viteško tekmo, kdo jih bo več pobil, kdo bo več zaplenil in jaz imam dober suknjič od nekega brigadirja — ravno prav mi je prišel, ker moj je že krepko cvetel. Sploh se počasi preuniforimiramo: ta italijanski rekelc, oni hlače, puško, pištolo, mitraljez itd. Tako da bomo prišli v Lj., boste mislili, da so novi oddelki fašistov. Tudi okoli Ljubljane je precej živahno, upam, da vas to preveč ne vznemirja. (...)

Saj človek komaj samemu sebi verjame, kako vse to raste, se razvija in dobiva iz takih majhnih začetkov tako ogromen, vsenaroden pokret. Res je užitek videti našo partizansko zastavo vihrati po vaseh, ko te otroci v šoli, kjer sem bil na uradnem obisku — pozdravijo z vzdignjeno pestjo in klicem »Smrt fašizmu!«. Morda res postajamo nov rod, ponosnih, odločnih in drznih ljudi z edino željo: borba, borba za svobodo, resnico in poštenje. Res, da gre naša pot preko trupel — toda hvala bogu zaenkrat še vedno preko večine sovražnikovih, naših pade približno na 100 lt. eden in to v najslabših primerih za nas. (...) Naše ozemlje, katerega smo vsi notranjski ba-

taljoni zavzeli, teče kakor vem približno: od Laverce — Ig, Podpeč, 1 km nad proggo do Cerknice, kjer je še zabarikadirana posadka, od tod dalje po jug-it. meji do Prezida, od tod do Kolpe, ob Kolpi do Broda na Kupi, od tod do Kočevske reke, po grebenih ribniških hribov, mimo Sodražice do Turjaka. V tem področju je znotraj edino še bloška kasarna, ki pa je popolnoma blokirana.»

⁹ Kot je razvidno iz bataljonskega delovodnika, je štab Zidanškovega bataljona dobil tega dne okrog 5 odredb štaba 3. grupe odredov, med njimi tudi o imenovanju poveljniškega kadra. Dne 1. julija pa je pod zaporedno številko 226 vpisano: »Naredba NO za imenovanje tovariša Florjana za p. kom. KO.« Ko so proti koncu junija iz II. in III. bataljona Notranjskega odreda ustanovili Kočevski odred, je bil njegov politkomisar nekaj dni Ivan Lokovšek-Jan, nato pa Močnik. Komandant novega odreda, ki je obstajal do srede septembra 1942, je bil ves čas Jože Klanjšek-Vasja. Dne 26. julija 1942 je glavno poveljstvo imenovalo oziroma potrdilo nove štabe odredov in grup odredov. Močnika je imenovalo za namestnika politkomisarja 3. grupe odredov, vendar te funkcije ni mogel opravljati zaradi sovražne ofenzive. Opravljal jo je France Perovšek, ki je bil drugače imenovan za politkomisarja Kočevskega odreda. (Zbornik dok. NOV, VI/3, dok. 84)

¹⁰ Ante Novak, politkomisar 3. grupe odredov.

¹¹ Gre za konferenco KPS na Cinku v Kočevskem Rogu od 5. do 8. julija 1942. Zapisnik v Dok. lj. rev., knj. 2, dok. 98.

¹² Glej Močnikovo razpravo na konferenci KPS v Dok. lj. rev., knj. 2, dok. 98, str. 241—242.

¹³ Vladimir Pavšič-Matej Bor. Glej njegovo razpravo na konferenci KPS, Dok. lj. rev., knj. 2, dok. 98, str. 247—248.

¹⁴ Dr. Aleš Bebler, namestnik komandanta glavnega poveljstva slovenskih

partizanskih čet, in Jaka Avšič, član tega poveljstva.

¹⁵ Pravilnik o civilnih taboriščih je objavljen v Zborniku dok. NOV. VI/3, dok. 74.

¹⁶ Sava Vukelić. Glej poročilo štaba Kočevskega odreda okrog 23. julija. (Zbornik dok. NOV, VI/3, dok. 78)

¹⁷ Verjetno: Milan Nedić.

¹⁸ Glej poročilo štaba Kočevskega odreda okrog 23. 7. 1942. (Zbornik dok. NOV, VI/3, dok. 78)

¹⁹ Tisti dan je Močnik napisal oziroma sopodpisal odredbi štaba Kočevskega odreda št. 8 in 9, drugi dan pa še pismo vsem partizanom tega odreda o partizanski taktiki med sovražno ofenzivo. (Arhiv IZDG, fasc. 5/III, Zbornik dok. NOV, VI/3, dok. 77)

²⁰ Štab Kočevskega odreda (komandant Jože Klanjšek-Vasja se je pravkar vrnil s sedeža glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet na Kočevskem Rogu) se je umikal z Medvedjeka proti Črnemu potoku (3,5 km v. j. v. od Čabra) ter vzdrževal zvezo s prodirajočim sovražnikom le s patruljami. Ofenzivo je prebil v težko dostopnem skalnatem svetu nad Črnim potokom (okoli 20 ljudi), kjer je bil okoli 7 dni med dvema italijanskimaasedama. Sovražnik ga ni odkril, čeprav je preiskal vsako stezo in vsak prehod teren. (Zbornik dok. NOV, VI/3, dok. 97, op. 2 — po izjavi komandanta Klanjška).

²¹ To so bili prostovoljci iz Kočevskega odreda za Tomšičevo brigado. Glej Anton Ožbolt: Dežela Petra Klepca, Ljubljana 1974, str. 390—413; Franci Strle: Številna dodatna odkritja. Ob obletnici napada na prostovoljce v Taborski steni. TV 15, št. 29, 1981.

²² Verjetno v Gotenici.

²³ Glej Zbornik dok. NOV, VI/3, dok. 78. Tega dne sta Klanjšek in Močnik dala konkretna pismena navodila štabu I. bataljona za delo v sovražni ofenzivi in ga opozorila na navodila z dne 22. julija. (Arhiv IZDG, fasc. 5/III)

²⁴ Mirko Bračič, ki ga je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet 26. julija imenovalo za komandanta Primorskega odreda. Kmalu je postal komandant Loškega odreda.

²⁵ Bojan Polak, komandant 3. grupe odredov.

²⁶ Nisem uspel ugotoviti imena.

²⁷ Polde Maček-Borut Zadvorc, politkomisar 3. grupe odredov.

²⁸ Verjetno.

²⁹ Nisem uspel ugotoviti imena.

³⁰ Te smernice verjetno niso ohranjene.

³¹ Ivo Slavec-Slavko, operativni oficir III. bataljona »Miloš Zidanšek« Kočevskega odreda.

³² Ivan Rozman-Levec, sredi julija komandir udarne čete Zidanškovega bataljona Kočevskega odreda, od konca julija komandant III. bataljona »Miloš Zidanšek« Kočevskega odreda.

³³ Franc Bombač, komandant II. bataljona Kočevskega odreda.

³⁴ Verjetno Suha krajina.

³⁵ Mirko Bračič, komandant Loškega odreda.

³⁶ Vladimir Pavšič. To je bil del vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo (v njem tudi Edvard Kardelj), ki se je s Kočevskega Roga prebil na Goteniški Snežnik (Medvedjek), kjer je bil del štaba 3. grupe odredov in štab Kočevskega odreda. Od tam je odšel v Podlipoglav.

³⁷ Misli na partizane iz nekdanje Slovenske partizanske čete »Ivan Cankar« iz Srbije, ki so se vrnili v Slovenijo. O njih in o svojem delu je 25. avgusta 1942 poročal Močnik centralnemu komiteju KPS. (Dok. lj. rev., knj. 3, dok. 53)

³⁸ Dr. Dušan Kraigher-Jug. On je 27. avgusta pisal Milanu Škerlavaju in Vladu Krivicu v Ljubljano tudi tole: »Mi smo se takoj lotili dela. Florjanu smo pomagali dokončati »Partizana«, ki je bil deloma že na matricah, ko smo prišli. Zadnji čas je, da pride nekaj literature med ljudi. Razmnožili bomo tudi

letak KPI (Za pravico samoodločbe slovenskega naroda) in letak OF, čigar koncept prilagam. Tu v KO je namreč na razpolago razmnoževalni stroj in nekaj papirja. Žal, mnogo premalo.» (Zbornik dok. NOV, VI/3, dok. 130)

³⁹ Dr. Jože Rus. Glej njegovo pismo Borisu Kidriču 4. septembra 1942 (Dok. lj. rev., knj. 3, dok. 71).

⁴⁰ Bojan Polak-Stjenka, komandant 3. grupe odredov in Jože Klanjšek-Vasja, komandant Kočevskega odreda.

⁴¹ Zgodovina Vsezvezne komunistične partije (boljševikov).

⁴² Verjetno navodila glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet 14. 9. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/4, dok. 24).

⁴³ Loški odred, ustanovljen v drugi polovici avgusta 1942 iz III. bataljona »Miloš Zidanšek« Kočevskega odreda, je bil na Otrobovcu.

⁴⁴ Anton Šraj, namestnik politkomisarja II. bataljona Loškega odreda.

⁴⁵ Ivan Turšič, ki je kot politkomisar II. bataljona Loškega odreda do prihoda Dušana Pirjevca opravljal dolžnost politkomisarja odreda.

⁴⁶ O tem glej poročilo štaba Loškega odreda 26. septembra 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/4, dok. 43). V odredovem poročilu je za datum napada naveden 16. september, vendar imata Močnik in italijanski okupator pravi datum v noči od 18. na 19. september. (Zbornik dok. NOV, VI/4, dok. 155)

⁴⁷ Tone Vidmar, komandant IV. bataljona Krimskega odreda. Kot sledi iz Vidmarjevega dnevnika, je bil ta bataljon tisti dan na Mačkovcu.

⁴⁸ Nisem uspel ugotoviti imena.

⁴⁹ France Popit, instruktor CK KPS za Notranjsko.

⁵⁰ Poročili verjetno nista ohranjeni.

⁵¹ Fanika Škrbec, komandirka ženske čete v Loškem odredu.

⁵² Dr. Aleš Bebler, namestnik komandanta glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Kaže, da je bilo njuno srečanje na Travni gori.

⁵³ Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je 16. septembra 1942 ukazalo ustanoviti 4. slovensko narodnoosvobodilno brigado »Ljubo Šercer« in je imenovalo Močnika za »odgovornega za agitacijo in propagando« (agitprop) v štabu brigade. Vendar je zbiranje enot šlo počasi in sta dr. Bebler in Viktor Stopar-Silvo Moščan 1. oktobra poročala, da sta pričela z organiziranjem brigade — Jože Klanjšek in Cveto Močnik — ima na voljo le četo (60 mož) iz bivšega Manevrskega bataljona in bo treba večino partizanov zbrati z logaške in rakitniške planote, tj. iz treh bataljonov Krimskega odreda. Drugi dan sta dr. Bebler in politkomisar (v resnici že komandant) glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Ivan Maček-Jernej Posavec odredila, naj zaradi odsotnosti obolelega komandanta brigade Bojana Polaka in odsotnosti imenovanega politkomisarja Staneta Dobovičnika-Krta začeta oblikovati brigado namestnik komandanta Klanjšek in vodja agitprop Močnik. (Zbornik dok. NOV, VI/4, dok. 51 in 52 ter Milan Guček: Šercerjeva brigada. Ljubljana 1973, str. 12—16, dalje: Guček, n. d.).

⁵⁴ Dr. Aleš Bebler, od 1. oktobra 1942 član glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet (namestnik komandanta je postal Jaka Avšič).

⁵⁵ Ivan Martinc.

⁵⁶ V že omenjenem povelju z dne 2. oktobra sta dr. Bebler in Maček odredila, naj Langijeva četa in vod Franca Bombača sodelujeta s Tomšičevo brigado pri napadu na Rakitnico. Glej poročilo štaba Šercerjeve brigade 16. 10. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/4, dok. 64 in Guček, n. d., str. 13).

⁵⁷ Šli so od Travne gore proti Mokrcu.

⁵⁸ Janez Hlebš-Ciro Zasavec, komandant Tomšičeve brigade, katere dva bataljona sta se 29. septembra srečala z dr. Beblerjem in drugi dan z Močnikom.

⁵⁹ To srečanje nad vasjo Kotel je Močnik podrobneje opisal v poročilu

štaba Šercerjeve brigade 16. 10. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/4, dok. 64).

⁶⁰ Prišli so na Mokrc, kjer sta bila že dva bataljona bivšega Krimskega bataljona in so ta dan ustanovili Šercerjevo brigado. Dr. Bebler in Maček sta ta dan napisala ustrezno »odredbo« in pri požgani bajti je bil slavnosten zbor brigade. (Zbornik dok. NOV, VI/4, dok. 58. Guček, n. d., str. 14–21).

⁶¹ Ivan Maček, komandant glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet.

⁶² Pravilno: »Imenovali smo Toneta za politkomisarja.« Namesto predvidenega Staneta Dobovičnika-Krta je postal politkomisar brigade Janez Hribar-Tone Pogačnik.

⁶³ Polde Maček-Borut Zadvorc, politkomisar 3. grupe odredov. Glej tudi poročilo dr. Dušana Kraigherja v Dok. lj. rev., knj. 3, dok. 82.

⁶⁴ Glej Guček, n. d., str. 31–32.

⁶⁵ V brigadnem poročilu je ta boj v vasi Padež datiran 16. oktobra. Pravilen datum 13. oktobra imata tudi dnevnik Toneta Vidmarja in Guček v n. d., str. 34–38, kjer je natančneje opisal brigadni ognjeni krst.

⁶⁶ Brigada je po boju odšla na Malensko pri Pokojišču.

⁶⁷ V brigadnem poročilu 16. oktobra (Zbornik dok. NOV, VI/4, dok. 64) in v dnevniku Toneta Vidmarja je ta akcija datirana 12. oktobra.

⁶⁸ Ivan Maček.

⁶⁹ Glej poročilo štaba Šercerjeve brigade 29. 10. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/4, dok. 71); Guček, n. d., str. 39–42.

⁷⁰ Franc Debevc iz Borovnice je padel 17. oktobra v Gorenjih Otavah. Guček (n. d., str. 38) pravi, da po strelu iz partizanske puške.

⁷¹ Franc Leskošek, sekretar CK KPS in vojaški referent v IOOF.

⁷² Josip Vidmar, član IOOF.

⁷³ Franjo Lubej. Člani IOOF so bili na poti iz Podlipoglava na novi sedež vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Polhograjskih Dolomitih.

⁷⁴ Brigada se je s Strmca vrnila v stari tabor na Malenskem pri Pokojišču. (Guček, n. d., str. 39)

⁷⁵ Glej brigadno poročilo 29. 10. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/4, dok. 71).

⁷⁶ Primerjaj različne podatke o sovražnikovih izgubah o boju na Tolstem dok. NOV, VI/4, dok. 145) in pri Močniku. 141)

⁷⁷ Glej op. 75.

⁷⁸ Glej op. 75.

⁷⁹ Iz Šercerjeve brigade se je ohranilo tudi Močnikovo poročilo centralnemu komiteju KPS 30. 12. 1942 o delu Partije v brigadi. (Zbornik dok. NOV, VI/4, dok. 141).

⁸⁰ Maša je bila v župni cerkvi Sv. Trojice na Blokah. Maševal in pridigal je brigadni verski referent dr. Metod Mikuž, ki je malo pred tem prišel v partizane. (Guček, n. d., str. 95) Kmalu je dr. Mikuž postal verski referent v glavnem poveljstvu slovenskih partizanskih čet.

⁸¹ Verjetno Boris Kraigher-Janez, organizacijski sekretar CK KPS.

⁸² Verjetno pomota pri prevodu, saj je bil Močnik imenovan za namestnika politkomisarja Soškega odreda. Dne 10. januarja je Močnik pisal bratu Zlatku: »Veš, delal bom isto delo, kot v brigadi, je zelo odgovorno in se čudim, da so izbrali ravno mene, ko je še nekaj starejših kadrov od mene. Toda v brigadi sem dobro delal in je najbrž to znak zaupanja, ki so mi ga v glav. poveljstvu izrekli. Za svoje delo v brigadi sem bil pohvaljen od Gl. P., od brigade sem pa dobil za spomin uro Omega in pa »Mau-ser« polavtomatsko pištolo. (...) Zase sem prepričan, da sem rojen pod srečno zvezdo in da se me ne bo prav nič pri-jelo. Šel sem že skozi take godlje, pa sem jo vedno srečno izmotal, tako da sem tudi za bodoče v to prepričan, da bo šlo vse dobro. Veš, od jesenskih 1941 nas je še prav malo, od nekaj nad 100, kot nas je bilo, ne vem, če nas je še 15. Iz naše čete smo še 4. Ravno za vzorec, kakšni so izgledali prvi slovenski partizani.«

⁸³ Verjetno Rakitna.

⁸⁴ Italijanski prevajalec, ki je bil najbrž primorski Slovenec, je napačno imel Strmec za Bretto, ki je na Primorskem.

⁸⁵ Ljubljanskega vrha.

⁸⁶ Edvard Kardelj, član politbiroja CK KPJ in vrhovnega štaba NOV in POJ.

⁸⁷ Ivan Maček, komandant glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet.

⁸⁸ Tone Fajfar, član IOOF.

⁸⁹ Jaka Avšič, namestnik komandanta glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet.

⁹⁰ Boris Kidrič, sekretar IOOF.

⁹¹ To je bila verjetno Trnovska četa, ki jo je vodil komandir Janko Premrl-Vojko in je prebivala v taboru na Brinovem griču pri Črnem vrhu nad Idrijo. Čez dva dni je Močnik pisal bratu Zlatku: »Jaz sem srečno prišel na Primorsko, sicer smo precej gazili sneg in vkljub mrazu in snežnim viharjem smo pošteno šivali, preden smo prišli na cilj. Tu so fest fantje in se kar dobro počutim. V splošnem je tukaj razpoloženje prebivalstva zelo dobro, le da prekaljeni in utrjeni še niso tako kot pri nas. Zelo se še bojijo za bajte — pa jih bo že minilo. Upam, da se bo stvar zelo dobro razvila — posebno, ker so velike možnosti mobilizacije in vse kaže, da bodo s pomladjo kar drli k nam in se bo naša armada zopet povečala za nekaj tisočev — saj Primorska je velika in bo lahko mnogo dala. (...) Imam zelo odgovorno nalogo. Mogoče veš, kakšne funkcije imajo namestniki odred. politikomov. Isto delo kot v brigadi. Čaka me mnogo in odgovornega dela, pa upam, da bo šlo.«

⁹² Franc Krča, bivši komandant II. bataljona Dolomitskega odreda, padel 27. 2. 1943 v Gabrjah v Vipavski dolini.

⁹³ Milan Bajc, politkomisar Trnovske čete, padel 27. 2. 1943 v Gabrjah v Vipavski dolini.

⁹⁴ France Brežič, politkomisar Gregorčičevega bataljona, padel 1. 6. 1943 pri Srednjem v Beneški Sloveniji.

^{94a} Ta dan je Močnik pisal bratu Zlatku: »Tu so dani vsi pogoji za narodni upor. In če bo šel mednarodni razvoj tako dalje, se bo spomladi to tudi zgodilo, kajti mislim in kot vse kaže, bo vsak dan le bolje za nas, za naše sovražnike pa slabše, vsak dan bo za njih težje, za nas pa lažje. Kakšen uspeh bo imel ta upor, ne vem, ali bo osvobojeno ozemlje ali ne, gotovo pa je, da bomo zadali fašistom težke udarce, ki jih bodo hudo boleli, posebno zato, ker jim bodo dani skoro na pragu Italije, v kateri se itak že vse maje, v kateri je itak vse nezadovoljno, posebno v severni, in je možno, da bomo mi razkroj še pospešili — da bi nam le to uspelo.«

^{94b} Ta dan je Močnik pisal bratu Zlatku: »Potujem dalje. Godi se mi odlično. Jedače in pijače je dosti. Dela pa tudi čez glavo i po četah i po terenu. Ljudje kar hrepene, da jim človek kaj pove. In naj bo to opoldne ali popoldne, samo da stopim v hišo, že prosijo, povejte nam to, ono, tretje itd. Na literaturo so kar divji — posebno starejši. Zanimivo je, da pa mlajši, tja do 20., 22. leta sploh ne znajo slovensko čitati ali pa prav slabo, tako da jim mora vedno kdo naprej čitati — no pa počasi jih bomo tudi tegale naučili.

Tu vse drvi v partizane in vsak dan jih je več, tako da bo spomladi kar cela armada, ki bo tolika, da bo veselje. Posebno ker so prav podjetni in hlepe po orožju, ki ga je tu precej malo — pa ga bomo že pobrali Italijanom. Šli so tudi v Gorico z avtomobilom in odpeljali ven 60 fantov, ki bi radi šli v partizane, pa so bili pod nadzorstvom — torej podjetnosti in drznosti jim ne manjka — saj veš, 30 let jih je tlačil fašizem in ničudno, da so mlajši tako slabo orientirani.«

⁹⁵ To sta bili četi Gregorčičevega bataljona v Vipavski dolini.

⁹⁶ To je bilo verjetno na Vogrskem, kjer je v bunkerju pri Petru Fornazariču prebival dr. Aleš Bebler, vojaški in

politični poverjenik vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo.

⁹⁷ Franc Leskošek, sekretar CK KPS in IOOF, ki je 1. januarja 1943 odšel začasno na Primorsko.

⁹⁸ Dušan Pirjevec, politkomisar Soškega odreda in član PK KPS za Primorsko.

⁹⁹ Dr. Aleš Bebler.

¹⁰⁰ Dne 3. februarja je Močnik pisal »vsem bataljonskim in četnim poveljstvom«, naj mu pošljejo potrebne podatke za pripravo pomladanske ofenzive. (Arhiv IZDG, fasc. 218)

¹⁰¹ V svojih navodilih štabu I. bataljona je Močnik naročil predvsem uničiti vse sovražnikove postojanke v Trnovskem gozdu in na Angelski gori, kar je bilo, tisti čas neizvedljivo. Drugi dan je pisal na novo imenovanemu komandantu I. bataljona Janku Premrlu-Vojku o nalogah. (Arhiv IZDG, fasc. 218)

¹⁰² Močnik je navodila »Komunistom SO« napisal kot »odredni part. sekretar« in jih datiral z 9. 2. 1943. (Arhiv IZDG, fasc. 218)

¹⁰³ Pavel Zibelnik, vodja partizanske tehnike v Polhograjskih Dolomitih.

¹⁰⁴ Poročilo je v arhivu IZDG, fasc. 218.

¹⁰⁵ »Kratka navodila za delo v partizanskih partijskih celicah« je Močnik napisal kot odredni partijski sekretar in so v arhivu IZDG, fasc. 218.

¹⁰⁶ Tone Bavec, komandant II. ali Tolminskega bataljona Soškega odreda.

¹⁰⁷ Nisem uspel ugotoviti imena.

¹⁰⁸ Močnik je odgovoril štabu IV. ali Briškega bataljona Soškega odreda na njegove dopise z dnem 7. in 8. februarja 1943 in mu dal navodila za večjo dejavnost. (Arhiv IZDG, fasc. 218)

¹⁰⁹ Franc Leskošek. Glej op. 97.

¹¹⁰ Tisti dan je štab Primorske operativne cone (komandant Mirko Bračič in politkomisar Dušan Pirjevec) ukazal ustanoviti udarno brigado »Andrej Laharnar« in Severnoprimerški ter Južno-

primorski odred. Močnika je imenoval za politkomisarja Severnoprimerškega odreda. (Zbornik dok. NOV, VI/5, dok. 51). Ta dan je Močnik pisal bratu Zlatku: »Kako je tukaj? Sijajno! Novincev vsak dan več! Prihajajo kar v masah! Po cela vas naenkrat. Vse hoče v partizane — moški, ženske, starši in še skoraj otroci. Vse se hoče boriti in uničevati, kar se le da veliko število osovraženih fašistov. Pri nas so cele družine, 5 sinov, oče in mati. Majko, če bo šlo tako naprej, bomo imeli tako armado na tej strani, da bo veselje. Edino, kar nam dela trenutno težave, je pomanjkanje orožja. Pa si pomagamo, že v zadnjem kratkem času smo zaplenili Lahom čez 70 pušk, 5 puškomitraljezov, 1 težki mitraljez in cel kup pištol. Jaz sem dobil v poklon od neke čete popolnoma novo »Beretto« — 7,65. Krasna pištola, da jo je kar veselje pogledati in streljati z njo. In se vse bolj in bolj vršijo napadi na It. radi orožja — vsi se zavedamo, da je to ogromnega pomena — od tega zavisí zelo zelo mnogo, na tej strani meje je že cela U(darna) B(rigada), ki bo v kratkem stopila v dejstvo in bo njena glavna naloga pridobivanje orožja. Kot vidiš, vojaško se odlično razvija. Fantje so odlični borci, drzni, agilni, zviti — tako da je kar veselje z njimi delati.

Sam imam ogromno dela. Tako, da zelo malo spim — delamo, delamo cele noči, pa nam še primanjkuje časa. Kaj češ, smo v zadnji dobi borbe in moramo napeti vse sile. Če lahko Rdečearmejci prečujejo vse noči pri zasledovanju fašističnih banditov — moramo tudi delati isto, kajti le če bomo vsi napeli vse naše sile in žrtvovali vse, kar moremo — bomo priborili našemu narodu boljšo in lepšo bodočnost. Zato smo zgrabili orožje in ne moremo popustiti, ko se že vse ruši.

Drugače je tu življenje odlično. Ljudje naravnost tekmujejo, kdo bo bolj postregel partizane. Ženske nas gledajo kot deveto čudo. Dekleta nas obožujejo, tako

da nam je kar nerodno — posebno nam starim partizanom, ki smo se že navadili na partizanstvo, tako da je samo po sebi umevno, da smo partizani — tu pa naenkrat tak pomp, tako občudovanje — malo manj, da nam ne dajo pušeljcev, ko pridemo v hišo.«

¹¹¹ Dr. Maks Rejc-Tone Mladen, aktivist OF v Baški grapi.

¹¹² Albin Kovač-Jaka Baški, sekretar OK KPS za Baško grapo.

¹¹³ Italijanski prevod Močnikovih navodil politkomisarjem in njegovega pisma komunistom je v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Osrednjem državnem arhivu v Rimu.

¹¹⁴ V odredbi št. 1 je Močnik opozoril na dotedanje napake in odredil ukrepe za izboljšanje discipline in odnosov s tereonom. (Arhiv IZDG, fasc. 218)

¹¹⁵ Franc Šavli, sekretar OK KPS za Tolminsko. Italijanski prevod tega pisma je v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Osrednjem državnem arhivu v Rimu.

¹¹⁶ Franc Šavli in Albin Kovač. Glej op. 115 in 112.

¹¹⁷ Sporočil jim je natančno vsebino 7. člena odredbe vrhovnega štaba NOV in POJ o položajnih znakih poveljniškega kadra NOV in POJ. (Arhiv IZDG, fasc. 218) Isti dan je Močnik z odredbo sporočil bataljonom ustanovitev Primorske operativne cone. Z 29. marcem pa je datirana Močnikova odredba glede praznovanja velikonočnih praznikov v enotah. Italijanski prevod je v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Osrednjem državnem arhivu v Rimu.

¹¹⁸ Morda Pavel Perenič, namestnik politkomisarja I. bataljona Severnoprimskega odreda, umrl hudo ranjen po boju Gradnikove brigade na Stolu 18. maja 1943.

¹¹⁹ Anamarija Pervanje, namestnica politkomisarja II. bataljona Severnoprimskega odreda.

¹²⁰ Kaže, da pismo ni ohranjeno.

¹²¹ Kaže, da pismo ni ohranjeno.

¹²² Dobil je vabilo, naj se udeleži partijskega posvetovanja pri CK KPS, ki ga pa ni bilo zaradi sovražnikove ofenzive v Polhograjskih Dolomitih.

¹²³ Glej op. 115.

¹²⁴ To je bilo v kraju Na Prodeh pri Knežkih Ravnah na Tolminskem.

¹²⁵ Glej op. 112.

¹²⁶ Pot je opisal Franc Hvala-Peter, aktivist iz okrožja Baška grapa v Primorskih novicah od 23. 3. do 27. 4. 1979 (št. 10—18).

¹²⁷ To je bilo najbrž na Vojskarski planoti, kjer je bil II. bataljon Južnoprimskega odreda.

¹²⁸ Tone Velušček, član PK KPS za Primorsko.

¹²⁹ Martin Greif, namestnik komandanta Južnoprimskega odreda.

¹³⁰ Franc Leskošek.

¹³¹ Ciril Keržič, politkomisar Dolomitekega odreda, padel 1944. leta v Kočevskem Rogu.

¹³² Jaka Avšič.

¹³³ Dr. Marjan Brecelj, član IOOF.

¹³⁴ Brat Zlatko Močnik-Dukat. Ohranjena so pisma Cveta Močnika bratu Zlatku. (Arhiv IZDG, fasc. 7)

¹³⁵ Zlatko Močnik-Dukat. Pismo je datirano s 16. 3. 1943.

¹³⁶ Gre za italijansko ofenzivo v Polhograjskih Dolomitih. Opisal jo je Rudolf Hribernik-Svarun v svoji knjigi Dolomiti v NOB. Ljubljana 1974, str. 389 do 410.

¹³⁷ Dušan Pirjevec, politkomisar Primorske operativne cone in član PK KPS za Primorsko.

¹³⁸ Jaka Manfreda, komandant I. bataljona Severnoprimskega odreda.

¹³⁹ Ludvik Pangerc, komandant III. ali Briškega bataljona Severnoprimskega odreda.

¹⁴⁰ Dokument najbrž ni ohranjen.

¹⁴¹ Misli na kraj Na Prodeh pri Knežkih Ravnah na Tolminskem.

¹⁴² Prevod Močnikovih pisem štabu Dolomitekega odreda, štabu Primorske operativne cone in Cirilu Keržiču-Meto-

du z dne 27. marca ter njegova navodila komunistom se je ohranil v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Osrednjem državnem arhivu v Rimu.

¹⁴³ Kaže, da ta pisma niso ohranjena.

¹⁴⁴ Tone Bavec, komandant Severnoprimskega odreda.

¹⁴⁵ Glej op. 111.

¹⁴⁶ V pismu na štab Primorske operativne cone je štab Severnoprimskega odreda predlagal izpopolnitev poveljniškega kadra v bataljonih. Italijanski prevod je v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Osrednjem državnem arhivu v Rimu.

¹⁴⁷ Tone Bavec je bil takrat pri II. bataljonu v Drežnici.

¹⁴⁸ Verjetno misli na partizansko sanitetno postojanko na Mrzlem vrhu.

¹⁴⁹ Drago Flis, namestnik politkomisarja Severnoprimskega odreda.

¹⁵⁰ Nisem uspel ugotoviti imena.

¹⁵¹ Italijanski prevod Močnikovega pisma štabu I. in IV. bataljona je v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Osrednjem državnem arhivu v Rimu.

¹⁵² Glej op. 138.

¹⁵³ Jože Peršolja, politkomisar I. bataljona Severnoprimskega odreda. Padel julija 1944 na Primorskem.

¹⁵⁴ Mihael Leban iz Poljubina, padel 12. 6. 1943 v Logarščah.

¹⁵⁵ Italijanski prevod Močnikovih pism štaboma III. in I. bataljona je v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Osrednjem državnem arhivu.

¹⁵⁶ Z dnem 7. 4. 1943 je datirana Močnikova okrožnica »politkomisarjem«, katere italijanski prevod je v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Osrednjem državnem arhivu v Rimu.

¹⁵⁷ Tone Bavec in Anamarija Pervanje sta prišla iz Drnogle. Bavec je imel nekaj dni prej sestanek s predstavnikom KPI iz Furlanije. (T. Bavec, ustni vir)

¹⁵⁸ Italijanski prevod Močnikovega pisma Dušanu Pirjevcu-Ahacu je v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Osrednjem državnem arhivu v Rimu.

¹⁵⁹ Italijanski prevod sporočila o razpoznavnih geslih za čas od 11. do 30. aprila 1943 je v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Osrednjem državnem arhivu v Rimu.

¹⁶⁰ Italijanski prevod Močnikovega privatnega pisma Dušanu Pirjevcu-Ahacu je v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Osrednjem državnem arhivu v Rimu.

¹⁶¹ To je bilo nad Drežnico.

¹⁶² Mirko Bračič, komandant Primorske operativne cone, padel decembra 1943 v Kočevju.

¹⁶³ Tone Pirjevec, načelnik pokrajinske komisije Varnostnoobveščevalne službe za Primorsko, padel 26. 4. 1943 na Golobarju.

¹⁶⁴ Mira Kroneger, poročena Bračič, tipkarica v štabu Primorske operativne cone.

¹⁶⁵ Dne 11. aprila 1943 je štab Primorske operativne cone odredil ustanovitev 8. slovenske narodnoosvobodilne brigade »Simon Gregorčič« in 9. slovenske narodnoosvobodilne brigade »Ivan Gradnik«. Obe brigadi bi se morali zbrati v severnem delu Primorske in kreniti na pohod v Beneško Slovenijo.

¹⁶⁶ Tone Pirjevec je 27. in 31. marca 1943 napisal navodila za delovanje Varnostnoobveščevalne službe na operativskem območju Primorske operativne cone. Italijanski prevod je v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Osrednjem državnem arhivu v Rimu. Verjetno je ta navodila študiral Močnik ta dan.

¹⁶⁷ Cene Logar, partijski instruktor za prvi primorski brigadi.

¹⁶⁸ Tone Pirjevec in Cene Logar.

¹⁶⁹ Gre za brošuro Lovra Kuharja (Prežihovega Voranca) »Naše meje«, ki jo je napisal kot Pavle Vilhar v Ljubljani, dr. Cene Logar pa prinesel na Primorsko in so jo tam takoj razmnožili.

¹⁷⁰ Dokument se verjetno ni ohranil. Morda lahko domnevamo, da ga je napisal za ustanovitev Gradnikove brigade, katere politkomisar naj bi postal on.

Četrty maj

(leta 1980)

V zelenečem jutru
sem se zavedla,
da boš še dolgo z nami.
Ne kot žalost —
kot sreča ob delu in življenju.
Ne kot malodušje —
kot volja do lastne usode in boja.
Ne kot bojazen za prihodnost —
z nami boš kot želja
soodločati, kakšna bo.

Bil si iz krvi in mesa
kot mi.
Spremenil si se v misel
in voljo.
Ni te,
a gledaš prihodnost
skozi naše oči,
načrtuješ pot
z našim umom.
Z našimi čustvi
ljubiš svet in ljudi.

Na robu ekrana
tvoje zadnje poti,
naš mrtvi vodja —
ves čas živi
odločen obraz.
Ljubezen se seli
z ekrana na živo lice.

Vedno smo te
pričakali z rožami.
Zdaj jih sadimo
za vse,
ki prihajajo —
da bo cvetoča pot
držala od tebe
v prihodnost.

V hladno zelenkastem jutru
— po tvojem odhodu za vedno —
vidim le sive sence
po cesti, drevesih, hišah.
Sivo v zelenem.

*Zeleno v sivem.
Mrzlo v hladnem.
Hladno do dna srca.
Nasproti prihaja ženska.
Jerbas pravkar pečenega kruha nosi.
Toplo zadiši v zeleni hlad.
Kruh! Življenje!
Prvo jutro
po tvojem odhodu za vedno.*

*Bela skala
s tvojim imenom.
Ničesar
razen ptičjega petja
ni več resnica.*

Neža Maurer

Neža Maurer, rojena 1930, je doslej izdala deset knjig. Zveza mora ostati (1967) je proza za odrasle; pripoveduje o samotnih kmetijah in partizanskih kurirjih med narodnoosvobodilno vojno. Sem sodi še mladinska povest Čukec (1978), ki prav tako zajema vsebino iz zadnje vojne. Pesniške zbirke za odrasle so: Skorja dlani in skorja kruha (1969), Ogenj do zadnjega diha (1973) in Čas, ko je vse prav (1978). Pesniške zbirke za mladino: Sončne statve (1970) — skupno s tremi drugimi avtorji, Kam pa teče voda (1972), Kako spi veverica (1975), Kstanjev škratek (1980) in Beli muc (1981). Pesmi in črtice so prevedene na srbohrvatski, makedonski, albanski, turški, madžarski, bolgarski, romunski, poljski, nemški, italijanski, angleški in španski jezik. Tudi sama prevaja. Pri založbi Borec so (1981) izšle Narobe pravljičice Zorana Popovića, pred izidom pa je knjiga Kam potuje cesta (Mladinska knjiga) Valerija Skrinjarja-Tvrova.

Dobila je nagrado za literarno reportažo z delovnih akcij (1959), prvo nagrado za otroško pesem (1964), Tomšičevo nagrado za novinarsko delo (1967) ter plaketi mladinskih listov Ciciban in Radost (Zagreb) za dolgoletno sodelovanje.

V poklicnem delu je bila Neža Maurerjeva učiteljica, novinarka, urednica.

Dnevi bolezní in smrti tovariša Tita so jo zatekli v službi pri Republiškem komiteju za informiranje. Kot v mnogih drugih delovnih sredinah, si tudi tukaj niso mogli privoščiti žalostnega razkošja, da bi samo čakali na izid bolezní in nato sledili teku dogodkov. Tiste dni je bila Jugoslavija omenjena v večini tujih listov in televizij. Množice novinarjev so se zgrinjale v Ljubljano. Na komiteju za informiranje dežurstvo podnevi in ponoči. Stroga zbranost pri izbiranju in posredovanju podatkov se je v kratkih urah počitka spreminjala v topo utrujenost. V ta napet delovni ritem je nenadoma udarila vest o smrti. Za trenutek, dva, se je zdrbil ves protokolarni red, razvrednotile in izenačile so se vse bolj ali manj pomembne zadolžitve — vsak je bil samo človek. Žalosten človek. Osamel. Zapuščen. Brez občutka varnosti. Za trenutek, dva. Potem je delo spet steklo po določenih tirih, zapeli so telefoni, zaregljali pisalni stroji; avtomobili, vlaki, ladje, tovarne — vse je nadaljevalo svoj tek, svojo pot. Vmes pa so spet bili trenutki, ko je vsak posameznik bil samo žalosten človek. V takih trenutkih noči in dneva 4. in 5. maja 1980 so nastali še ne objavljeni verzi Neže Maurerjeve. V revijo Borec jih uvrščamo v letu devetdesete obletnice Titovega rojstva. So izraz razpoloženja, čutenja enega človeka — in vendar so lahko več. Lahko so tudi odsev našega čutenja.

Tesnoba

Karel Grabeljšek

»Najbolj te v bunkerju teži, ker ne veš, kaj se zunaj dogaja. Kakor da te je zemlja zasula. V bunkerju si kakor slepec, sliši glasove, govorjenje, pa ne ve, kdo govori, kakšen je tisti človek, ki govori. Zame je bilo tisto kakšen še bolj vznemirljivo, saj nisem vedel, ali je tisti nad mano, ki slišim njegove stopinje, naš človek, ali pa je kdo, ki se ga moram bati. Morebiti bi bilo boljše, če bi bil še gluha, da ne bi ničesar slišal. Ali pa bi mi bilo še hujše, tako, kakor da so me živega zakopali v grob. Saj je bil tisti bunker res bolj grob kakor skrivališče. Nenehoma mi je prihajalo na misel: če v to luknjo vržejo bombo, me še pokopavati ne bo treba, kar tu bodo sprhnele moje kosti.«

Nikoli mi še ni pravil o tem. Sploh ni rad govoril o svojih vojnih doživetjih. Partizan od zgodnje pomladi leta en tisoč devetsto dvainštiridesetega, pa se ti je zdelo, da v tistih letih ni ničesar doživel. Kadar smo obujali vojne spomine, je rajši poslušal, kakor segal v besedo. Zdaj se je razgovoril, kakor da je komaj čakal, da komu razodene, kako mu je bilo v tistem bunkerju. Ne vem več, kako sva začela govoriti o tistih časih, o letu 1944, ko so Nemci z veliko ofenzivo preplavili osvobodene predele naše domovine. Nenadoma so naju zasvojili spomini, njega najbolj spomin na tisti bunker, v katerem je preživel kakih deset dni. Tako živo je pripovedoval, da sva se kar preselila v tisti čas. Vidim bunker, kakor da so fotografije s filmskega traka zalebdele pred mojimi očmi.

Žaga, v njej strojnica. Črna parna lokomobila leži prevrnjena na tleh, odmontirali so jo bili, jo potegnili sredi strojnice. Rekel je, da zato, da se Nemci ali beli ob ofenzivi ne bi mogli nastaniti v strojnici. Tam, kjer je prej stala lokomobila, je v tleh kaka dva metra globoka luknja, široka približno ravno toliko, dolga pa kake tri metre. Ni vedel povedati, čemu je prej rabila, morebiti temu, da so lahko prišli pod lokomobilo, če je bilo treba spodaj kaj popraviti. Takrat so jo spremenili v bunker. Lesene stopničke, pograd s slamo, mizica, stol, tudi elektriko so konspirativno napeljali noter. Vhod v bunker so zakrili z različno ropotijo.

»Spomladi, še pod Italijani, sem bil ranjen, noga me še ni tako nosila, kakor bi bilo treba. Toda niso me zato poslali v tisti bunker. Rekli so mi, naj bi v dneh ofenzive, ko se bodo morali partizani umakniti iz doline, tam poslušal radio in na šapirografu razmnoževal radijska poročila, da ljudje ne bi bili povsem prepuščeni sovražnikovi propagandi.«

Obmolkne, vidi se mu: nekaj drugega bi rad povedal, ne to, kaj je v bunkerju delal.

»Kaj vse smo v tistih letih doživeli,« reče po kratkem premolku. »Toliko dogodkov je bilo, da se vseh še spomniti ne moremo. Pravzaprav sem med vojno veliko hujšega doživel, kakor je bil tisti bunker, saj sem bil trikrat ranjen. A vendar

so se mi tisti dnevi, ki sem jih prebil v bunkerju, najbolj vtisnili v spomin, če se spomnim nanje, me prevzame, kakor da se tisti časi vračajo, ali kakor da je mene zaneslo nazaj v tiste čase. Tudi sedaj se že nabira v meni nekaj tiste tesnobe, ki me je dušila v bunkerju. Ne morem povedati, kako mi je bilo, samo čutim.«

Obraz se mu spremeni, kakor da se res nabira v njem nekakšna tesnoba. Ko ga takega gledam in poslušam, še mene nekam tesnobno spreletava, kakor da z njim doživljam tiste dni, kakor da sem se z njim preselil v tisti bunker.

»Najhujše je bilo, ker sem bil v bunkerju sam. Če bi imel tovariša, bi se pogovarjala o tem in onem, hitreje bi nama minil čas, za kako uro ali dve bi kdaj pa kdaj le pozabila na bunker. Če pa si sam, se lahko pogovarjaš samo s svojimi mislimi. Meni so se sukale samo okrog bunkerja, nenehoma okrog tega prekletega bunkerja. Bo ostal sovražniku prikrit? Nemcem že, kaj pa belim, ki jih bodo Nemci gotovo pripeljali s sabo? Morebiti je kateri pred vojno delal na žagi, me je vznemirjalo. Če je delal, ve, da je bila pod lokomobilo luknja. »Kaj pa ta ropotija tu?« bo rekel. »Včasih je bila tu luknja. Odmečimo to ropotijo, da vidim, kaj se spodaj skriva. Morebiti se je kak poscan partizan potegnil v luknjo. Prekleti bunker. Nisem in nisem mogel misliti nič drugega kakor na bunker.

Prve dni, ko so me zaprli v tisti bunker, še nisem bil povsem sam. Čez dan in ponoči že, zvečer pa je prihajal k meni Fojkar, nekakšen oskrbnik tiste žage, menda je bil pred vojno na žagi strojničar. Prinašal mi je večerjo. Kosila in zajtrka mi ni prinašal, da ne bi prepogostokrat prihajal na žago. Lahko bi se kdo obregnil: Kaj pa Fojkar nenehoma hodi na žago, saj ni tam nikakršnega posla zanj, žaga že dve leti stoji. Na vse je bilo treba misliti. Ko je padel na zemljo mrak, pa je lahko neopaženo prišel k meni. Kako težko sem ga čakal, nenehoma sem pogledaval na uro, šest, še dve uri bo treba čakati, sedem, še eno uro. A tudi to čakanje je drobilo čas, neskončno sta se vlekli tisti dve uri, toda prinašali sta spremembo v mojo samoto, ko sem čakal na Fojkarja, nisem toliko mislil na bunker, na tisto: bo ostal prikrit, ali bom zaslišal, odmečimo to ropotijo, morebiti se spodaj kdo skriva. Okrog osmih sem zaslišal njegove korake. Ne veš, kako tanka so bila tistokrat moja ušesa, šele pri vratih je bil, pa sem že zaslišal njegove stopinje na betonskem tlaku, top, top, top. Morebiti je nalašč z nogami bolj močno udarjal ob tla, da bi opozoril nase, da bi vedel, da je on, ne kdo drug. Tako sem poznal njegovo hojo, kakor da slišim njegov glas, ki je zavijal v mehkem tenorju in bi ga različil med tisoči glasov. Potem je začel odmetavati tisto ropotijo z vhoda v bunker, prizadeval si je, da bi delal tiho, a vendar sem slišal vsak kos, ki ga je potegnil z bunkerja, bolj z nekim notranjim sluhom kakor z ušesi. Potem pa: »Večerjo sem ti prinesel.« Ni mi bilo za večerjo, njega sem čakal. Pojedel sem že, tisto večerjo, tudi teknilo mi je, njegova žena je znala zelo okusno kuhati, pa še ves dan nisem nič toplega zaužil, a jedel sem tako, tako... mimogrede, bi rekel, skoraj se nisem zavedal, da jem, pogovarjala sva se med večerjo in tudi še potem, debelo uro je vselej obsedel pri meni. Nisva se pogovarjala nič takega, da bi bilo vredno zapomniti se, nič globokoumnega, nič... no, saj si lahko misliš, o čem je vselej tekla beseda.«

Seveda si mislim, slišim ju in vidim, kakor da sedaj teče tisti pogovor:

»Kaj je novega, tovariš Fojkar?«

»Nič takega. Nemcev še ni v dolino. Morebiti jih sploh ne bo. Tretji dan mineva, pa jih še zmeraj ni. Ljudje, ki prihajajo od njih, pripovedujejo, da se je ofenziva ustavila. Na Ruskem je zavrelo. Pravijo, da bodo vso vojsko, ki sedaj divja pri nas, hitro poslali na rusko fronto.«

»Joj, potem bi lahko šel iz tega prekletega bunkerja, iz te teme. Radio lahko poslušam tudi gori na žagi in tipkam, šapirografiram.«

»Nekaj dni še počakaj tu spodaj, ne vemo še, kako se bo zasukalo.«

Ne vem, kdaj mi je bilo hujše v bunkerju, ali prej, ko me je nenehoma obletavala tista prekleta misel, da bodo morebiti bunker odkrili, ali sedaj, ko se je nevarnost odmaknila, pa sem moral še zmeraj ždeti v tistem grobu. Tovariši se sprehajajo na belem dnevu, sonce jih greje, jaz pa v tej temi, v tej trohnobi, me je zbadalo. V duhu sem gledal samo sončne dneve, kakor da je zunaj večna pomlad, četudi je bila že jesen in mi je Fojkar povedal, da je tiste dni zapadlo celo nekaj snega. Kar ven bi šel, sem si rekel, ne enkrat, ničkolikokrat. A ven nisem mogel. Že prejšnji dan sem bil poskušal privzdigniti pokrov, ki je zakrival bunker, ne zato, da bi šel ven, temveč zato, da bi preizkusil, če bi se mogel sam rešiti iz bunkerja, a pokrov se ni premaknil niti za vrzel, preveč ropotije je bilo nametane na njem. Zvečer rečem Fojkarju, naj vhoda toliko ne zadela, potem se bom že kako splazil iz bunkerja, sem sklenil.

Zvečer pa Fojkarja ni bilo. Čakal sem ga kakor prejšnje dni. Šest, še dve uri, sedem, pol osmih, osem. Zdaj, zdaj bom zaslišal njegove korake, sem si rekel, ne enkrat, kdo ve kolikokrat. Nič, gluha tišina. Tako tiho se mi še nikoli ni zdelo v bunkerju in nad njim, kakor tedaj, rekel bi, vsa žaga z bunkerjem in z mano se je spremenila v nekakšno okamnelost. Tako mi je bilo v tisti tišini, kakor da so me nenadoma zakopali sto metrov globoko v zemljo. Četrta na devet, pol devetih, tričetrt, še zmeraj nič. Deset. Nocoj ga ne bo, sem si rekel, a sem se koj popravil: najbrž ga ne bo. Trohica upanja je le še tlela v meni. Ko so se kazalci premaknili na deseto, je tudi ta trohica ugasnila. Ne bo ga, sem si razočarano dejal. Razočaranju pa se je pridružila še skrb.

Zakaj ga ni bilo? sem tesnobno premišljeval. Je zbolel? Če bi zbolel, bi poslal ženo ali hčer, ne zaradi večerje, zato, da me reši mučne negotovosti, saj si lahko misli, kako mi je, se je podilo po meni. Ni mogel priti zaradi Nemcev? So hudiči le prodrli v dolino, čeprav so ljudje pripovedovali, da jih pošljejo na Rusko? A v mraku, ponoči bi Fojkar kljub temu lahko prišel, tako smo bili dogovorjeni, vsako noč bo prihajal po radijska poročila. Kaj pa če so se Nemci naselili na žagi? Potemtakem si ni upal priti, tudi ne bi mogel odmetati z bunkerja tiste ropotije, slišalo bi se.

Srce mi je začelo močneje udarjati, tako kakor včasih, ko smo zagledali Nemce ali Italijane na petdeset, sto korakov. Ne, ne tako, takrat nisem bil sam, takrat nam je kri močneje zaplala po žilah, ker smo vedeli: zdaj, zdaj se bomo udarili. Tistikrat pa mi je srce udarjalo, kakor da so me Nemci samega dobili medse, zdaj, zdaj bodo odjeknili streli...

Zgoraj pa še zmeraj tista gluha tišina kakor prej, nikakršnega glasu, ki bi me opozoril, da se je kje kaj zganilo. Če bi bili Nemci na žagi, bi se kaj slišalo, vsaj kak ropot, šum, sem premišljeval.

Potem sta se me skrb in tesnoba lotila še z druge strani. Kaj pa če so Fojkarja prijeli, ga pobili, ubili tudi ženo in hčer? me je spreletelo. Ob ofenzivah zmeraj pobijajo ljudi, tudi nedolžne. In bogvedi če beli le niso vedeli za Fojkarjevo delo, da drži z nami, da dela za nas. Morebiti so zvedeli tudi to, kaj je na žagi, da mi Fojkar nosi večerjo, da odnaša radijska poročila?

Zopet mi je zastalo srce. Če vedo za Fojkarjevo delo, vedo tudi za ta bunker. V tistem trenutku sem mislil bolj nase kakor na Fojkarja.

Lahko si misliš, da tisto noč nisem zatisnil očesa, samo premetaval sem se. Desetkrat, dvajsetkrat sem ugasnil luč, da bi si naredil noč, pa jo spet prižgal.

Nekajkrat sem vstal, stopil na stopnice pri vhodu in poslušal. Tudi od tam nisem nič slišal. Žaga je bila mrtva, tiha, kakor kak zaklet grad, se mi je utrnilo. Dvakrat ali trikrat sem tudi poskušal privzdigniti pokrov bunkerja, a tudi tokrat brez uspeha. Živega so me zakopali v ta grob, me je stiskalo. Če Fojkarja več ne bo, me bo tu konec od vsega hudega, še pobiti me ne bo treba. Ne vem, kako da se mi je pritaknila tako neumna misel, saj so za bunker vedeli še nekateri drugi, ne samo Fojkar.

Zjutraj, ko je bil že beli dan, po uri sem vedel, da je zjutraj in da je že dan, so prodrli prvi glasovi do mene. Najprej je nekaj počilo, ne strel, drugače se je slišalo, morebiti so s silo odprli vrata v strojnico, nato sem zaslišal korake in govorjenje. Vrglo me je kvišku, a sem koj nepremično obsedel na pogradu z nekim podzavestnim strahom v sebi, da se bo slišalo, če se bom kaj premaknil. Še električnega stikala nisem upal obrniti. Ves drhteč sem buljil v temo in prisluškoval glasovom od zgoraj. Nisem razložil besed, še tega ne, če oni govorijo po nemško ali po slovensko, zato nisem vedel, kdo so nad mano, vedel pa sem, da niso Fojkarjevi, ti podnevi niso prihajali na žago, kdo izmed vaščanov pa tudi ni imel kaj iskati tam. Torej Nemci. Ali pa beli. Bolj sem se bal belih kakor Nemcev. Nemci ropotije nad vhodom ne bodo imeli za mar, morebiti je še opazili ne bodo, sem si mislil, med belimi pa so tudi domačini, lahko je kdo pred vojno delal na žagi in ve za luknjo pod lokomobilo. Zopet me je popadlo tisto, tokrat veliko hujše kakor kdajkoli poprej: Včasih je bila tamle luknja, odmečimo tisto ropotijo, da vidimo, kaj se spodaj skriva, morebiti se je kak poscan partizan potegnil v luknjo. In bodo začeli odmetavati, zagledali bodo pokrov, ga dvignili, nad mano se bodo zarežali njihovi spačeni obrazi. Ne vem zakaj so se mi obrazi belogardistov zmeraj zdeli spačeni. A tistikrat je bil moj najbrž bolj spačen, od duševne napetosti, tesnobe in strahu. Koraki so se že čisto približali vhodu v bunker, zdaj, zdaj, je zatrepetalo v meni. A so se spet oddaljili. In spet bliže. Tudi glasovi, človeške besede so se mi zdele spačene, kakor da se oni zgoraj pretvarjajo, da govorijo nalašč tako, da bi me spravili v še hujši strah, da bi mislil, da zgoraj niso ljudje, Nemci ali pa beli, nekaj hujšega da so, nekakšne pošasti. Zame so res bili pošasti. Da bi vsaj razložil, kaj govorijo, vsaj toliko, da bi vedel, ali govorijo po nemško ali po slovensko, a tudi tega nisem razložil, tudi takrat ne, kadar so govorili tik vhoda v bunker, ob tisti ropotiji. Napeto sem čakal, kdaj jo bodo začeli odmetavati.

Koliko časa je to trajalo? Ne vem. Morebiti samo kakih deset minut ali pa še manj. Meni so se tiste minute raztegnile v ure. Potem je zgoraj utihnilo, nenadoma in tako čudno, kakor da oni niso odšli, kakor da so se samo potuhnili, obstali so, obmolknili in čakajo, če se bo kje kaj zganilo. Spet tista gluha tišina. Sprva me je še bolj vznemirjalo, kakor me je prej govorjenje in stopinje, ki so se približevale bunkerju in se oddaljevale. A ker je tišina še kar trajala, sem si čez čas upal reči: Odšli so. Olajšano sem zadihal. Tako mi je bilo, kakor da so mi oni podarili življenje, ali kakor da sem se prebudil od mrtvih.

To olajšanje pa ni dolgo trajalo. Sovražnik, trdno sem bil prepričan, da so bili oni Nemci ali belogardisti, se mi je bil preveč približal, da bi mogel biti miren. Kaj so iskali? me je vznemirjalo. So prišli gledat, če se lahko nastanijo v strojnici? Joj, če se res naselijo nad mano. Tista prevrnjena lokomobila ne zavzema toliko prostora, da v strojnici ne bi moglo prebivati kakih deset ljudi. Seveda bodo prej po strojnici vse počistili in pospravili, tudi ropotijo z bunkerja bodo odstranili. In bodo zagledali vhod v bunker. Ob tej misli mi je srce kar obstalo.

Vendar se ves dan ni nič zgodilo, onih ni bilo več nazaj. A kako se je vlekel tisti dan, ni in ni ga hotelo biti konec. Nenehoma sem pogledaval na uro, kazalci pa

---

so se tako počasi premikali naprej, da sem uro neštetokrat pritisnil k ušesu, če še gre. Ves čas sem si dopovedoval, če jih do noči ne bo nazaj, jih ne bo več. A kje je še bila noč. Če bi si upal vključiti radio, bi mi čas hitreje minil, a si nisem upal. Ko so bili preizkušali bunker, so rekli, da se iz bunkerja radio ne sliši, če je naravnano na najnižjo mero in če je bunker zaprt. Toda če sem jaz slišal glasove od zgoraj, bi tudi oni slišali glasove iz bunkerja, sem si mislil. Zato radia rajši nisem vključil. Poročil mi tudi ni bilo treba poslušati, saj Fojkar ne bi prišel ponje, tudi sinoči ni prišel, bogvedi kaj je z njim?

Na Fojkarja, da ga sinoči ni bilo k meni, sem že pozabil. Zdaj pa sem se spet spomnil nanj. Najbrž si ni upal priti, sem se tolažil. Če so Nemci na žagi, bi bilo prenevarno, izdal bi sebe in mene. A koliko časa bo to trajalo? Dan, dva, ali kak teden? Koliko časa bo sploh trajala ta prekleta ofenziva? Kako dolgo bom še moral preždeti v tej luknji? Teden, ali še več? Sam, da nikogar ne bo k meni. Kaj pa, če so Fojkarja pobili? Potem bo trajalo še dalj, da se bo kdo spomnil name. Kaj pa če se nihče ne bo spomnil?

Misli so mi tako divjale po glavi, da so druga drugo izpodrivale. Česa se človek ne spomni, če je sam in če nima drugega dela, kakor premišljevat. Ako te pri tem morita še strah in tesnoba, so tudi tvoje misli spačene, kakor so se mi zdeli spačeni belogardistični obrazi.

Končno je le prišla noč, se reče, da je prišel čas noči. V bunkerju pravzaprav ni bilo ne dneva ne noči, sam sem si ju delal, po uri in z električnim stikalom. Ko je prišel čas noči, sem luč ugasnil, da bi laže zaspal. Saj si lahko misliš, kaj mi je tistikrat pomenilo spanje. S spanjem sem za nekaj ur času ušel, ušel tistemu, kar me je v bunkerju morilo, tesnobi, vznemirjenju, pa tudi dolgočasju, temu, da sem bil sam, svojim mislim. Rekel sem že, da prejšnjo noč nisem skoraj nič spal. Kadar si hudo vznemirjen, spanec beži od tebe. Ta noč pa je bila blagoslovljena. Samo trikrat sem se med spanjem prebudil, a takoj spet zaspal in sem spal do jutra. Najbrž me je bila premagala utrujenost.

Drugo jutro je prišla name še nova tegoba. Ko sem zavrtel električno stikalo, luč ni posvetila, ni bilo toka. Tudi v prejšnjih dneh kdaj pa kdaj ni bilo toka, električno omrežje je bilo slabo, vojne ujme so tudi tega okvarile. Partizani so okvare vselej hitro popravili, zato take prekinitve električnega toka niso dolgo trajale, pol ure, kvečjemu kako uro, zato se tudi takrat zaradi teme nisem vznemirjal. Pustil sem stikalo na luč in čakal, da žarnica posveti. A ni hotela posvetiti, okvara na električnem omrežju je bila hujša kakor druge krati. Sploh ni več posvetila, bogvedi kaj se je bilo zgodilo.

Ker žarnica ni hotela posvetiti, sem si prižgal luč, vžigalice sem imel, za luč pa kos izdolbene repe, v kateri je bil raztopljen, a znova strjen loj. S tako svečavo so si takrat svetili na osvobojenem ozemlju. Meni so jo dali, da bi si lahko posvetil, kadar bi elektrika odpovedala. Ko sem si posvetil, je bila ura pol osmih, pred mano je bil še dolg dan. Nekaj malega sem pojedel, nato pa opazoval droben plamenček, ki je vztrepetaval v tisti repi. Tako nebogljen je bil, da se je zdelo, zdaj, zdaj bo ugasnil. A ni ugasnil. Čisto je že onemogel, zlezal vase, pa si je spet nabral moči in se pognal kvišku. Kot utopljenec se mi je zdel, ki se s poslednjimi močmi znova in znova poganja iz vode. Ko sem tako gledal tisti trepetajoči plamenček, se mi je kar zasmil. Kakor da je živo bitje, ki se bori za življenje. Ob tem sem za nekaj časa skoraj pozabil nase in na svoje tegobe.

Ker žarnica ni in ni hotela zasvetiti, sem moral tisti borni plamenček sam upih-niti. Zbal sem se, da bi pokuril preveč loja. Če bi si zapravlil še to svečavo, bi bil obsojen na večno temo.

V temi in sam, zdaj mi je bilo res tako, kakor da sem živ v grobu. Nad mano se ni nič zganilo, nikakršnega glasu mi ni zaznalo uho. Kakor da se je svet odmaknil od mene, kakor da sveta ni več. Je samo še ta črna tema in ta gluha tišina. Ali mi verjameš, da sem si po dolgem buljenju v tisto temo kar zaželel, da bi tisti od včeraj, pa naj so bili Nemci ali beli, spet prišli v strojnico, da bi zaslišal njihove stopinje, človeško govorico, laže bi mi bilo, hitreje bi mi minil čas. Saj vem, da bi mi bilo srce takoj v goltancu, če bi res prišli, da bi drhtel, kakor sem prejšnji dan drhtel, a ko bi se tepla v meni strah, da bodo bunker odkrili, in upanje, da se bo tudi tokrat srečno končalo, bi se teme, ki me je obdajala, in samote, ki me je dušila, več ne zavedal. Ne vem, kako bi ti povedal, da bi razumel moja občutja v tisti temi.

In je kar trajala. Kdaj pa kdaj sem vprasil vžigalico, da pogledam na uro. Kar prestrašil sem se vselej, ko sem motril kazalce, kakor da ne morem verjeti, da so se tako malo pomaknili naprej, komaj pol ure, kvečjemu slabo uro je minilo od prejšnje vžigalice. Kaj nikoli ne bo konec tega dne, sem si rekel. Potem pa si vžigalic nisem več upal prižigati, samo pol škatlice sem jih še imel, moral sem varčevati z njimi. Poslej se mi je tema zdela še bolj gosta, kakor da sem zazidan v nji.

Šesti dan moje samote se mi je še ura pokvarila. Sprva sem mislil, da se je samo ustavila, da sem jo pozabil naviti. Ko sem se zjutraj prebudil, najbrž je bilo zjutraj, sem takoj vprasil vžigalico, da si prižgem luč, da si privoščim za kake pol ure svetlobe in da pogledam na uro. Kazalca sta kazala enajst. To ni mogoče, da je šele enajst, moralo bi biti že zjutraj, sem si rekel. Prislonim uro na uho, ni šla. Prestrašil sem se. Kako naj jo naravnam, da bom ujel pravi čas? Res sem mislil, da se je ustavila, ker sem jo pozabil naviti. Ko jo navijem do konca, spet k ušesu. Ura je ostala nema. Stresem jo, enkrat, dvakrat, desetkrat, nič.

To je bila italijanska ura. Ko sem bil odšel v gozdove, sem vzel s sabo dobro žepno uro, ker se mi je zdelo, da brez ure tudi v partizanih ne bom mogel. Navadil sem se bil zmeraj imeti uro pri sebi, dolga leta mi je bila zvesta spremljevalka, tu pa sem se še bolj navezal nanjo, edini predmet, ki mi je ostal iz civilnega življenja. Ves nesrečen sem bil, ko sem nekoč ugotovil, da je nimam več, da se mi je nekje izmuznila iz žepa. Toda kmalu po tistem je kapitulirala italijanska vojska. Ko smo razoroževali italijanske vojake, so se tovariši še dobro obuli in oblekli, jaz pa sem samo na to gledal, da bi dobil kako dobro uro. Pri nekem serženteju sem res zagledal lepo zapestno uro, svetila se je kakor zvezda na nebu. Morebiti ni bilo prav, da sem mu jo vzel, a sem si mislil, ti greš domov, boš že dobil drugo, kje pa naj jo jaz dobim? A tisti blesk me je prevaral, ura ni bila kaj prida. Niti štirinajst dni je še nisem imel, ko se mi je ustavila. Tovariši so se smejali, se norčevali, naj jo zavijem v bankovec za sto lir in jo vržem kje na cesti proč, da jo bo morebiti le kdo pobral. Jaz pa sem jo nekako spravil na teren, urar mi jo je popravil in od takrat je v redu šla. Zdaj, ko sem jo najbolj potreboval, pa se mi je ustavila.

Bil sem ves iz sebe. Kaj sedaj? Kako bom poslej vedel, kdaj je dan in kdaj je noč, koliko dni sem v bunkerju? Poslej bom še bolj sam. V bunkerju mi je ura še več pomenila kakor prej. Ne samo zato, ker je merila čas, da sem vedel, kdaj je dan in kdaj je noč, zdelo se mi je, kakor da imam nekaj živega pri sebi, prijatelja ali kaj, tudi zato sem tako pogostokrat pogledoval nanjo, si jo prislanjal k ušesu. In četudi sem si vselej rekel, ko sem pogledal na uro, kaj je res šele devet, enajst, ena... se mi je vendarle zdelo, da mi je zaradi ure čas hitreje mineval, da je samo zaradi ure mineval.

Zdaj se je čas ustavil. Ne, zdaj časa ni bilo več. Saj ga nisem mogel deliti na dan in na noč, dneva in noči ni bilo več. Bila je samo tema, tudi, kadar sem si

pržgal luč, si nisem mogel reči, toliko časa je že minilo, ali, kaj je res minilo samo toliko časa? Pogreznil sem se v večnost. V šoli, pri verouku smo se učili o večnosti, tudi v knjigah sem bral o tem, a si nikoli nisem mogel predstavljati, kaj je večnost. Rekli so, čas brez začetka in konca. Zdaj sem to okušal. Včasih mi je bilo tako, v mislih, v občutju, kakor da tistega, ko so me zaprli v bunker, nikoli ni bilo, kakor da sem od zmeraj v tisti temi in bom za zmeraj ostal v nji. Kaj že blaznim? sem se katerikrat prestrašil. Skušal sem preusmeriti misli, se z njimi vrniti v tiste lepe dni, ko je nad mano sijalo sonce in še bolj nazaj, ko še ni bilo vojne, ko sva se z dekletom sprehajala po livadah, po gozdu, rekel sem si, le zakaj se takrat nisem poročil, imel bi otroke, imel bi na koga misliti. To pa so bile le bežne minute, koj jih je zakrila tista prekleta večna tema v bunkerju. Kako bi mogel misliti na lepe dni, ko je tema kakor zoprna vlaga silila vame in tisto: bogvedi koliko časa bo še to trajalo, morebiti so me za zmeraj zazidali v to temo. Saj sem vedel, da je to neumna misel, a kaj sem si mogel, iz podzavesti se je porajala.

Po desetih dneh, pozneje so mi povedali, da sem deset dni prebil v bunkerju, sem zopet zaslišal glasove nad sabo. Korake in govorico. Spet nisem razložil, ali govore po nemško ali po slovensko, vedel pa sem, da niso prišli Fojkarjevi. Fojkarjeve korake bi razložil med sto in sto drugih. Tudi bi prišel Fojkar sam, ne v družbi, vselej je prihajal sam in le zvečer po osmi uri. Kakšen pa je bil tistikrat zgoraj čas, ali je bilo zjutraj, opoldne ali zvečer, nisem vedel, spodaj, v bunkerju časa ni bilo, bila je samo tema.

Kdo so ti ljudje zgoraj? je koj zaplahutalo v meni. Nemci ali beli? Da, najprej sem pomislil na Nemce in bele. Ti so prevpili vse drugo. Pod tem, tako kakor ti v glasnem, nerazumljivem hrušču ujame uho kako tiho, komaj slišno besedo, pa se mi je še oglasilo: morebiti so naši, partizani. A sem si komaj upal misliti, da bi bilo to res. Eno pa sem zagotovo vedel, nek šesti čut se mi je porodil, ti ne bodo odšli, kakor so oni zadnjič, ti so prišli pome, vedo zame, pa naj bodo Nemci, beli ali naši.

Vse bliže in bliže so se slišali glasovi. Nato so koraki utihnili, besede pa so se še slišale. Govorica ni bila strnjena, samo kdaj pa kdaj so si kaj rekli, glasovi so tako čudno odmevali v meni, kakor da sem se preselil nekam drugam in poslušam ljudi, ki vstajajo iz toplih postelj, saj veš, kako se takrat ljudje pogovarjajo, polglasno, v presledkih, kakor da se boje, da bi koga zbudili. Ti, iz jutranjega spanja prebujajoči se glasovi, so me pomirili, naši so, pome so prišli, sem si rekel. In sem komaj čakal, da bi začeli odmetavati tisto ropotijo z bunkerja.

Najprej so potegnili z bunkerja nekaj železnega, drog, ploščo ali kaj, zazvenelo je kakor počen zvon, ko so tisto vrgli stran. Niso delali tiho, kakor je to delal Fojkar. To mi je spet nagnalo strah v kosti. In pa to, ker so tisto ropotijo odmetavali z bunkerja tako počasi, kakor da se jim prav nič ne mudi, kakor da ne vedo, kako nestrpno čakam, da me rešijo iz teme. Kos za kosom so vlekli z bunkerja, vmes so si kaj rekli, enkrat ali dvakrat sem zaslišal celo smeh. Niso naši, Nemci so ali pa beli, me je stisnilo. Tem se res nič ne mudi, saj vedo, da jim ne morem pobegniti. Najbrž nalašč tako počasi vlačijo tisto ropotijo z bunkerja, da bi me imeli dalj časa na natezalnici. Vedo, kako mi je in hočejo, da bi to čim dalj trajalo. Niso Nemci, beli so. Ko dvignejo pokrov, bom zagledal njihove spačene obraze. Potem bodo nasuli v bunker bomb in bo konec.

Nenadoma me je popadel še hujši strah, kar zledenelo je v meni, ne strah pred tistimi bombami, temveč strah, da me bodo hoteli dobiti v roke živega, da me bodo pred smrtjo še mrcvarili. Ne, živega me ne bodo dobili, sem si rekel. Saj imam pištolo pri sebi. Saj veš, kako smo se zmeraj pogovarjali, živega te ne smejo

---

dobiti, zadnjo kroglo moraš prihraniti zase. Tisti trenutek se je približeval. Ne bi se jim pustil prijeti, prej bi si pognal kroglo v glavo. Najbrž bi si jo pognal,« je rekel tiše in tako, kakor da še danes ne ve, kako bi v resnici napravil.

»Pokrov se je neslišno dvignil, v bunker se je razlila svetloba. Po tolikem času teme zopet svetloba. A se mi je zdela tako čudna, kakor da ni prava, spodaj se je s temo zlila v nekakšno sivino, zgoraj pa kakor svetlikajoče se zrcalo. V tistem zrcalu sem zagledal nekaj ljudi, a še zmeraj nisem vedel, kdo so, kakšni so. Zgornja svetloba me je ščemela, da sem komaj gledal. Še zmeraj me je stiskal strah. Zdaj, zdaj bodo vrgli bombe, me je obhajalo. Ali pa se bom moral sam, s pištolo. In odkrito ti povem, da ne vem, česa me je bilo bolj strah, da bodo vrgli bombe, ali da se bom moral sam.

Tedaj zaslišim blag, topel glas:

„Si še živ, tovariš?“

Ne morem ti povedati, kako mi je bilo ob teh besedah. Kakor da so se mi prsi razklenile, ali kakor da so me potegnili izpod plazu. Naši so. Topel val mi je zaplaval po vsem telesu. „Še malo,“ sem menda rekel. Ali pa nisem nič rekel, ne vem. Hitro sem se povzpел iz bunkerja.

Pet tovarišev so mi razločile oči. Nikoli mi še partizani niso bili tako tovariši kakor tisti trenutek. Nisem pa še nobenega spoznal. Ne samo zato, ker se mi je bleščalo v oči, temveč tudi zaradi neke čudne zmedenosti, boljše rečeno, zaradi neke čudne pijanosti, ki me je zalila. Spoznal sem jih šele čez nekaj minut. Od prvega trenutka pa sem nekoga pogrešal med njimi, a se zaradi tiste zmedenosti še nisem zavedel koga, samo v podzavesti sem ga pogrešal, šele čez čas sem se zavedel, da mi oči ves čas iščejo Fojkarja. Ni ga bilo. Tovariši so mi povedali, da so ga Nemci ubili že prvi dan, ko so vdrli v dolino.«

»

Zgodnja balada o peku, ognju in konju

Poljska

Se je noč
vendar v njenem mraku
pek že votli belo podzemsko votlino
Prekrižal se je s soljo
Prekrižal se je z vodo
Porinil je roke v korito in mesi
belo glino sitosti
Bog je, ki ustvarja
od začetka naš vsakdanji kruh
že ležijo pred njim na deski
prvi planeti njegove galaksije
te zvezde preganjane
s temino človeške lakote
Pred velikim oltarjem peči
poklekne na eno koleno
prekriža se z ognjem
sestavlja žgalno daritev
preproste lakote mesta
Petelini
že kličejo jutranje svitanje
ki si prihaja semkaj pogret roke
si zaviha rokave na srajci
obriše s čipkamiinja
z rokami dvigne gorečo peko kruha
in prav takrat vzide sonce
in k hiši ustvarjanja zavije
pokriti voz
konj se prikloni
ta svetnik med domačimi živalmi
potrpežljiv z ljudmi in muhami
in pek se je napotil k njemu
da bi ga prvega nahanil
s koščkom kruha z mehko sredico.

Tadeusz Sliwiak

Delavec

Norveška

»Toda študentje so bili vedno višji razred,«
je rekel delavec, ko je dobil pred tovarniškimi
vrati brošuro o študentovski stavki.
»Ko bodo prišli študentje na oblast,
bo prišel novi višji red.

Mi ne bomo dobili nobene oblasti.
Vendar bom prebral ta vaš lepak!«

Our Ubresta

Ch. K. iz

Portret delavca

Madžarska

*Te glave ni ustvaril gospod po svoji podobi,
to glavo mučijo včerajšnji spomini in današnje neodločnosti,
v tej glavi klije seme revolucije,
to glavo že dolgo opazuje krvnik,
te roke so blagoslovljene z leve strani in preklete z desne,
te roke obenem rušijo in zidajo,
te roke nosijo sledove verig,
te roke se ne sklepajo v molitev,
te roke se ne sramujejo krvi,
te noge ne bodo zdrsnile na pomarančnem olupku,
te noge povezujejo zahod z vzhodom,
te noge bodo zdrobile sedmeroglavega zmaja,
te noge bodo prišle v kraj, o katerem sanjari glava,
to srce je ranjeno z orožjem nasilneža,
to srce se bo znova rodilo iz svojega pepela,
to srce je dvojček mojega srca,
ta človek je takšen, kakršen sem sam
pod istim nebom
pojeva
isto pesem
o setvi
o žetvi.*

Lajod Kassak

Sreča

Združene države
Amerike

*Prosil sem profesorja, ki je predaval smisel
življenja, da bi mi povedal, kaj je sreča.
Odšel sem k veljakom, ki upravljajo
z delom tisoč ljudi.
Vsi so samo skomignili z rameni in se nasmehnili,
kot da sem se hotel z njimi samo pošaliti.
Potem pa sem neko nedeljsko popoldne odšel
na sprehod vzdolž reke Deplan.
Pod drevjem sem zagledal skupino Madžarov
z ženami in otroci, s sodčkom piva in harmoniko.*

Carl Sandburg

Prevedel Branko Šömen

Medicinska doktrina v NOV v Sloveniji*

Prof. dr. Bogdan Breclj

Četudi hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani obširno gradivo in dragocene podatke o partizanski saniteti v Sloveniji, četudi so v povojni dobi izšla sicer maloštevilna, a pomembna in izvirna dela izpod peres zdravnikov udeležencev narodnoosvobodilne vojne, še vedno pogrešamo poglobljeno študijo in kritično analizo celotnega koncepta partizanskega zdravstva, hkrati pa tudi oceno oblik in metod, ki so se uporabljale pri nastajanju in razvijanju partizanske sanitete na področjih njenega delovanja. Namen tega sestavka je opozoriti na nujnost take študije in spodbuditi bodočega raziskovalca, da se loti kolikor mogoče natančno proučiti razpoložljivo gradivo in objavljena dela ter izluščiti iz njih tiste elemente, ki so specifični za partizansko saniteto na Slovenskem.

Neprecenljive vrednosti so v tem pogledu dela tistih partizanskih avtorjev,¹ ki so svoje spomine kot kronisti ustanov in enot, v katerih so delovali med vojno, obogatili s podrobnimi opisi medicinskih storitev in s statističnimi podatki operativnega dela. Posebno vrednost teh spisov vidimo tudi v tem, da se nekateri ne omejujejo le na številčni prikaz strokovnega dela, marveč posegajo globlje in nam stvarno in nepristransko odkrivajo medicinsko plat partizanskega zdravstva.

Ne glede na to, da je namen tega sestavka nakazati smeri bodočih raziskav partizanskega zdravstva, v prvi vrsti s strokovno medicinskega vidika, se vendar ne bo mogoče izogniti navajanju nekaterih pogloblitnih prelomnic, ki so značilne za razvoj partizanske sanitete v nenehno menjajočih se okoliščinah partizanskega bojevanja.

Nastanek in razvoj partizanske sanitete v Sloveniji

Po dveh pripravljalnih sestankih maja 1941 je bil ob pripravah na oboroženo vstajo proti okupatorju že junija 1941 v Ljubljani ustanovljen petčlanski matični zdravniški odbor OF, ki je bil prek namestnika komandanta povezan z glavnim poveljstvom slovenskih partizanskih čet in z izvršnim odborom OF prek člana tega odbora. Poglavitna naloga odbora je bila pridobivanje zdravnikov in drugega zdravstvenega osebja za organizirano sodelovanje v Osvobodilni fronti. V Ljubljani in na terenu je zrasla obsežna ilegalna organizacija OF, ki je povezovala zdravnike,

---

* Referat na znanstvenem sestanku jugoslovanskih akademij v okviru tematike Kultura in znanost v NOV in revoluciji, 7.—9. oktobra 1981 v Strugu.

¹ Pavel Lunaček, Franc Novak, Janez Milčinski, Franci Derganc, Pavla Jerina-Lah, V. Volčjak.

medicince, bolničarje in strežniško osebje, laborante, babice in lekarnarje. Poleti 1941 je bilo v Ljubljani vključenih v ilegalno delo OF že okoli 70 zdravnikov.²

Mimo zbiranja denarnih sredstev in sanitetnega materiala, mimo organizacije tečajev prve pomoči za medicince in bolničarje in tečajev iz urgentne kirurgije za starejše medicince in zdravnike splošne prakse, je bila poglavitna naloga matičnega zdravniškega odbora organizirati zdravljenje v akcijah ranjenih aktivistov in prvih ranjenih partizanov. Zdravili so se spočetka v Ljubljani na bolniških oddelkih, kasneje v ilegalnih stanovanjih v mestu in bližnji okolici, proti koncu leta 1941 pa na podeželju na oddaljenih kmetijah, kjer so jim nudili zdravniško pomoč v OF organizirani zdravniki.

S prvimi ranjenci se je v resnici tudi pričelo prvo obdobje partizanske sanitete. Zanj ni bilo niti učbenikov niti priročnikov, tudi ne predpisanih šablon, in še preden so se končala ugibanja, diskusije in načrtovanja o bodoči organizaciji sanitetne službe, so bili ranjenci iz prvih akcij in bojov že tu. Zdravljenje le-teh je bilo v rokah mladih, večinoma neizkušenih zdravnikov, ki so samoiniciativno in z veliko mero iznajdljivosti in hrabrosti pričeli reševati na videz nerešljiva vprašanja in premoščati številne in nepredvidene težave. Ker v tej dobi še ni bilo večjih bojov, tudi število ranjencev ni bilo veliko, je ta način zdravniške oskrbe povsem zadoščal, posebej še, ker so pri takem zdravljenju pomagali tudi krajevni zdravniki, povezani v OF.

Razmah narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji spomladi 1942, prehod od diverzantskih akcij na spopade večjega obsega, ki so jih opravljali novo ustanovljeni odredi in grupe odredov, je iz dneva v dan povečeval število ranjencev in s tem postavljal saniteto pred nove naloge, ki jih je bilo treba pričeti neodložljivo in ustrezno reševati. Slovenska partizanska saniteta vstopa v svoje drugo obdobje že z lastnimi, čeprav skromnimi izkušnjami iz bojov v prvem letu vstaje. Na osnovi izkušenj iz bojov v prvi polovici 1942, so bile na prvem posvetu partizanskih zdravnikov 6. junija 1942 na Tisovcu v Suhi krajini začrtane in sprejete naslednje smernice bodočega razvoja sanitete:

- organizirati trupno saniteto,
- razbremeniti partizansko vojsko nepremičnih ranjencev in bolnikov,
- nuditi ranjencem in bolnikom mirno zavetje in jih skriti pred sovražnikom,
- ozdravljene ranjence in bolnike čimprej vračati v njihove enote,
- organizirati zdravstveno zaščito civilnega prebivalstva.³

Poudariti je treba, da je v teh smernicah nakazana ena od izvirnih rešitev partizanske sanitete na Slovenskem:

- ustanavljanje skritih, nepremičnih partizanskih bolnišnic.

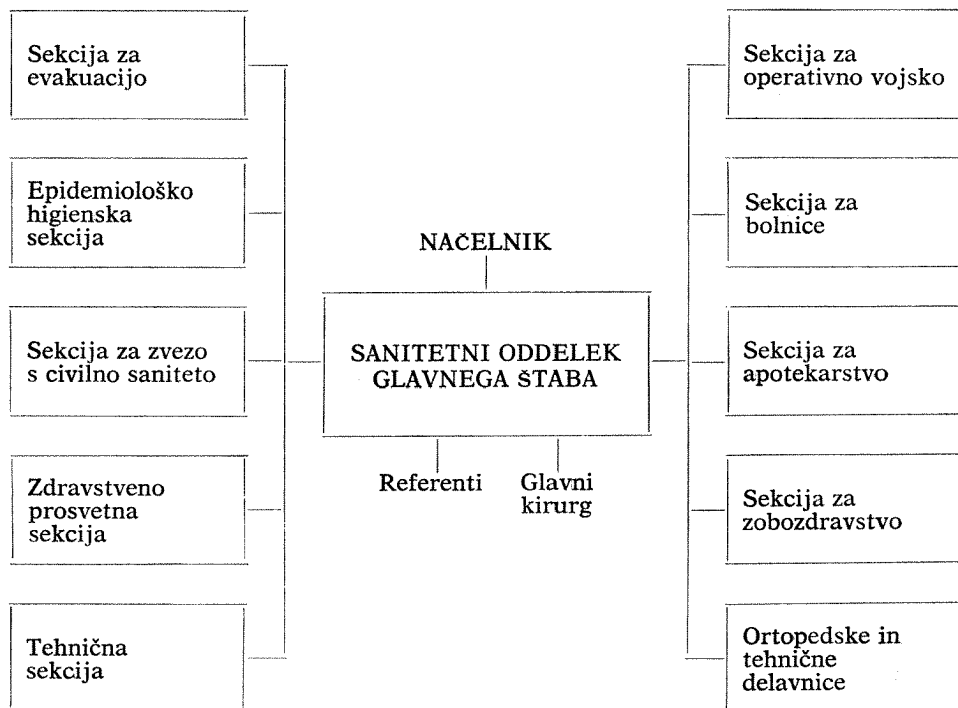
Tako rešitev so narekovala specifične razmere narodnoosvobodilnega boja na skrajnem severu in severozahodu naše države, to je na operativnih območjih 7. in 9. korpusa ter 4. operativne cone.

Znane so Titove besede, da je osnovno v partizanskem bojevanju, ne držati se šablon, pa tudi ne partizanskih. Izkušnje partizanske sanitete, ki je opravljala svoje naloge ob stalnem menjavanju vojne situacije, vselej pa obkrožena od sovražnika, ki je bil v očitni vojaški in tehnični premoči, so te besede nešteto krat potrdile. Te izkušnje nikakor niso enotne, nastajale so v različnih časih in v zelo različnih okoliščinah, in kar je reševalo življenja ranjencev na jugu naše države,

² Partizanska saniteta v Sloveniji, Muzej ljudske revolucije, Ljubljana, junij 1972.

³ Dr. Franc Novak-Luka, udeleženec posveta, osebno sporočilo.

Organizacijska struktura partizanske sanitete 1943. leta

je bilo na severu, to je na območju Slovenije, neizvedljivo. Znano je, da so brigade Vrhovnega štaba vse do leta 1944 vodile svoje ranjence s seboj skozi vse boje in da so se bñli veliki in ogorčeni boji z edinim namenom, da bi rešili ranjence in druge onespobljene borce. Najveličastnejši dokaz za to sta pač IV. in V. ofenziva, ki ju upravičeno imenujemo »bitka za ranjence« in ki sta reševali usodo okoli 4000 ranjencev na skoraj 500 km dolgi poti, vzdolž katere so se bñli najbolj krvavi boji, v katerih so nešteti borci žrtvovali svoja življenja za ranjene tovariše.

V Sloveniji so vladale povsem drugačne razmere in najti je bilo treba druge rešitve. Kot že omenjeno, se je z vedno pogostejšimi frontalnimi boji število ranjencev 1942 občutno večalo. Zanje je bilo treba najti varno zavetje in ker na tej peščici slovenske zemlje ni bilo zaledja v pravem pomenu besede, je bilo treba tako zaledje ustvariti. Pojem »zaledje« je dobil svojo novo in protislovno vsebino

---

v trenutku, ko je bila pomladi 1942 postavljena sredi okupiranega in neprestano kontroliranega ozemlja, v neposredni bližini same Ljubljane, to je v Iškem Vintgarju, prva partizanska bolnišnica na slovenskih tleh. Na skrbno izbranem mestu, s pristopom po vodi, jo je zgradil izkušen partizanski bolničar, ki je bil vso dobo tudi njen upravnik in obenem edini stalni zdravstveni delavec. Ta prva partizanska bolnišnica je v začetku lahko sprejela 15 ranjencev. Značilno je, da je z manjšimi premiki vztrajala na tem območju kljub sovražnikovim ofenzivam vse do konca vojne. Njena kapaciteta je znašala 30 ležišč.

Temu prvemu uspelemu poizkusu, rešiti enega najtežjih problemov partizanske sanitete, sledi eno najbolj poučnih poglavij partizanskega zdravstva sploh, to je ustanavljanje skritih bolnišnic v Kočevskem Rogu, ki so postale kot Slovenska centralna vojno-partizanska bolnica (SCVPB) osnova in vzorec izgradnji vseh nadaljnjih nepremičnih zdravstvenih ustanov. Blok SCVPB je v svojih 11, med seboj po več ur oddaljenih postojankah, katere vsaka je imela po več objektov, dosegel skupno kapaciteto 574 ležišč. Nekatere od postojank so imele specializirane bolniške oddelke za ranjence, bolnike, rekonvalescente in invalide, katerih skupno število je v treh letih obstoja SCVPB znašalo 10 000.

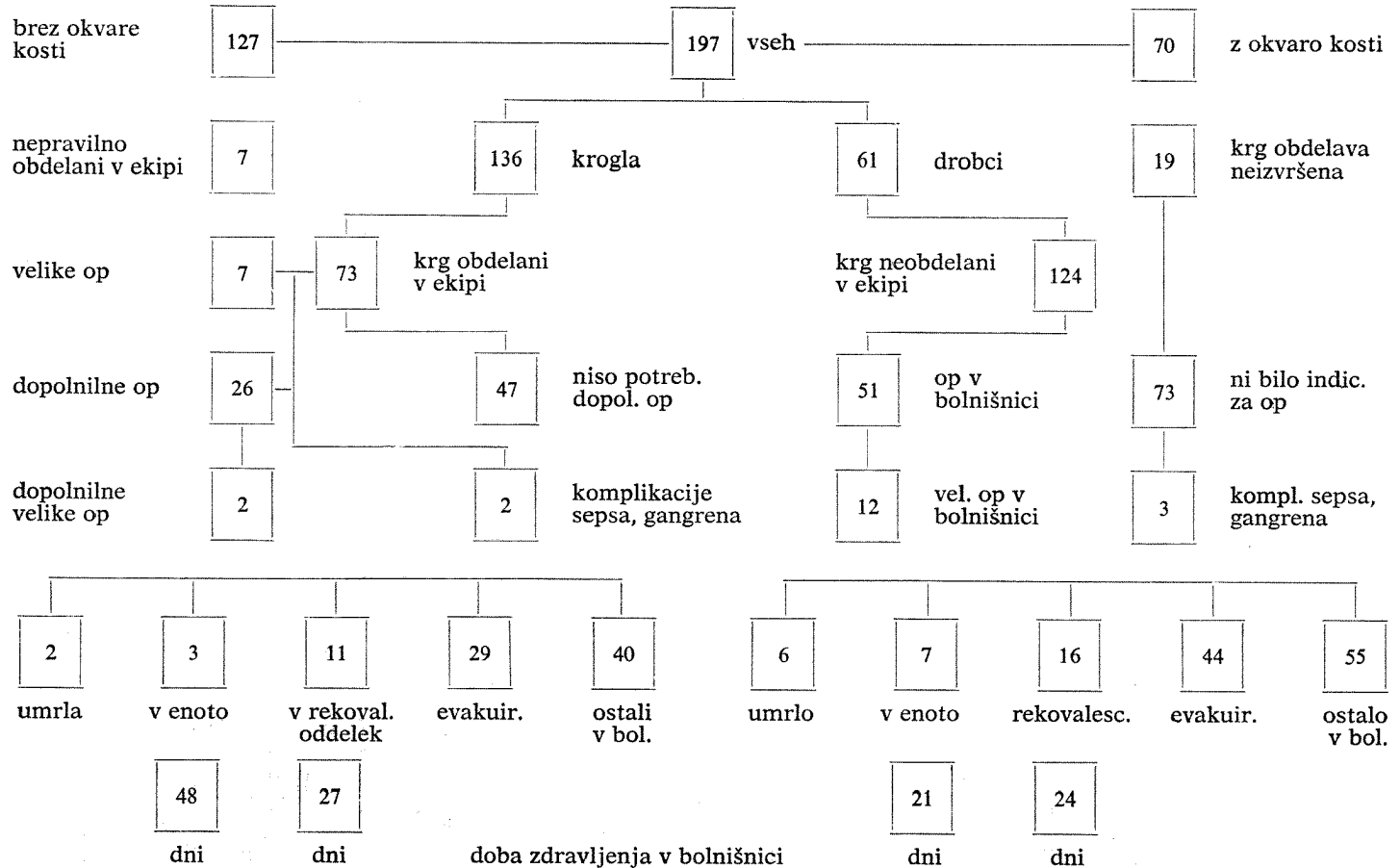
Partizanska saniteta v Sloveniji vstopa v svoje tretje obdobje z dokaj jasno postavljenimi smernicami, slonečimi na izkušnjah prvih dveh let. V tem obdobju, ki je trajalo vse do poletja 1943, ko so vojne operacije zajele domala vso Slovenijo, je zdravstveno službo prevzel in vodil Sanitetni oddelek glavnega štaba z načelnikom, referenti posameznih sekcij in glavnim kirurgom NOV in PO na čelu. Iz skice, ki prikazuje organizacijsko strukturo partizanske sanitete v tretjem letu nje-nega obstajanja, je ravidno, da so v njej zajeta tista področja zdravstva, ki so jih narekovala izjemne razmere, v katerih se je bil neizprosno boj na življenje in smrt.

Z ustanovitvijo prvih dveh divizij, ki sta poleti 1943 postali 14. in 15. divizija NOV Jugoslavije, in katerim so sledile nadaljnje divizije ter z ustanovitvijo 7. in 9. korpusa, nastopa novo obdobje narodnoosvobodilnega boja, obdobje, v katerem vodi glavni štab obsežne operacije po enotnem načrtu za vso Slovenijo, in to s spremenjeno strategijo in taktiko bojevanja. Slovenska partizanska vojska dobiva kot sestavni del jugoslovanske partizanske vojske vse bolj podobo in svojstvo redne armade.

Razumljivo je, da je temu razmahu narodnoosvobodilnega boja morale slediti tudi partizansko zdravstvo, ki je v tem zadnjem obdobju domala zgubilo značilnosti primitivnih improvizacij in se je iz preproste partizanske sanitete razvilo v saniteto, ki v strokovnem pogledu ni bistveno zaostajala za saniteto rednih armad. Na podlagi ohranjene dokumentacije je mogoča primerjava naših rezultatov zdravljenja ranjencev s tujimi, ni pa mogoče primerjati med seboj razmer, v katerih so bili naši in tuji rezultati doseženi. Partizanska saniteta je spočetka morala skrbeti tudi za civilno prebivalstvo in mu zagamčiti zdravstveno zaščito, tako na osvobojenem ozemlju, kot tudi na ozemljih, ki jih je občasno kontroliral okupator.

Z znatnim povečanjem osvobojenega ozemlja poleti 1943, posebej pa še po kapitulaciji Italije, je organizacijo civilne sanitete prevzel odsek za zdravstvo pri Predsedstvu slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS), ki je prek sekcije za povezavo s civilno saniteto najtesneje sodeloval s sanitetnim oddelkom glavnega štaba. Odsek je najprej porazdelil civilne zdravnike, zdravstveno osebje in babice po okrožjih, pri okrožnih odborih je postavil sanitetne referente in uvedel brezplačno zdravljenje. Za potrebe civilnega prebivalstva so bile ustanovljene tri civilne bolnišnice. Poglavitna skrb odseka za zdravstvo je bila boj proti nalezljivim

Diagram ranjencev od 1. 12. 1944 do 20. 2. 1945

---

boleznim, ki so na jugu naše države in tudi v sosednji Hrvaški povzročale hude žrtve v vojski in med civilnim prebivalstvom. Izdelan je bil podroben načrt za organizacijo preventivne zdravstvene službe, na podlagi katerega je bila aprila 1944 ustanovljena civilna šola za higienike in bolničarje. Za potrebe vojske in civilnega prebivalstva so pričele delovati številne razuševalne postaje. Uvedeno je bilo obvezno cepljenje proti tifusu, posebne higienske premične ekipe pa so obiskovale oddaljene kraje, kjer ni bilo ne zdravnika, ne postaj ter opravljale razuševanje, odpravljale so garje in preventivno cepile. S strogim izvajanjem naštetih preventivnih ukrepov in z uvedbo karantene na meji proti Hrvaški, je uspelo preprečiti vdor pegavca v Slovenijo, in tako obvarovati borbene enote partizanske vojske, kot tudi civilno prebivalstvo, pred to nevarno boleznijo. V vsem času narodnoosvobodilnega boja Slovenijo ni zajela epidemija pegavice, prav tako pa tudi ne kakšne druge infekcijske bolezni.

Razmah partizanske sanitete in delež medicinske doktrine pri njem

Že iz tega kratkega orisa nastajanja partizanske sanitete in njenega razvoja v obdobju narodnoosvobodilnega boja, je moč sklepati, da ta razvoj ni bil enakomeren in premočrten ter na začetku tudi ne načrtovan in preračunan, marveč večinoma smotno, včasih tudi nesmotno prilagojen vsakokratni bojni situaciji, v prvi vrsti pa veren odsev nenehno menjajočih se razmer partizanskega bojevanja. Te razmere niso bile različne le na severu in na jugu naše države, tudi v Sloveniji se je saniteta občasno razvijala odrezana od glavnine in samoniklo reševala življenja ranjencev in bolnikov, jih prenašala, skrivala in zdravila brez vsakršnih navodil ali direktiv od zgoraj. Prisebnost, iznajdljivost in sposobnost za improvizacijo, je v takih primerih nadomestila navodila in sprejete odločitve so kaj kmalu pokazale, ali je bila ubrana prava ali napačna pot. Tako v prvem, kot v drugem primeru pa so zorele in se množile lastne izkušnje, na katerih je partizanska saniteta gradila in razvijala organizacijske in strokovne oblike dela in si na ta način postopoma ustvarjala lastno in povsem svojstveno medicinsko doktrino.

Izraz doktrina se je v slovenski partizanski saniteti prvič uporabil na strokovni konferenci vodij postojank SCVPB konec 1944, ko so bile na dnevnem redu kirurške metode zdravljenja bolnikov. Na podlagi podatkov o delu divizijskih kirurških ekip ter o rezultatih etapnega zdravljenja ranjencev, ki so ga podajali vodje kirurških oddelkov skritih bolnišnic, je postajalo jasno, da je ena glavnih nalog sanitete izdelati enotno vojno-kirurško doktrino, obvezno za vse zdravstvene delavce na etapah zdravljenja. Kot vidimo, je šele v tem obdobju napočil trenutek, ki je na podlagi splošne vojne situacije omogočil pristopiti k izvajanju enotne vojno-kirurške doktrine in upravičeno se lahko vprašamo, kje so vzroki za takšno zakasnitev.

Da bi odgovorili na to vprašanje, je nujno, da posežemo nazaj in da kratko osvetlimo obdobje partizanske sanitete s splošno medicinskega vidika, posebej pa zdravljenje vojnih poškodb z vidika sodobne kirurgije. Zdravljenje ranjencev in bolnikov v zakonspiriranih bolnišnicah, ki so ena od značilnosti slovenske partizanske sanitete, je zanje pomenilo varno zavetje, kar je dvigalo borcem vojno moralo in zavest, da jim je zagotovljena zdravniška pomoč, če bodo ranjeni ali oboleli. Ta zdravniška pomoč je bila v prvi dobi dokaj skromna, kajti primanjkovalo je najosnovnejše opreme, zdravil in sanitetnega materiala, ogrevanja, luči,

---

hrane in marsikdaj tudi vode. Zdravljenje je bilo skrajno konservativno, kajti ranjenci so prihajali iz oddaljenih bojišč šele po več dni trajajočih transportih, obvezani le s prvim povojem, ki so ga dobili na bataljonskem ali brigadnem previjališču. O etapnem zdravljenju v tej dobi še ni bilo govora, rane so se celile per secundam in secernirale v nedogled. Nanje smo polagali prekuhana in z žganjem namočena obvezila. Operativno delo je bilo omejeno na najnujnejše intervencije: incizije, ekstrakcije tujkov, punkcije in drenaže toraksa ter amputacije. Operacije so se opravljale sredi bolniške barake vpricho vseh ranjencev s prekuhanim instrumentarijem in operacijskim perilom, prav tako je bil operater odet v prekuhani operacijski plašč. Zaradi pomanjkanja narkotikov je le-te za krajše intervencije nadomeščala intravenska aplikacija morfija, za indukcijo pa krepak požirek žganja.

K temu je treba dodati, da so bolniške postojanke živele pod težo najstrožje konspiracije, v popolni tišini, zaradi nevarnosti dima je bilo treba v kritičnih časih omejiti kurjavo in kuho na nočne ure in prav tako tudi operacije, ki so se morale opravljati, kadar je zmanjkalo karbida in petroleja, ob lojenkah, to je izdolbenih in z lojem napolnjenih repah. Ranjenci in osebje so dobivali dva obroka hrane na dan: opoldne mrzlega, opolnoči toplega. Navzlic vsem pomanjkljivostim, navzlic skrajno slabim delovnim pogojem ter pogostnim odstopanjem od ustaljenih načel vojne kirurgije, tudi v tem začetnem obdobju zdravljenje vojnih poškodb ni bilo neuspešno. Celjenje ran se je sicer zavleklo, končno pa so se tudi tiste pod alkoholnimi obkladki le zacelile. Še bolj se je zavleklo zaraščanje strelnih prelomov, katerih imobilizacija je bila zaradi pomanjkanja mavca neadekvatna in občasno prekinjena, kadar so morali biti ranjenci zaradi bližine sovražnika premeščeni v bunkerje. Usodnejše je tako prenašanje bilo za ranjence s trebušnimi streli, ki so bili zaradi poznega prihoda v bolnišnico dosledno zdravljeni konservativno in pri katerih je absolutno mirovanje pomenilo eno pomembnih postavk za preživetje.

Kot vidimo, se je v tej dobi zdravljenje vojnih poškodb pričelo in končalo v skritih partizanskih bolnišnicah. V času, ko so ranjenci prihajali do prve zdravniške pomoči šele tri do pet dni po ranitvi, je jasno, da o primarni kirurški oskrbi ran ni moglo biti govora. Pa tudi vse ostalo zdravljenje je, v času, ko je primanjkovalo vsega, postalo nekakšen kompromis med ustaljenimi normami medicine in med objektivnimi pogoji in zmogljivostmi, ki jih je diktirala takratna vojna situacija.

Nova doba v razvoju partizanske sanitete se je pričela po kapitulaciji Italije v drugi polovici 1943 in se nadaljevala v leto 1944. Trije pomembni dogodki so v tem obdobju ostvarili pogoje, da se je partizansko zdravstvo pričelo izvijati iz primitivizma in konservativizma prve dobe in da se je strokovni nivo vojne kirurgije končno dvignil na sodobno višino:

1. Z reorganizacijo sanitete v operativni vojski v smislu statuta sanitetne službe Vrhovnega štaba, predvsem z ustanovitvijo divizijskih kirurških ekip in premičnih divizijskih bolnišnic, je nastopil trenutek, ki je omogočil etapno zdravljenje ranjencev, in s tem ostvaril pogoje za uvajanje enotne vojno kirurške doktrine. Tako se je približala kirurška pomoč ranjencem v bližino bojišča, omogočena je bila primarna kirurška oskrba vojnih poškodb, prenehali so dolgi transporti neoskrbljenih ranjencev v skrite bolnišnice, intervencije na posameznih etapah evakuacije so bile zabeležene na kartonu, ki ga je ranjenec prinesel s seboj na zadnjo etapo zdravljenja, v skrito partizansko bolnišnico.

2. Uvedba suhe sterilizacije je bila nadaljnji, nujen in pogumen korak naprej v naporih posodobiti kirurško delo. Pogumen zato, ker so pristaši mokre sterili-

zacije dvomili v zanesljivost Mikuliczevih preizkusnih papirčkov in še bolj v zanesljivost prenosnega sterilizatorja — zavezniškega kontejnerja — ter zagrizeno vztrajali pri svoji več let preizkušeni metodi.⁴

3. Nič manj pomemben korak v tej smeri je bila ločitev septike od aseptike, ki je bila prvič izvedena februarja 1944 v eni od bolniških postojank bloka SCVPB.⁵ S tem ni bilo pomagano le kirurgiji do osnovnih pogojev za uspešno operativno delo, izgradnja ločenih operacijskih objektov za septične in aseptične operacije je sprožila tudi proces diferenciacije v načrtovanju skritih bolnišnic: nastajali so oddelki za infekcijske bolezni, izolirnica, rekonvalescentni in invalidski oddelki, SCVPB je dobila svojo porodnišnico.

Ko smo naštevati pomanjkljivosti in težave objektivne narave, s katerimi se je borila partizanska kirurgija v prvih letih narodnoosvobodilnega boja, nismo omenili subjektivnega faktorja, to je pomanjkanja zdravnikov in zdravstvenega osebja sploh, še posebno pa dejstva, da med temi ni bilo nobenega kirurga. Dejstvo, da so v tej prvi dobi kirurško delo opravljali izključno nespecialisti, nam odkriva prej omenjeni subjektivni faktor še v drugi luči. Napačno bi bilo namreč misliti, da so za vse pomanjkljivosti zdravniške oskrbe ranjencev bile krive le hude objektivne razmere, prav verjetno je, da za nekatere nepravilno indicirane intervencije, in tudi za katero prerano ali prepozno izvedeno amputacijo, ni bila odgovorna bližajoča se sovražnikova kolona, marveč nezkušenost mladega operaterja. Takrat pač ni nihče niti pomislil, da utegne v takih okoliščinah, in navezan sam nase, pod težo odgovornosti in zanj nerešljive odločitve, priučeni partizanski kirurg rajši izbrati samomor kot izvršiti amputacijo.⁶

Tudi v tem pogledu se je morala partizanska saniteta osloniti na svoje lastne vire in pričeti s pospešenim priučevanjem kadrov za nujne potrebe vojnih enot in sanitetnih ustanov. Prva skrb je veljala bolničarjem, ki jih je najbolj primanjkovalo v borbenih enotah, saj je, na primer, 7. korpus leta 1944 zgubljal do 20 padlih in ranjenih bolničarjev na mesec.⁷ Prvi tečaj za bolničarje se je pričel septembra 1943 in temu so sledili tečaji skorajda neprekinjeno do konca vojne.

V oficirski sanitetni šoli glavnega štaba Slovenije so se izpopolnjevali in usposabljali zdravniki in medicinci višjih letnikov za kirurško delo v sanitetnih ustanovah in vojnih enotah. Teoretični del pouka je obsegal devet predmetov, praktični del pouka, ki so ga tečajniki opravljali v bolniški postojanki, pa: primarno oskrbo vojnih poškodb, nujne kirurške intervencije, zdravljenje šoka, transportno in definitivno imobilizacijo ter trupno sanitetno službo s praktičnimi vežbami. Tečaj je bil intenziven, trajal je tri tedne, praktični in teoretični pouk je tekel celodnevno. S temi kadri je partizanski saniteti uspelo dvigniti strokovni nivo kirurškega dela na zaželeno višino in s tem vidno izboljšati rezultate zdravljenja.

Etapno zdravljenje vojnih poškodb po načelih enotne kirurške doktrine se je vse leto 1944 vztrajno uvajalo tako, da je bilo po preteku tega leta mogoče zbrati dovolj podatkov za analizo rezultatov in kritično presojo operativnega dela. Na strokovni konferenci v SCVPB 20. februarja 1945, katere so se udeležili upravniki, glavni kirurg, vodje kirurških ekip, vodje bolniških postojank ter britanski in

⁴ Janez Milčinski: Mi pa nismo se uklonili, Poslanstvo slovenskega zdravnika, Ljubljana, 1965.

⁵ Prav tam.

⁶ Dr. Rudolf Kac († 1944), stomatolog, priučen partizanski kirurg v konspirativni partizanski bolnišnici 4. operativne cone.

⁷ Arhiv IZDG, Ljubljana, fasc. 417.

---

sovjetski kirurg, je bila prvič podana analiza vojnih poškodb za obdobje, ki ga prikazuje diagram.

Po izčrpnih diskusiji so bili sprejeti številni zaključki, od katerih navajamo najpomembnejše:

1. Naša prva skrb gre ranjencem — zato je osnovna naloga pomakniti kirurško pomoč čim bliže frontni liniji in izvesti pripravno ekscizijo v prvih 6—8 največ 12 urah po ranitvi.

2. Pokazalo se je, da je ekscizija kože večkrat preradikalna, nezadostna pa ekscizija globljih plasti, predvsem poškodovanega mišičja.

3. Po giljotinskih amputacijah je postoperativna nega težavna. Doba zdravljenja traja več mesecev namesto tednov, potrebne so pogoste reamputacije. Sledi predlog: amputacija naj se izvrši s kožnim režnjem, ki ga primarno zavijamo navzgor, nato pa sekundarno z njim pokrijemo rano.

4. Pri odprtih poškodbah kolenskega sklepa, je postopati bolj konservativno, ekscizije kapsule naj ne bodo preradikalne. Važna je uporaba sulfamidov in po možnosti penicilina, predvsem pa popolna imobilizacija v Tobruški mavčevi obvezi. Po možnosti se šije sklepna ovojnica, koža ostane nezašita.

5. Opozoriti je treba na točnejše diagnosticiranje anerobne infekcije in pri tem skrbno paziti na lokalne in splošne znake infekcije.

Konference na upravi SCVPB so postale strokovni forum, ki je vodil evidenco nad izvajanjem kirurške doktrine, ugotavljal napake in nanje opozarjal, beležil rezultate in na osnovi teh ohranjal ali spreminjal uvedene metode zdravljenja. Sprejeti sklepi so bili obvezni za vse sanitetne ustanove, ki so vodile evidenco in dokumentacijo ranjencev na predpisanih formularjih. Tako je, na primer, iz SCVPB ohranjenih več kot 7000 popisov bolezni z vsemi podatki o poteku, metodah in izidu zdravljenja vojnih poškodb na področju 7. korpusa.⁸

Mimo tega razpolaga arhiv IZDG z dokumentarnim gradivom 9. korpusa ter 4. operativne cone, ki vsebuje popise, statistične prikaze, poročila in predloge za domala vsa področja partizanskega zdravstva. Zanesljivo lahko trdimo, da je podatkov iz dokumentarnega gradiva dovolj za temeljitejšo, poglobljeno študijo partizanske sanitete v celoti in njenih posameznih panog. Pristop k temu delu smo skušali nakazati na primeru vojno partizanske kirurgije, ki si je iz lastnih izkušenj oblikovala in končno tudi izdelala svojo doktrino, to je metodiko operativnega zdravljenja vojnih poškodb.

Namen tega sestavka pa je bil predlagati, da bi bodoči raziskovalci pristopili k proučevanju tudi vseh drugih panog partizanskega zdravstva in pri tem izluščili to, kar bi lahko imenovali doktrino partizanske konspiracije, doktrino preventive, epidemiologije in higijene v pogojih partizanskega bojevanja, doktrine apotekarstva in zobozdravstva ter doktrino zdravstvene prosvete, ki je s svojim široko zastavljenim programom, s strokovnimi in propagandnimi publikacijami ter izdajanjem Partizanskega zdravstvenega vestnika odločilno pripomogla k reševanju težavnih nalog partizanskega zdravstva.

Globoko sem prepričan, da bi bilo treba izluščiti doktrino partizanskega zdravstva tudi iz etičnega in psihološkega vidika, posebej še, če pomislimo, da se zgodovina rada ponavlja, in bi zato taka študija utegnila pomeniti nekaj več, kot pa samo kronologijo partizanske sanitete v usodnih letih 1941—1945.

---

⁸ Ivan dr. Kališnik: Zdravljenje ranjencev v SCVPB, Knjižnica NOV in POS, 44, Ljubljana, 1975.

Nekaj se dogaja

Španija

*Saj vidite, prijatelji: minevajo leta
in zdi se, da gre vse svojo pot
kot prvi dan.
Kolikokrat smo se sestajali
v temačnih kavarnah,
v tvoji izbi, v moji;
sestavljali smo letake,
govorili na dolgo in široko do prvega svita
in reševali problem:
in zmeraj smo verovali, da bo temu kdaj konec,
da je smokva že zrela,
stavili smo veliko veliko denarja — bogve koliko! —
stavili smo, smokva bo padla,
še preden bo leto vkraj,
in zmeraj smo stavo izgubili.*

*In tako smo, ne da bi opazili,
ob sestankih in mračnih papirjih,
v tesnobi, preganjanju in navzkrižjih
vse bolj siveli;
s ceste smo prišli v pisarno,
iz ječe k nogometu
in od upanja do otožnosti v srcu.*

*Vsemu navkljub vam pravim, prav imamo mi
in stvar nam pod nohti gori
in vredno je, da gremo naprej;
zakaj nekaj se dogaja,
nekaj je v tem zatohlem zraku:
utrudili so se,
kričijo in pojejo, ker nočejo videti;
ne počutijo se več dobro v svoji koži
in slabo spijo
in jemljejo tablete,
denar so poslali v Švico in Avstralijo
in ne vedo, da je nevarnost
blizu, za vogalom,
ne v Kubi, ne v Angoli,
ampak v lastni hiši, sredi lastnih sinov,
v pisarni in celo v cerkvi;
zakaj zgodovina gre svojo pot
z neizprosnim korakom
ljudi, kot ste vi,
ki verujejo v življenje in ki zato
premikajo svet, ne da bi počil
en sam strel.*

Prevedel Franjo Smerdu

Avgustin Goytisolo

Partizanski zdravstveni vestnik 1944—1945

Bibliografija prispevkov

Marjeta Čampa

Partizanski zdravstveni vestnik je izhajal kot glasilo sanitetnega oddelka oziroma oddelka Glavnega štaba NOV in POS od januarja 1944 do aprila 1945. Izšlo je 10 številčk formata 8° na 390 straneh. Prvo številko lista je uredil Mirko Černič, vse druge pa Bogomir Magajna. Razmnoževala ga je Belokranjska tehnika, le ovitek in naslovno stran prvih dveh številčk je tiskala tiskarna Urška 14 oziroma Grafika 13 A. Tiskarna Ančka 222 na Primorskem je marca 1944 ponatisnila prvi dve številčki.

V arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani se hrani eden izmed kompletov tega glasila.

List je celovito predstavil prof. dr. Bogdan Breclj v Zdravstvenem vestniku (1979, str. I — 25 do I — 28, letnik 48). Ob prikazovanju problematike partizanske sanitetne službe je popisal najvažnejša strokovna poglavja iz medicine, ki so bila objavljena v vestniku.

Enaindevetdeset bibliografskih enot je razporejenih po zaporedju, kot so si sledile, in hkrati v okviru posameznih številčk glasila. Na ta način se nazorneje predstavlja list, ki bo ponatisnjen. (Urednik Magajna tudi ni prisodil nobenemu poglavju prioritete, kar se vidi iz zaporedja objavljenih prispevkov; vsekakor pa je vestnik zelo uspešno izpolnjeval svoje naloge ob vedno večjih zahtevah sanitetne službe). Dva prispevka sta obravnavala veterinarsko problematiko (v 3. in 4. št.). Ilegalna imena sodelavcev so tukaj dodana le, če so se

tudi pojavljala v vestniku. Jezik je popravljen samo v najnujnejših primerih (npr. pegavac, socijalne).

Številka 1 — januar 1944

(Novak Franc) — Luka: Uvodna beseda, str. 1—3.

(Breclj) Bogdan: Okrožnica vsem upravam vojno-partizanskih bolnic, str. 4 do 10.

(Breclj) Bogdan: Najnujnejša poglavja iz praktične kirurgije. Fiksacija in imobilizacija. (Priloga: Navodilo in mere za izdelavo opornic), str. 10—13.

(Perušek) Milan: Naša borba proti ušivostim in pegavici. (Priloga: Skica soda za razuševanje »Srbsko bure«), str. 13—17.

(Zupet Avgust) — Jerič Janez: Zobne bolezni, njih nega in zdravljenje v narodnoosvobodilni in partizanski vojski, str. 18—20.

(Varl Janez) — Vane: Razgovor o sanitetnem materialu in o pripravi zdravil proti srbečici, str. 20—21.

(Ahčin Marijan) — Matjaž: Partizan-bolničar, str. 22—29.

Novak Ante: Politkomisar bolnice, str. 29—31.

Novak Ante: Vojaška organizacija pokretnih bolnic, str. 31—32.

(Černič) Mirko: Kotiček za poveljnike, str. 33—35.

(Černič) Mirko: Kulturno-socialni kotiček. O pokopu naših umrlih, str. 36 do 37.

Številka 2 — februar 1944

- Justin M.: Naše zdravstvo danes in jutri, str. 1—2.
- Lunaček Pavel: Napake, ki jih opaža največje zdravnik-partizan, str. 3—13.
- Perušek Milan: Influenca, str. 14—20.
- Ravnihar Božena: Erisipel — šen, str. 21—23.
- Milavec Vladimir: O zmrzninah in ozeblinah, str. 24—26.
- Župančič Andrej: Vitamin C, str. 27—29.
- Pravilnik o pregledu na novo mobiliziranih, str. 30—32.
- Perušek Milan: Depedikulacijske in anti-skabične postaje, str. 33—34.
- Magajna Bogomir: »Angel« vojne bolnice, str. 35—36.

Številka 3 — marec 1944

- Južnič Marijan: Organizacija higijenske službe v naši vojski, str. 1—6.
- Obračunč Rudolf: Mokra ali suha sterilizacija, str. 6—8.
- Milčinski Janez: O sterilizaciji obvezil in operacijskega perila v pretakajoči se vodni pari, str. 9—11.
- Južnič Marijan: Pyodermije v naši vojski, str. 12—17.
- Župančič Andrej: Težave z ugotavljanjem albuminurije, str. 17—19.
- Milavec Vladimir: Garje pri človeku, str. 19—22.
- Dolenc Milan: Navodilo za pregled mesa, str. 22—31.
- Črnič Mirko: Spoštujmo in negujmo svojo materinščino!, str. 31—32.
- (Magajna Bogomir): Kotiček za politkomisarje, str. 33—34.

Številka 4 — april 1944

- Južnič Marijan-Niko: Evakuacija iz linije in brigadno previjališče, str. 1—7.
- Morelj Marijan: Divizijska kirurška ekipa (K. e.), str. 8—11.
- Župančič Andrej: O bolečini, str. 11—16.
- Kanoni Janez: O narkozi in njeni tehniki, str. 16—24.

Tavčar Igor: Nekaj o infekciji, str. 25 do 28.

Župančič Andrej: O normalni prehrani naših ranjencev, str. 29—35.

(Gunde Lojze-Rok): Garje pri konjih, str. 35—38.

Črnič Mirko: Iz vsakdanje prakse, str. 38—40.

Južnič Marijan-Niko: Primeri vegetativne nevroze v brigadi, str. 40—41.

Novak Ante: Na prvi frontni liniji proti tifusu in pegavici (odlomek iz govora v sanitetni šoli), str. 42—44.

Črnič Mirko: Spoštujmo in negujmo svojo materinščino!, str. 45—48.

Številka 5 — maj 1944

Morelj Marijan: Divizijska sanitetna četa, str. 1—4.

Južnič Marijan: Delo higijenske ekipe, str. 4—6.

Kovač Ludvik: Organizacija sanitete na terenu, str. 6—9.

Jeras Marija: Naša operacijska soba, str. 9—11, (skice na str. 12—13).

Pintarič Ivan: Naše izkušnje v putridni infekciji, str. 14—21.

(Gerbec Miroslav): Kako zdravimo prisadne, gnojne bolezni kože, str. 21—28.

(Zupet Avgust) — Jerič Janez: Bolezni zob in ust, str. 28—31.

Župančič Andrej: Kaj v partizanski medicini premalo izkoriščamo, str. 31 do 35.

Črnič Mirko: Spoštujmo in negujmo svojo materinščino!, str. 35—38.

Številka 6 — junij 1944

Morelj Marijan: O vzgoji bolničarskega osebja, str. 1—3.

Deržaj Peter: Divizijska bolničarska četa in nje taktična uporaba, str. 3—4.

Brecelj Bogdan: Navodila divizijskim kirurškim ekipam. Primarna oskrba ran, str. 5—13, (dve skici na str. 6).

Pintarič Ivan: Izpahi, kostolomi roke in prstov, str. 13—21, (skice na str. 18 in 19).

Maselj Cirila: O vitaminih, str. 22—24.
Južnič Marijan-Niko: Stomatitis ulcerosa, str. 24—29.

(Zupet Avgust) — Jerič Janez: Bolezni ustne sluznice, str. 29—34.

Černič Mirko: Kako prenašamo ranjenec?, str. 35—36.

Černič Mirko: Spoštujmo in negujmo svojo materinščino!, str. 37—39.

Številka 7 — avgust 1944

Milavec Vlado: Spolne bolezni, str. 1—12.

Milčinski Janez: Prispevek k spoznavanju infekcij po strelnih ranah, str. 13 do 20.

Milčinski Janez: Zdravljenje inficiranih strelnih ran v mehkih delih, str. 21 do 28.

Saje Julij: Nekaj o provizoričnih opornicah, str. 28—29, (skice na str. 30).

Saje Julij: Natega preloma stegenice, str. 31—32.

Černič Mirko: Spoštujmo in negujmo svojo materinščino!, str. 32—34.

(Magajna Bogomir): »Ranjenec« (o prevodu knjige Ranjenec in rane), str. 34—35.

(Magajna Bogomir): Ustanovljen je Rdeči križ Slovenije, str. 35—37.

Številka 8 — september 1944

(Južnič Marijan): Etapno zdravljenje in enotna vojno-kirurška doktrina, str. 1—9.

Kemoterapija penetrirajočih možganskih ran, str. 10—11.

Anurija po sulfapyridinu, zdravljena s cistoskopijo in kateterizacijo ureterjev, str. 11.

(Rogers Lindsay): Absorpcija sulfanilamida, apliciranega lokalno, str. 12.

(Rogers Lindsay): Plinska gangrena v sedanji vojni, str. 12—13.

(Rogers Lindsay): Zračni transport bolnikov, str. 14.

Pišot Vaclav: O očesnih poškodbah v naši vojski, str. 15—22.

(Brecelj Bogdan): Oglej in zapomni si! Prelom stegenice pred repozicijo. Dokončna fiksacija preloma stegenice z ekstenzijo, str. 23—24, (skici na str. 23 in 24).

Krasnik V(irgil): O preskrbi težkih strelnih prelomov stegenice, str. 25—27, (skice na str. 28—31).

Lajevec Stanko: Ne omalovažujmo seruma proti plinskemu prisadu, str. 32 do 35.

(Varl) — Vare Janez: Nekaj praktičnih navodil za nova zdravila, str. 36—39.

(Zupet Avgust) — Jerič Jan(ez): Vnetja ustne sluznice, str. 40—41.

Popravi! Str. 42—43, (tiskarske napake v Bolničarskem priročniku št. 1).

Številka 9/10 — april 1945

Perušek Milan: Nekaj nalog zdravstvene službe v bližnji bodočnosti, str. 1—5.

Leonov V. T.: Profilaksa infekcij ran ter osnovni principi zdravljenja gnojnih ran, str. 6—15, (posebna priloga — diagram ranjencev od 1. 12. 1944 do 20. 2. 1945).

Naumov Nikolaj: Prva pomoč ranjenim v boju, str. 16—18.

Magajna Bogomir: Sulfamidi, str. 19 do 23.

Južnič Marijan: Etapno zdravljenje in enotna vojno-kirurška doktrina, str. 24—34, (t. j. nadaljevanje iz 8. št.).

Kukovec Robert: O zdravljenju kostolomov v naših prilikah, str. 34—44, (s skicami na str. 38 in 39).

Jerina Pavla: Zanimivi kirurški primeri, str. 44—46.

Pišot Vaclav: O diferencialni diagnostiki pri očesnih traumah, str. 46—48.

Kukovec Robert: O uporabi Pentothal-Natriuma (angl. Sodium), str. 48—50.

Kavčič Pavla: Pripomba k suhi sterilizaciji, str. 51.

Južnič Marijan: O vzgoji sanitetnega osebja in o novih kadrih, str. 52—57.

Magajna Bogomir: Trdnjši od brona, str. 57—58.

**Seznam avtorjev prispevkov
v Partizanskem zdravstvenem
vestniku**

Ahčin Marijan-Matjaž
Brecelj Bogdan
Černič Mirko
Deržaj Peter
Dolenc Milan
Gerbec Miroslav
Gunde Lojze-Rok
Jeras Marija
Jerina Pavla
Justin M.
Južnič Marijan-Niko
Kanoni Janez
Kavčič Pavla
Kovač Ludvik
Krasnik Virgil
Kukovec Robert
Lajevec Stanko
Leonov V. T. (član sov. voj. misije)
Lunaček Pavel
Magajna Bogomir
Maselj Cirila
Milavec Vladimir
Milčinski Janez
Morelj Marijan
Naumov Nikolaj (član sovjetske voj.
misije)
Novak Ante
Novak Franc-Luka
Obračunč Rudolf
Perušek Milan
Pintarič Ivan
Pišot Vaclav
Ravnihar Božena
Rogers Lindsay (član anglo-amer. voj.
misije)
Saje Julij
Tavčar Igor
Varl Janez-Vane
Zupet Avgust — Jerič Janez
Župančič Andrej

Rezervno torišče svetovne napetosti

Florijan Laimiš

Že večkrat je predsednica indijske vlade Indira Gandhi ponovila svojo misel, za katero ima prav gotovo tehtne razloge: »Če se bo začela tretja svetovna vojna, potem se bo začela v našem delu sveta, v Aziji, kamor je Evropa presadila svoje probleme, svoje spore in svoja nasprotja«. Indira občasno tudi opozori, da ta nevarnost ni tako zelo daleč, takoj nato pa se že vsak posveti nalogam doma in vlogi Indije v svetu, ki jo obdaja.

Indija je res velika dežela. Ima že okoli 700 milijonov prebivalcev, nanjo prežijo številne nevarnosti, živeti pa mora pod naraščajočim pritiskom oboroževalne tekme, v katero jo silijo predvsem interesi velikih sil v njenem delu sveta, to je v jugovzhodni Aziji. Indija je velika država na veliki podcelini, zato ima vse, kar se dogaja v njej, in v njeni soseščini, za nas nenavadne dimenzije. »Indija je prevelika država, da bi bila satelit kogarkoli,« pravi ugotovitev mnogih državnikov, vendar to ni ovira, da ne bi bila občasno predmet zaporednega političnega zanimanja in cilj zaporednih »velikih« obiskov na najvišji ravni.

Morda bodo dokazi zagotovili prodor mnenju, da je jugovzhodna Azija z Indijo vred dejansko »rezervno torišče« svetovne politike, del sveta, za katerega se bitka šele začneja. Brez posebnega dokazovanja pa je mogoče že zdaj reči, da je Indija vsestransko vključena v bitko, da je že postala prizorišče spopadov, ki utegnejo zažgati podcelino in njenemu

revnemu prebivalstvu samo še povečati gorje, namesto, da bi mu končno dali priložnost zaživeti brez strahu za usodo jutrišnjega dne. V bitki za jugovzhodno Azijo poskušajo Indijo notranje oslabiti, okrniti njen ugled v očeh sosedov, razbiti zaupanje množic v politične voditelje, dokazati »nesposobnost« za rešitev gospodarskih in socialnih težav ter ogroziti njene suhozemne in morske meje.

Izteklo se je drugo leto od mogočne zmage Indire Gandhi na predsedniških in parlamentarnih volitvah, vendar zmagasama ni dovolj za ozdravitev težav, ki jih je prineslo obdobje, ko je bila na oblasti opozicija in za uresničitev razvojnih načrtov, s katerimi se indijska Kongresna stranka ubada že ves čas, odkar je 15. avgusta 1947 britanski podkralj, lord Mountbatten izročil oblast predsedniku vlade nove Indijske unije Javaharlalu Nehruju. Ves čas od leta 1947 do zdaj je Indija sama svoj največji problem. »Kjerkoli potegnem, ne gre,« je dejal premier Nehru — tako pripoveduje anekdota — ko je odkrival spomenik Mahatmi Gandhiju, pa se zavesa ni hotela razpreti. Poznavalci trdijo, da so se Indijci v tisočletju tuje nadvlade zrasli v eno s prepričanjem, da je država — oblast, njihov najhujši sovražnik.

Pol leta potem, ko je Indira Gandhi znova zmagala na volitvah, januarja 1980, so že pisali o »vladni krizi«, o »izvršni oblasti, ki je postala žrtev nepojasnjene paralize« in podobno. Vendar, domnevne

paralize ni bilo težko pojasniti: večina trezno razmišljajočih je priznavala, da je v Uniji težko vzdrževati red, še posebno v prenaseljeni državi Utar Pradesh ter v politično preobčutljivih državah Kašmir in Assam. Marsikdo ni imel razumevanja za stroge ukrepe, ki jih je uvedla vlada, zato so trdili, da izglasovana pooblastila močno spominjajo na izredno stanje, uvedeno leta 1975 in 1977. Nemiri na severovzhodu v Assamu so paralizirali državo polnih enajst mesecev. Hujskači so spretno izkoristili tajna gibanja na indijskem severu, katerega vkljenjenost med sosednje države spominja nekako na deželo Laponcev na evropskem severu ter njihove secesionistične ambicije.

V Utar Pradeshu so se 13. avgusta 1980 spopadli muslimanski prebivalci in sicer s policijo, ki je poskušala zadržati izbruh njihovega ogorčenja, vzkipelega zaradi žalitve verskih čustev. Nemir se je spremenil v plaz. Bilo je najmanj 200 mrtvih, nekateri trdijo, da jih je bilo veliko več, vsaj poldrug tisoč, razbite so bile delavnice in trgovine, uvedli so policijsko uro, goreli so domovi. Voditelj zahodnobengalske ljudske vlade, marksistično usmerjeni Jyoti Basu, je tedaj v Kalkuti poskušal preprečiti nemire, ki so se vsem navkljub spremenili v policijske bitke v tej metropoli revščine v Indiji, kot sicer pravijo Kalkuti. Dogodki so spominjali na kaotične tedne leta 1972, ko so spopadi, podobni že državljanski vojni, pretresali Kalkuto. Ne tedaj in tudi pozneje niso uspeli manevri desnice, da bi razbila in uničila »rdeča oporišča« ali »leve trdnjave« v Zahodni Bengaliji in še nekaterih indijskih državah.

Nadaljevala se je žalostna zgodovina indijskih »harianov«, »božjih otrok«, kot jim je pravil Mahatma Gandhi, kmetovalcev in pripadnikov »nedotakljivih«, indijske najnižje kaste. Nasilje izvajajo veleposestniki oziroma njihove najete tolpe. Morilci imajo vsega preveč, umorjeni pa zahtevajo samo drobec! Nemočne

hariane morijo in jih sežigajo na grmadah. Na sploh je indijska vas sila privlačna za vse politične stranke. Vrstijo se pohodi, tradicionalni »kmečki rallyji« po več državah, demonstracije nezadovoljnih »kisanov« in nasprotne akcije indijske opozicije. Kmetje zahtevajo večje odkupne cene kmetijskih pridelkov, izenačeno vrednotenje industrijskega in kmečkega dela, večje mezde za kmetijske delavce, ki sami nimajo zemlje ter večje zvezne investicije za razvoj indijske vasi.

Veliko je bilo pisanega o secesionistih na indijskem severovzhodu, kjer je reakcija nahujkala množice zoper priseljence, predvsem begunce iz vzhodne Bengalije — Bangladeša in Nepalce. V državi Tripura, vzhodno od Bangladeša, je reakcija izkoristila nemire, da bi strmoglavila vlado levih sil, v kateri so bili tudi predstavniki KP Indije (marksistov). Nemiri so terjali nekaj sto mrtvih, mnogi pa so pred nasiljem zbežali v pragozdove, kjer so v splošnem pomanjkanju že umirali, preden je intervenirala zvezna vojska. Morda bi še čakali, toda izkušnje iz severne države Assam so bile več kakor poučne. Reakcija je skoraj povsem paralizirala življenje v Assamu. Iz bojazni, da škoda ne bi bila še večja, so redne indijske vojaške enote zastražile rafinerije nafte in naftovode, nakar šele se je oblast lahko mirneje posvetila vsakodnevnim nalogam.

Dozoreli so nekateri potrebni, čeprav neljubi ukrepi za umiritev razmer v državi. Vlada je prepovedala stavke v ključnih sektorjih gospodarstva in v temeljnih dejavnostih, kar je voditelj opozicijske Janata stranke Čandrašekar ocenil kot ukrep, ki »spominja na čase izrednega stanja v Indiji«. Ustvarjena je bila oaza premirja v domači socialni vojni, oaza, ki je še poudarila dejstvo, da je Indija dober zgled države v razvoju, ki se je spoprijela s svojimi problemi, ki teži k samostojnosti ter opiranju na last-

Indijski kmetje, običajno ljudje najnižje kaste, tako imenovani »nedotakljivi«, veljajo za silo, ki se v Indiji šele prebuja. Njihovo geslo je takšno, kot povsod po svetu — zemlja naj bo tistega, ki jo obdeluje

ne sile na številnih področjih svojega razvoja. Leta 1947 je bila Indija agrarna država, zdaj pa je deseta industrijska sila na svetu z vsemi značilnostmi, predvsem pa nasprotji tako naglega vzpona. Razvito ima lahko in težko industrijo, uspešna pa je tudi elektronska industrija z lastnimi računalniškimi sistemi.

Nekateri že opisani elementi pričajo, kakšne rezultate dajejo akcije, da bi se zboljšalo življenje na indijski vasi. Mahatma Gandhi je dejal, »da Indija živi v

svojih vaseh, teh pa je 600 000, raztrese-nih po vsej podcelini, in da bo Indija živela toliko časa, kolikor bodo živele njene vasi.« In prof. H. Bunting: »Stvarnost danes je takšna, da imamo kmečke vozove, ki jih vlečejo voli in letala tipa Boeing, da naši kmetje obdelujejo zemljo z lesenimi plugi, vendar pa imamo tudi satelite za daljinsko odkrivanje kmetijskih površin in rudnega bogastva.« Takšna Indija z vsemi svojimi posebnostmi je vabljava za svetovne faktorje,

ki se medsebojno sporazumevajo za vplivna območja. Prevelika je, da bi si jo kdorkoli poskušal neposredno podrediti, poskusov po stranskih poteh pa je bilo že toliko, trajajo še zdaj in se bodo verjetno še ponavljali. Med posege s strani v indijsko suverenost, samostojnost ter gospodarski in politični razvoj sodi tudi obnašanje indijskih neposrednih sosedov, prek katerih doteka vpliv velikih sil na podcelino.

Za novejšje indijsko-sovjetske odnose je značilno kodificiranje meddržavnih sporazumov. Posebno slovesno je bilo, ko je minilo deset let od sklenitve »pogodbe o miru, prijateljstvu in sodelovanju« med Indijo in SZ. Ko je pred dvema letoma obiskal Indijo, je imel sovjetski voditelj Leonid Brežnjev s seboj spremstvo kar 300 ljudi. V skupnem sporočilu so spretno obšli nesoglasja med državama, v govoru pred parlamentom pa je Indira Gandhi poudarila, da je posredovala sovjetskemu voditelju vso zaskrbljenost Indije zaradi tujega vmešavanja v zadeve drugih. Indijsko stališče proti odkriti vojaški intervenciji je po mnenju azijskih opazovalcev v prid neuvrčenemu položaju Indije. Nasprotovanje infiltraciji koristi položaju Indije, vendar pa pomeni točko tudi v prid odnosom s SZ, za katere je Indira Gandhi izjavila, da »temeljijo na zaupanju in vzajemnih interesih«. Res je, da se strateški interesi Indije in SZ v jugovzhodni Aziji ujemajo, vendar pa je zainteresiranost Indije za sodelovanje s SZ pogojena še z neposredno stvarnostjo obsežnih materialnih odnosov, ki jo vežejo na Moskvo. Že pred obiskom Brežnjeva v Indiji je bilo znano, da je Indija oborožena s sovjetskim orožjem, kasneje pa je prišla na obisk delegacija sovjetskih oboroženih sil in pokazala zanimiv katalog oborožitve, ki je napredaj zainteresiranim državam.

Ceprav je Indija ne tako dolgo tega dobila na zahodu nekaj milijard dolarjev kredita, da bi se lahko manj vezala na

sovjetske dobavitelje, je zanj pomemben tudi sporazum s SZ, po katerem se bo do leta 1985 obseg bilateralne trgovine povečal na skoraj 14 milijard ameriških dolarjev. Realizacija tega dogovora bo velika pridobitev za Indijo v okviru njenega iskanja tujega tržišča za izdelke domače industrije, ki naglo narašča.

Ni skrivnost, da indijsko-sovjetski interesi temeljijo še na nekaterih skupnih stališčih glede strateškega položaja v tem delu sveta. Možnost, da bi se Pakistan razvil v upoštevanja vredno vojaško silo (s pomočjo svojega, z dolarji subvencioniranega vojaškega proračuna) izenčujejo v Moskvi z nastankom »druge Turčije« na sovjetskih južnih mejah. Nobenega dvoma ni, da takšna možnost ne bi bila po volji tudi New Delhiju. Ni torej naključje, če je indijsko časopisje prenehalo objavljati kritike na račun pakistanskega oboroževanja samo tiste dni, ko je bil na obisku v Indiji pakistanski zunanji minister. Takoj za tem pa so se znova pojavili v indijskem časopisju članki z naslovi: Američani čez vsako mero oborožujejo Pakistan, Pakistan izziva incidente na meji in Zakaj Zia Ul Haq potrebuje najnovejše ameriške bombnike?

Indira Gandhi je nezaupljivo prebiral predlog z druge strani meje za sklenitev nenapadalne pogodbe med Pakistanom in Indijo. »Naša ponudba je na njihovi mizi že od leta 1949, vendar se še zmenili niso zanj,« je dejala v nekem novjšem intervjuju. Na vprašanje, če se Indija boji moderno oboroženega Pakistana, je odgovorila, da to ne, vendar ostaja dejstvo, da je Pakistan že štirikrat napadel Indijo. Leta 1947, kmalu po nastanku Indije in Pakistana — obe državi sta bili prej eno pod britansko nadoblastjo — je bila vojna zaradi Kašmirja. Leta 1965 so bili spopadi na območju Katcha, nato istega leta še enkrat zaradi Kašmirja in leta 1971 zaradi Bangladeša. V New Delhiju trdijo, da niso

toliko vznemirjeni zaradi ameriških letal, s katerimi se oborožuje Pakistan, kakor zaradi dejstva, da se prek Pakistana ZDA vrivajo na podcelino in s tem povečujejo vznemirjenost v jugovzhodni Aziji. Vznemirljivo je potem še eno dejstvo: niti revni Pakistan, niti še bolj revna Indija ne moreta brez posledic nositi velikega oboroževalnega bremena. Polnih 30 odstotkov svojega proračuna morata nakazovati za oboroževanje. »Vključno s prikritimi izdatki to najverjetneje pomeni 50 odstotkov,« izjavljajo v poučenih krogih.

Posledica pospešenega ameriško-pakistanskega približevanja utegne biti celo proizvodnja jedrske oborožitve v Pakistanu, kar bo zanesljivo sprožilo stopnjevano indijsko reakcijo. Znano je, da je Indija maja 1974 izvedla svojo prvo in edino poskusno jedrsko eksplozijo, nakar se je Pakistan s pomočjo Francije začel pripravljati na proizvodnjo tega orožja. Na pritisk mednarodne skupnosti, da ne sme naraščati število članic »jedskega kluba«, je Francija leta 1978 odpovedala sporazum. V tem času je Pakistan že zgradil svoje naprave v Kasami in izšolal strokovnjake, da nadaljujejo s Francozi začeto delo. Trdijo, da potrebuje Pakistan morda še kakšen mesec časa, nakar bo sposoben izdelati lastno jedrsko bombo.

Ker so ta obvestila vedno znova ponavljali in se šopirili z objekti v Islamabadu, Kasami in Kahati, je Indija že lani uradno sporočila, da bo tudi sama začela izdelovati jedrsko orožje, če Pakistan ne bo opustil svojih načrtov z njim. O tem, kakšen pomen ima na podcelini ameriško oboroževanje Pakistana, pričajo tudi obvestila o vsebini lanskih razgovorov predsednice britanske vlade Margaret Thatcher med obiskom v Indiji. Dve »železni dami« sta veliko govorili o tem vprašanju, poudarek pa je bil na prizadevanju britanske strani, da bi Indija zavzela drugačno stališče do Pakistana, da bi upoštevala »njegovo ogroženost«

zaradi dogodkov v sosednjem Afganistanu. Indije ni bilo mogoče pregovoriti, njeno stališče do čezmernega oboroževanja Pakistana je ostalo nespremenjeno.

V nekaterih krogih v jugovzhodni Aziji se sprašujejo, kakšne razloge imajo ZDA, da Indijo v bistvu potiskajo v objem »druge strani«, to je SZ ali Kitajske? Indira Gandhi jim odgovarja, da se Indija ne pusti nikomur nikamor potiskati, da si je država sama poiskala svojo pot in da vztraja na njej. »Američani gradijo v Aziji zase takšno strategijo, da za Indijo v njej ni prostora. Razloge za takšno strategijo pozna ameriška vlada in morda ameriško ljudstvo, v Indiji jih ne poznamo. Dobila sem zelo lepo pismo od predsednika Ronalda Reagana, prinesel naj bi ga sicer zunanji minister Haig. Kakorkoli že,« je zaključila Indira Gandhi, »v pismu ni bilo ničesar.«

V prvem četrtnetju letos so bili indijsko-ameriški odnosi tako slabi, kakor še nikoli v zgodovini odnosov med dvema državama, pa čeprav je sodeč po neki anekdoti že Javaharlal Nehru trdil, da »bi za pšenico raje povprašal na mesecu, kakor pa v Washingtonu.« Krivda je tokrat, tako pravijo opazovalci, na »preveč prosovjetskem stališču Indije do afganistanskega vprašanja,« zaradi česar je Reaganova vlada razglasila Indijo za »sovjetskega vazala«. »Veliko smo storili v tej zvezi,« je dejala Indira Gandhi, »vendar je veliko odvisno tudi od tistih, ki so neposredno prizadeti. Veliko je odvisno od njih, zato smo mi brez moči. Položaj je zaradi tega tako zahteven, ker stojijo v ozadju še tretji, ker ne gre samo za dve državi. Še nadalje bomo ostali v igri in poskušali storiti vse, kar moremo.«

Morda velja omeniti neka milejša stališča o ameriški politiki. Indijski dnevnik Hindustan Times je zapisal: »Reaganova vlada nima Indije za del sovjetskega bloka, temveč za neuvrščeno državo, ki je ta leta izvajala politiko, ki se je

pogostejše ujemala s sovjetskim, kakor pa ameriškim stališčem.« Po mnenju lista je treba takšno ameriško formulacijo indijske politike razumeti nekako takole: Indija igra v gibanju neuvrščenosti takšno vlogo, kot jo imajo Kuba, Etiopija, Vietnam in Afganistan. List je uporabil drugačne besede in drug element indijsko-ameriških odnosov, vendar je končna resnica v obeh primerih ista. Indije ni mogoče spremeniti v satelit.

Verjetno je »tisti tretji«, ki ga omenja predsednica indijske vlade, ko govori o Pakistanu, kar tretja največja svetovna sila: Kitajska! Normalizacija indijsko-kitajskih odnosov je bila sila dolga. Zunanji minister Huang Hua je pripravil obisk predsednika kitajske vlade Jao Xiangja v New Delhiju, s čimer se je začela »indijska dimenzija« kitajske politike. Obisk je na zunaj stabiliziral medsebojne odnose ter potrdil sorodnost stališč do splošnih in konkretnih mednarodnih vprašanj. Gost se je okoriščal z nekaterimi razlikami v stališču Indije do sosedov, to je Pakistana, Bangladeša in Nepala, slišati je bilo, da je pred obiskom v New Delhiju celo svetoval pakistanskim voditeljem, naj se zavzamejo za obojestransko razumevanje in izboljšanje odnosov z Indijo.

Opazovalci trdijo, da gre samo za »pogojni« povratek Kitajske na podcelino. Očitno ima dovolj nalog na drugih sektorjih, vendar je premier le napovedal neposrednejše in pogostejše stike pekinške vlade z državami južno od Himalaje. Gre za prakso, kakršne do zdaj ni bilo in za katero je očitno, da jo terjajo kitajske notranje razmere ter transformacije nekaterih kitajskih zunanjepolitičnih stališč. Kitajska vlada se zaveda, da njeni odnosi s podcelino ne morejo biti uspešni, če se najprej ne bodo izboljšali kitajski odnosi z največjo državo na podcelini — Indijo! Mnoge izjave kitajskih voditeljev razlagajo v New Delhiju kot znamenje, da so pripravljene normalizirati

odnose, jih poglobiti in okrepiti medsebojno zaupanje.

Ko je pred tedni ocenila vse, kar je bilo storjeno za ureditev odnosov s Kitajsko, je Indira Gandhi govorila precej zadržano. V intervjuju za The Times of India, je odgovorila na vprašanje, kaj namerava njena vlada storiti za odpravo sedanjega stanja »niti prijateljstva niti sovraštva« v odnosih s Pekingom in dejala, da bo »kitajsko stališče ostalo nespremenjeno vse dotlej, dokler bo Kitajska odvisna od zahodne gospodarske pomoči.« Izrekla je tudi mnenje, da je LR Kitajska »obsedena od sovraštva do SZ in da je v Moskvi opaziti ista čustva do Kitajske.«

V indijskih političnih krogih opozarjajo na komponente, ki oblikujejo trenutno in daljnoročno politiko vlad v New Delhiju. Mnenja so, da se nekateri elementi ne ujemajo povsem z indijsko neuvrščenostjo, zato mora vlada iskati vedno nova pota za uravnovešanje položaja Indije na mednarodnem prizorišču. Vse je podrejeno napredku Indijcev, indijskega ljudstva, ne pa preraščanju Indije v samostojno svetovno silo, kot nekateri poskušajo obarvati ozadje prizorišča, na katerem se Indija že uveljavlja kot priznanja vreden faktor.

Bogato najdišče in dolgoročna spodbuda

France Filipič: Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919—1939

France Filipič nam podaja svoja zbrana zgodovinska dela, pridelana v letih 1972—1980. Razmeroma malo časa, a velik rezultat. Sad vztrajnega in nepretrganega dela osebnosti, ne »izvajalca«, kakršnega sicer naš sistem financiranja znanstvenega dela edinole pozna in dopušča.

Naslov obeh knjig — izdala ju je založba Borec — je primeren, saj ne izraža le dejstva, da gre za zbirko 22 študij, ki je vsaka zase samostojno besedilo. Dobro namreč označuje tudi značaj večine teh študij, ker segajo v posamezna obdobja ali poglavja (periode) zgodovinskega razvoja našega revolucionarnega gibanja, ki jih zgodovinska znanost razločuje.

Poleg slovenskih, obravnava avtor teme, ki zadevajo revolucionarno gibanje v njegovem jugoslovanskem obsegu, zlasti delovanje osrednjih vodstev, a tudi nekatere, ki združujejo širši krog komunistov iz vse Jugoslavije (delovanje v kaznilnicah), ali komuniste nekega drugega jugoslovanskega naroda (make-donske). A tudi o vseh teh širših temah razpravlja v tej ali oni povezavi z dogajanjem na Slovenskem in z vidika te povezanosti. Poglavitna pozornost je obrnjena k slovenskemu razvoju. Tega obravnava v strnjeni časovni in problem-ski povezanosti, iz njega se ozira po širšem dogajanju v Jugoslaviji in deloma čez njene meje (Koroška). Tak pristop ni nastal samo zaradi avtorjevega konkretnega delovnega načrta, ki so ga

deloma narekovale tudi časovno vezane družbene potrebe, marveč ga je uresničeval kot svoje pojmovanje metode, smotru ustreznega načina dela. Takšno njegovo pojmovanje je dobro in nujno in bi ga spričo federativnega značaja jugoslovanske skupnosti bilo koristno pogosteje uporabiti tudi drugod. Vsaka izmed nacionalnih ali zgodovinsko pogojenih družbenih skupnosti, ki se združujejo v federativno jugoslovansko skupnost, mora odkrivati in preučevati svoj zgodovinski odnos do te skupnosti, izhajajoč od revolucionarnega razvoja na lastnem področju in hkrati od razvoja v celotni skupnosti. Preprostejša metoda, ki se zanima predvsem za delovanje centralnih forumov in ustanov iz njih samih, ali ki v dogajanjih na posameznih nacionalnih ali zgodovinskih področjih celo gleda le nekakšne (včasih »pravilne«, včasih »nepravilne«) specifične odseve osrednje politične zamisli, daje zanimive, včasih tudi potrebne rezultate, a vselej zgolj delne. V svojem metodološkem smislu je delo Franceta Filipiča torej zgledno.

Veliko je še dobrih strani Filipičevega pisanja, omenili bomo samo nekatere. Predvsem, časovni razpon. Z enako pozornostjo obravnava dvajseta kot trideseta leta. Tu ne gre za nekakšno »pravičnost«, marveč za utemeljeno spoznanje, da je revolucionarno gibanje potrebno preučevati v celotni časovni dolžini njegovega razvoja, ker nam to omogoča primerjavo posameznih faz in stopenj in ker nam to omogoča spoznati sklenjenost učinkovanja razmer in zamisli, razumeti postopnost delovanja političnih subjektov. Kljub dramatičnemu prelomu, ki ga je v delovanje in organizacijo KPJ zasekala kraljeva diktatura, se v nekaterih prvinah kaže povezanost obeh dozdevno tako ločenih obdobj zgodovine KPJ. Filipič, na primer, opozarja (str. 112), da je vir poudarjenega komunističnega vpliva med slovensko intelektualno mladino, značilnega za tri-

deseta leta, treba iskati že v delovanju revolucionarnih študentov dvajsetih let.

Že s samim časovnim razponom svojega raziskovanja omogoča Filipič, tudi, če kdaj sam na to izrecno ne opozori, da ugotovimo še marsikatero takšno povezanost v perečih družbenih problemih in v razvoju revolucionarne misli, ki se ob njih preizkuša. Osrednji takšen problem je pač, kako rešiti razmerje med jugoslovansko revolucionarno stranko, katere organizacija je utemeljena na demokratičnem centralizmu, in nujnostjo, da slovenski proletariat na svojih tleh nastopi kot samostojna politična moč v celoti družbenega vprašanja na Slovenskem, vključno narodnega. Prav Filipičevo delo nam omogoča, da lahko ta problem prvič zaznamo kot spremni pojav v celotni zgodovini KPJ na Slovenskem in da lahko vidimo razvoj njegovega obravnavanja od prvotnega zanikanja (preganjanje vseh in vsakršnih oblik »separatizma«) do dialektične rešitve z oblikovanjem Komunistične stranke Slovenije leta 1937 in z ustvarjanjem njene realne revolucionarne sposobnosti in vsebine. Filipič pokaže, kako učinkovito je ravno Tito spreobrnil svojo nalogo, da odpravi ta »separatizem«, v učinkovito akcijo za ustanovitev KSS (KPS) in za njeno usposobljenje za velike naloge zgodovine, da se je lahko potem uspešno uveljavila v slovenski družbi v boju za množice (tudi delavske) različnih političnih in idejnih usmeritev.

Dobro je Filipičevo zanimanje za celoto dogajanja, zanimanje za izraze gibanja množic, njihovih pobud in dejanj. Ne omejuje se na pregledovanje in razčlemba političnih izjav vodilnih teles in posameznikov, marveč odkriva mnoge nadrobnosti v temeljnem delovanju in to na zelo različnih področjih. Posreči se mu pokazati živo podobo, v kakršni vidimo povezavo in vzajemno učinkovanje med gibanjem množic in vodilnostjo revolucionarnega subjekta. Ob tem se trudi, da vključuje delovanje komunistov v

celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem, kot neločljiv del nacionalne zgodovine. Seveda te naloge sam ne more do kraja opraviti. To je predvsem naloga širše sintetične zgodovine. Vendar je včasih kaka vrzel preobčutna. Vsekakor bi bilo dobro za bralca obeh knjig vsaj na kratko povedati, kaj je treba razumeti pod pojmom »pozitivni elementi v tradiciji Slovenske ljudske stranke« (klerikalne), o katerih se govori v partijskih dokumentih (na primer v zanimivem Gorkičevem napotku z dne 7. februarja 1937) in ki so dejansko pospeševali nekatere partijske koncepcije in akcije (na primer izjavo treh komunističnih strank o slovenskem vprašanju in zamisel o SNR — slovenskih narodnih revolucionarjih v letih 1933—1934). Tu je že marsikaj povedanega v drugih zgodovinskih delih, posebej pa bi vendarle omenil zadnje objave Frančka Sajeta o SLS, ki so ostale skoraj nezapažene.

Posebej je treba poudariti Filipičevo sposobnost, da vključi v širše politično dogajanje tudi kulturno ustvarjalnost. Napravil je dober korak k povezavi družbenopolitične in pa kulturne zgodovine na Slovenskem. To vključevanje je v našem zgodovinskepisju tvorno in za Slovence sploh značilno za čas do prve svetovne vojne, za poznejši čas pa se literarna in politična zgodovina kar preveč razmejujeta. Ne pri Filipiču. Ob tem bi kazalo podčrtati Filipičevo dojemljivost za človeško in hkrati osebnostno stran zgodovinskega dogajanja. S tem varuje bralca pred poenostavljanjem in jalovim shematiziranjem, prikaže mu živo življenje, ki je vedno protislovno in ki terja od bralca dejaven odnos in opredeljevanje.

Dobra stran Filipičevega pregledovanja revolucionarne dejavnosti v ožjem smislu je to, da je enakomerno pozoren do delovanja komunistične stranke same in pa do obeh drugih bistvenih prvin komunističnega gibanja, do sindikatov in do mladine (Skoj).

V ožjem strokovnem, zgodovino-pisnem smislu je treba posebej omeniti njegovo sposobnost in vztrajnost pri odkrivanju virov in gradiva, k čemur šteje tudi posamezna osebna delovanja. Pokazal je, kako je mogoče odstirati tisto tančico, ki bi po besedah dr. Dušana Kermavnerja tako dokončno zakrila pravo resnico o dvajsetih letih. Odkril pa je tudi nekatere zelo pomembne, a napol pozabljene dogodke celo iz druge polovice tridesetih let.

Filipič, ki s tolikšno vnemo in domiselnostjo odkriva in rešuje gradivo in podatke, ni faktograf. Ne zadovoljuje se s tem, da bi poročal o najdenem. Odkrito gradivo ga opozarja na probleme in spodbuja ga k usmerjenemu iskanju nadaljnjih virov, ki bi omogočili celovitejšo obdelavo problema. Značilen primer: Ob zanimivem posamičnem dokumentu (prepis satirične pesnitve Moše Pijada v osebni zbirki nekdanjega upravnika mariborske kaznilnice), se loti sistematične raziskave življenja komunističnih in drugih političnih kaznjencev v Sremski Mitrovici in v Lepoglavi, loti se vprašanj in zgodovine njihovih političnih zamisli in dejanj, da more to bralcu podati v celoviti in živi podobi.

Njegovo posebno zanimanje za politične kaznjence v mariborski kaznilnici je dalo sadove, ki so pomembni tudi za širše zgodovinsko dogajanje. Ta kaznilnica je bila eno pomembnih (četudi ne prostovoljnih) središč povezovanja in idejnega oblikovanja komunistov iz vse Jugoslavije; med njimi je pač najpomembnejši Josip Broz Tito. V Titovih zbranih delih so naštetih listi in revije, ki da so jih kaznjenci tukaj prejeli. Filipičeve ugotovitve kažejo, da je ta seznam treba razumeti pogojno, saj je šlo za skrivno in nesistematično sprejemanje tiska, gotovo neredno. Nekaj manjših nasprotij med posameznimi poročili o razmerah v kaznilnici (na primer glede možnosti prejemanja paketov), je najbrž treba pripisati okoliščinam, da gre za ča-

sovno in osebno različne izkušnje posameznih poročevalcev, četudi vsak govori kar za celoto. Pomembni dokument (2. knj., 23—24), ki pove, da je uprava z obsojenci — komunisti strožje postopala kot z drugimi kaznjenci, pove seveda tudi to, da je na upravo kaznilnice v tem smislu pritiskalo pravosodno ministrstvo, saj vidimo, da se upravnik pravzaprav brani pred njegovimi očitki, da postopa s komunisti bolj blago kot z drugimi obsojenci.

Včasih pa je poglavje kar preveč podrejeno priložnosti, za katero je napisano. Kakor je Filipič v »češkoslovaški krizi 1938 in Slovencih« zelo dobro in uspešno pokazal visoko raven takratne slovenske napredne publicistike, njeno sposobnost ustrezno presoditi pereče mednarodne in domače probleme, pogreša bralec obravnavo samo malo mesecev starejšega kriznega položaja, namreč ob priključitvi Avstrije Hitlerjevi Nemčiji. Ta kriza je omenjena na mnogih mestih, Filipič opozarja, da je bila zelo pomembna za revolucionarno gibanje in njegove akcije, a je ne vzame posebej na rešeto, četudi češkoslovaške od nje kar ni mogoče ločiti.

Jedro prve knjige so prikazi družbenopolitičnih razmer ob ustanovitvi komunističnega gibanja v Sloveniji, razvoja in delovanja KPJ v Sloveniji med leti 1920—1924, o nekaterih značilnostih gibanja v Mariboru in njegovem zaledju v istem času in pa o KPJ v Sloveniji v času VIII. konference zagrebških komunistov. Nedvomno gre za bogate in izjemno tehtne osvetlitve, gre za tisto »bazo poznanja«, ki omogoča resno sintetično delo. Seveda so tu že od prej nekatera temeljna dela, ki jih Filipič vključuje v svoje prikazovanje (Dušana Kermavnerja, Franceta Klopčiča in še nekaterih). Podoba se dopolnjuje, vse bolj izstopajo posamezni problemski sklopi. Kar bi si lahko želeli, je to, da bi Filipič, ko se je tako samostojno razgledal po dogajanju, bolj zavzemal stališča ob spornih vpra-

šanjih, ki jih je pisanje pred njim sprožilo (na primer polemika Kermavner-Golouh, polemična opozorila Franceta Klopčiča in še kaj). Je pa v njegovem prikazu najti marsikaj, kar bo takšni problemsko kritični razčlembi v oporo. (Če navedemo samo en primer: Izjava pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo iz prve polovice leta 1928 komunistični stranki Avstrije zelo razločno osvetljuje vprašanje, kakšen je bil takrat odnos KPJ in pokrajinskega komiteja do »versajske« Jugoslavije. Str. 334, 1. knjige.)

Zanimivo je Filipičevo opozorilo na »štajersko komponento« tistega, čemur pravi »revolucionarno zamudništvo v Sloveniji« (to je dejstvo, da se je KPJ na Slovenskem izdiferencirala leto pozneje kot v drugih delih Jugoslavije). Piše namreč, da je poleg že znanih vzrokov (socialpatriotizma, to je pripravljenosti na sodelovanje z meščanstvom v vladi, »konzumnega socializma«, ki ga brani Anton Kristan in njegov krog, to je bojazni za usodo sistema socialdemokratskih združenih, konzumnih, hranilničnih, strokovnih in prosvetnih organizacij, in končno vpliva avstromarksizma in oportunitizma, ki mu je tuj revolucionarni zanos komunizma) potrebno upoštevati še druge zgodovinske okoliščine. Izrecno omeni dve: »slovensko nezaupnost in konservativnost« in pa »dokaj težavno postopno vraščanje štajerskega socialističnega proletariata v skupno organizacijo Jugoslovanske socialno demokratske stranke« (1/64–65). Medtem ko je druga okoliščina potrebna vse pozornosti, bi prvi morali odreči resnost, če je ne razumemo samo v prenesenem pomenu besede (najbrž jo Filipič razume tako), saj sodi v znanstveno sporno kategorijo nacionalnega značaja, je pa tudi za Slovence nesprejemljiva posplošitev.

Vsaj kratek premislek zahteva trditve o »revolucionarnem zamudništvu v Sloveniji«. Znano je, da je posebno Dušan Kermavner ob tem vprašanju vedno opozarjal na faktor razkosanosti Slove-

nije, ko so bile z italijansko aneksijo Trsta in sploh Slovenskega Primorja iz slovenskega dogajanja iztrgane močno levo usmerjene organizacije. Tudi France Klopčič nekje opozarja, da je v Sloveniji diferenciacija na prvi pogled sicer trajala dalj časa kot, na primer, v Srbiji, a da je zato bila bolj temeljita, medtem ko se v Srbiji v prvotno enotno levo usmerjeni organizaciji diferenciacija pojavlja pozneje. Sploh bi lahko ugovarjali trditvi o zamudništvu za dejstvom, da je leva usmeritev v slovenskem delavskem gibanju, četudi se ni posebej konstituirala, obstajala že vsaj od leta 1917 nepretrgano. Za poglobljeno osvetlitev problema pa bi bilo treba razvoj na Slovenskem primerjati z razvojem na področjih v tistem okviru, iz katerega je slovenska socialna demokracija prišla. Če namreč vzamemo samo Slovenijo in Srbijo tistih let gre očitno za tolikšne razlike v tipu družbe, v doseženi stopnji institucionalizacije (utrjenosti organizacije kot izključnega okvira gibanja) in »etabliranosti« (utrjenosti položaja stranke in voditeljev v dani družbi) delavskega gibanja in tudi za tolikšne razlike v političnem položaju, da neposredna primerjava obeh ne more dati popolnega in zadovoljivega odgovora. Primerjavo je treba razširiti na vzporedni razvoj vsaj še v Avstriji in na Češkem, če hočemo videti, koliko so se stvari v slovenskem gibanju premikale, kako močno in kako hitro glede na lastni izhodiščni položaj.

Če se le malce ozremo na to zadevo, vidimo, da se je na Slovenskem v letu 1918 že bil izvršil nek velik politični prelom in to ob sodelovanju širokih množic (narodna osvoboditev, obenem z neko obliko nacionalne državnosti), medtem ko podobnega preloma v Srbiji ni. Pri obnovi prejšnje samostojne državnosti tu množice niso sodelovale v kakem političnem gibanju, marveč predvsem v vlogi vojakov zmagovite armade. Vsa lastna akcija je bila šele pred njimi. Razume

se, da je že doseženi prelom v Sloveniji krepil nagnjenost k narodnoosvobodilnemu »socialpatriotizmu« (ki ga je seveda treba razlikovati od imperialističnega »socialpatriotizma«, podpirajočega imperialistično vojskovanje lastne države, na primer od avstro-nemškega). Dalje. V novi republiki Avstriji do diferenciacije v delavskem razredu skorajda ni prišlo, ne tedaj ne pozneje. Delavstvo je dejansko ostalo enotno v socialdemokratski stranki pa četudi so komunisti že zgodaj ustanovili revolucionarno stranko (1919). Komunisti v Avstriji številčno ne tedaj ne pozneje niso pomenili več kot le majhno skupino v proletariatu (ki pa je med Slovenci na Koroškem imela sorazmerno močno oporo). Proces diferenciacije v češki socialdemokratski stranki je trajal kljub temu, da je levica bila zelo izrazita (decembra 1919 je že imela samostojno konferenco) vse do septembra 1920. šele takrat je levica, ki se je ves čas v dotlej enotni stranki trudila pripeljati delavstvo na svojo stran, ustanovila posebno levičarsko socialdemokratsko stranko, kateri je sledila velika večina članstva. Neposredno zatem je — podobno kot v Jugoslaviji že aprila meseca — sledilo buržoazno zaostrovanje, ki je izzvalo v decembru generalno stavko in nastop orožništva proti delavcem (13 ubitih). A levica ni bila razbita. Nasprotno, sklicala je ustanovni kongres KP Češkoslovaške 14. maja 1921 v Pragi. V vsem času po ustanovitvi češkoslovaške republike, ko je trajal ta proces diferenciacije, je formalno enotna češka socialdemokratska stranka sodelovala v vladi, junija 1919 je dala celo predsednika vlade. V marsičem sta razvoj diferenciacije na Češkem in na Slovenskem podobna po problemih in oblikah, le da je razvoj JSDS češko stranko prehiteval.

Že bežna primerjava z Avstrijo in Češko ne potrjuje sodbe o slovenskem zamudništvu. Nasprotno! Koliko je v Sloveniji pri tem spodbudno deloval vpliv momentov, ki so nastopili z nastankom

jugoslovanskega prostora, to bi bilo pomembno raziskati. Gotovo pa je, da ti vplivi niso bili prevzeti mehanično, marveč so bili asimilirani (priliceni) lastnim družbenim in političnim razmeram. Sorazmerna stabilnost razvoja revolucionarne leve v nadaljnjem razvoju na Slovenskem to potrjuje, kar je konec tridesetih let (in med NOB) pripeljalo do *pozitivnih* vplivov Slovenije na revolucionarni razvoj v celi Jugoslaviji. Prav Filipič je to dejstvo zelo nazorno pokazal ob zgodovini oblikovanja novega vodstva KPJ v domovini.

S tem smo že vstopili naravnost v tematiko druge knjige. Njeno težišče je po strnjnosti in po obsegu (143 strani) poglavje o partijski organizaciji v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS. Skupaj s poglavjem o konstituiranju CK KPJ pomeni to besedilo temeljni pregled zgodovine KPJ v Sloveniji v letih od 1934 do 1939, v nekaterih vprašanjih pa seže še za nekaj let nazaj. Tudi to je v marsičem pionirsko delo in tudi tukaj je delež po avtorju odkritih virov bistven. V največji meri pa temelji na sistematičnem pregledu tistega bloka virov, ki so ga zgodovinarji vajeni kratko imenovati »fond Kominterne«, kar seveda ni (to je zbirka kopij dokumentov, ki so nastali v dejavnosti KPJ med obema vojnama in so le ohranjeni v arhivu Kominterne; mikrofilmski posnetki so v Jugoslaviji že blizu dvajset let in je skrajni čas, da jih podružbimo, to je izdamo). Filipič pomembno razširja in dopolnjuje dozdajšnje poznanje zgodovine tega časa, poglobljena novost in dragocenost njegovega raziskovanja pa je prikaz pozabljenih zgodovinskih dogodkov na Lisci in v Bohinju. Rekonstrukcija teh sestankov in sklepov partijskega vrha se mu je posrečila še zadnji čas s pomočjo spominjanja Edvarda Kardelja, ki ga je spodbudilo Filipičevo vztrajno raziskovanje.

Seveda je tudi sicer marsikaj novega. Omenimo le nove osvetlitve nastanka iz-

jave treh komunističnih partij (Avstrije, Italije in Jugoslavije) o slovenskem vprašanju in sklepa CK KPJ o ustanovitvi nacionalnih KP v okviru KPJ (1934). Oboje ostaja vendarle še v marsičem odprto, povezava obeh dogodkov, ki je opazovalcu vsebinsko in časovno tako na dlani, še vedno nedokumentirana. Dobro je problemsko opozorilo ob okrožnici CK KPJ iz leta 1935 na vprašanje »tretjega bloka« (delavskega, ob bloku vlade in bloku opozicije), ki »se je v novi preobleki pojavilo v l. 1940« v odnosu ljudskega gibanja komunistov do socialdemokratov (166). Ugotavljamo, da tudi tu Filipič išče dolgoročnejše problemske povezave, da išče v podatkih razvojno črto. Prav izrazito, na primer, ob vprašanju vodstva v tujini — vodstva v domovini, ki ga zdržema sledi od l. 1930 (izselitev Martinovičevega CK).

Za zgodovinarja bo Filipičevo delo bogato najdišče in dolgoročna spodbuda. Za našo občo zgodovinsko zavest pa živ dokaz, da nikakor ne drži papirnata hipoteza, ki se je pojavila še lani, da so jugoslovanski komunisti po letu 1928 pa tja do vojne mogli v bistvu le izvajati direktive KI, a da je njihova konceptualna ustvarjalnost bila razmeroma neomejena le pred tem letom. Po Filipičevih prikazih je na dlani tvornost revolucionarne dejavnosti tudi in celo posebno v poznejšem času, dejavnosti, iz katere izraste prenovljena, v lastnih razmerah in izkušnjah zakoreninjena revolucionarna zamisel in revolucija sama.

**Dr. Janko
Pleterski**

Osebnost v revoluciji

Ivan Maček-Matija: Spomini

Po ugotovitvah najrazličnejših anket Slovenci vse manj kupujejo knjige in tudi vse manj berejo. Spomini Ivana Mačka-Matije — izšli so v nakladi devet tisoč izvodov — so to neveselo resnico vsaj za svoj del demantirali.

Zakaj se Mačkovo delo tako bere, tačas, ko se skladiščne police šibijo pod kubiki neprodanih političnih, filozofskih, leposlovnih in tudi memoarskih spisov? Nedvomno zategadelj, ker so ljudje še vedno žejni neformalne, skozi individualne usode projicirane resnice o revoluciji slovenskega naroda. In od koga naj si obetajo zalogaj takšne resnice, če ne od slovitega predvojnega komuniste, drugega komandanta slovenske narodnoosvobodilne vojske, narodnega heroja ter Titovega sodelavca in prijatelja? Osebna doživetja takega moža, si mislijo, utegnejo marsikaj pridodati tudi najbolj utrjeni zgodovinski vednosti, hkrati pa znana dejstva obarvati, tako da dobijo vse bolj globinsko podobo. Posebno mladi rodovi hočejo iz takih del izčrpati prenekateri odgovor na vprašanja, ki živo zadevajo nacionalno eksistenco in nadaljevanje revolucije od včeraj na danes in jutri. Nemalo bralcev sega po knjigi že zato, ker pričakujejo, da se jim bo ob branju razločnejše očrtal Mačkov portret, saj je ta skromni človek, kljub svojim visokim funkcijam v našem revolucionarnem gibanju, skozi vsa obdobja ostajal nekako v ozadju, tako da se ga je često prijemal vzdevek »siva eminenca«. Številni so seveda tudi bralci, ki ni-

majo kakšnih ostreje izoblikovanih pretenzij, pa jim ime avtorja — delavca jamči, da jim bo knjiga kratkomalo v užitek. Torej, da se jim v Spominih ne bo treba ubadati z intelektualističnimi umetničenji, frazerskimi »okraski«, moraliziranj, cenenimi aktivizmi, tisočkrat prežvečenimi citati in podobno šaro, ki je tako često pripomoček navideznih avtoritet ali krinka vsakršne praznote. In naposled ne gre izpuščati izpred oči, da so knjigo težko čakali razni skeptiki in iskalci »senzacionalnih pričevanj«, kakršni so, kakor muhe na med, posedli, na primer, na Dedijerjeve Prispevke.

Ko Spomine prebereš, uvidiš, da so mimo teh poslednjih prišli na svoj račun zares vsi pričakovalci, kakor smo jih bili razvrstili. Praznih rok so ostali samo tisti, ki so si obetali neposrednih ali medvrstičnih »razkritij«. Če pa je že moč govoriti tudi o kaki senzacionalnosti te knjige, potem velja takšno označbo uporabiti samo za bralčevo spoznanje, da lahko tudi pisec, o katerem se vé, da ni človek peresa, ustvari imenitno delo, če ga le vodijo resnicoljubnost, odmerjenost, posluh za bistvo stvari in še zlasti graditeljska težnja. Po šegi vseh revolucionarjev, ki tak naziv zares zaslužijo, se je Ivan Maček izognil sleherni, še tako večje zamaskirani samohvali. Pustil je govoriti dejstvu, kolikor pa so mu le-ti mestoma izvabljali čustvene poudarke, jih je hranil za afirmacijo spoznanja in izkustva, da posameznik pomeni malo, če njegovo dejanje ne rabi spreminjanju sveta v prid skupnosti.

Ta vodilni motiv dosledno prežema tekst in kontekst Spominov. Celo reminiscenčni utrinki na avtorjevo otroštvo in zgodnjo mladost vseskozi nosijo na sebi pečat tiste družbene eksistencialne vsebine, ki jo ponavadi poimenujemo s sintagmo: boj za delavske pravice. Nedolžne, a vselej socialno nabrušene mladostne vragolije, opazovanja neenakosti in krivic, kakor so jih bile videle otroške oči, bolečine in lakote prve svetovne voj-

ne, trd zgodnji boj za obstanek prepoznavanje ničevosti veljavnih meščanskih vrednot, zaznamovanih z lažjo in hinavstvom — takšen krogotok zaznamuje prva Mačkova biografska poglavja. Ceno in draž jim daje piščeva navada, da indikacije samo kopiči, ne da bi jih ocenjeval in komentiral, prepuščajoč bralcu, naj sodi sam. Pravi biser v tem sklopu predstavlja opis, kako je dvajsetletni Ivan vzdržal pri tesarskem delu ob mrazu 30 stopinj pod ničlo. Brez dodatnih pojasnil je bralcu pri priči jasno, da more od takisto ustrojenega značaja pričakovati dejanj, ki jih bo označevala nepopustljiva doslednost.

Izkušnje, ki si jih je bil nabral v stari jugoslovanski vojski — rekrut je bil v času razglasitve monarhofašistične diktature — so izdatno pripomogle, da je mladi Ivan Maček spontano razčistil v sebi vprašanja o nacionalizmu, militarizmu in še posebej o »trdnosti« stare Jugoslavije. Ko je bil odslužil vojaški rok, ga pot ni mogla voditi drugam kakor med komuniste. Že kar spočetka si je med temi ilegalci pridobil zaupanje: priporočala ga je njegova zvestoba, pripravljenost za vse vrste partijskega dela, in volja in zmoglost, da je disciplinirano izpolnil sleherno, zlasti organizacijsko nalogo. Srečanja s Kardeljem, Kidričem in drugimi najpomembnejšimi slovenskimi revolucionarji, leta 1934 pa tudi že srečanje z Rudijem — Titom, so srečno nadomestila pomanjkanje družboslovnih teoretičnih znanj, ki si jih Maček kot preprost delavec poprej ni mogel pridobiti. Izza Goričan, star komaj šestindvajset let, je že bil član Pokrajinskega komiteja KP za Slovenijo, s tega položaja pa mu ni bilo več daleč do političnega šolanja v Moskvi.

Poglavja, ki v Spominih popisujejo predvojno delovanje komunistov v Sloveniji in njihovo udeležbo v delavskem gibanju, policijska in sodna preganjanja, predvsem pa vse ostrejša križanja kominternske linije s Titovo in Kardeljevo

linijo odpiranja Partije in snovanja Ljudske fronte, utegnejo biti zanimiva tudi za izbirčnejše zgodovinarje, saj prinašajo marsikateri nov podatek občega pomena. Isto velja reči za oris Mačkovega bivanja v Sovjetski zvezi od avgusta 1935 do junija 1937, pa za njegovo vlogo v obdobju konsolidacije KP od Titovega prihoda na njeno krmilo do oboroženega upora 1941. Čeprav je Maček večji del tega časa, od 13. marca 1938 do 22. avgusta 1941, prebil v ječi, predvsem v Sremski Mitrovici, je bil njegov revolucionarni delež izjemen. Ob pazljivem branju Spominov, na primer, ni mogoče ugledati dejstva, da brez Mačka ne bi moglo priti do pobega dvaintridesetih komunistov — med njimi so bili najdragocenejši kadri — iz mitroviške ječe.

Od strani do strani ostreje se zarisuje v Spominih avtorjeve značajske črte in celoten osebnostni format. Brez nasilnih deskripcij, izključno na podlagi niza dejstev, oživlja pred bralcem odločni, premočrtni, vztrajni, iznajdljivi, preudarni, prebrisani aktivist Maček. Toda, kolikor je že ta človek discipliniran ter skupni in svoji stvari vdan, toliko je tudi samostojno misleč, kritičen, brez servilnosti in odnosu do deklariranih, a nedokazanih »resnic«. Vselej trmasto verjame svojim očem, ima in brani svoj prav, odklanja sleherno modeliranost misli. Zna ugledati dejanski položaj v Sovjetski zvezi in hotelu Luks, pa tudi potlačiti razočaranje in ohraniti optimizem. Kadar ni v njegovi moči, da bi razrešil kakšno dilemo racionalno, se pusti voditi instinktu (na primer, izkrcanje na Sušaku leta 1937). Domala brezmejna je njegova vera v akcijo. Zdi se, da je ta vera drugo ime za Mačkovo življenjsko filozofijo. Akcije se loteva z vso svojo bitjo, s celotnim fizičnim in duhovnim organizmom. Kako bi sicer s skupino sebi enakih tovarišev izpeljal pobeg iz mitroviške kaznilnice? Opis tistega podviga sodi med najboljše strani Spominov. Morda

prav zato, ker se v njem epsko zgoščajo vse Matijeve temeljne karakterne poteze.

Več kot polovica knjige je namenjena štirim letom osvobodilnega boja. Tu spremljamo avtorja skozi vse etape njegove partizanščine. Z njim gremo od Fruške gore do Užica, kjer opravlja neposredne naloge za vrhovni štab. Navzoč je v Rudu, ko Tito ustanovi Prvo proletarsko brigado. Prek ilegalnih postaj v Sarajevu, Zagrebu in Karlovcu se prebije na spomlad 1942 v okupirano Ljubljano in tu prevzame kup odgovornosti za politično in vojaško rast Osvobodilne fronte. V začetku aprila tega leta ga že srečamo na partizanskem terenu — v enoti Franca Rozmana-Staneta na Kremenjku. Zavzema se za oblikovanje svobodnih ozemelj, vzpostavi zvezo z vrhovnim štabom, vse moči zastavlja za enotnost Osvobodilne fronte in za boj proti zasnovam belogardistične izdaje. Pomemben del spominov predstavljajo Mačkova doživetja na partizanskih bazah na Rogu in v roški ofenzivi, ko je njegova hladnokrvnost pripomogla k rešitvi nekaterih vodstvenih sestavov osvobodilnega gibanja. Bralec nato sledi selitvi vodstev v Dolomite ter snovanjem in bojem v času Dolomitske republike. Zelo dobro je zarisani odpor zoper prenapete in lahkomišelnosti težnje Arse Jovanovića, Pera Popivode in še nekaterih višjih oficirjev, ki jih je poslal vrhovni štab kot inštruktorje, niso pa se od začetka obnesli, ker niso znali upoštevati posebnih razmer, v katerih se je gibalo slovensko partizanstvo. Skraja kot politični komisar, po sestanku vodstev v Malenškovem mlinu septembra 1942 pa za Francem Leskoškom-Luko kot komandant glavnega štaba, je Ivan Maček popeljal slovensko narodnoosvobodilno vojsko skozi težavno, a slavno obdobje, ko ji je bilo zrasti od odredov in brigad do prvih dveh divizij. Potem, po 13. juliju 1943, je tako urejeni vojski poveljeval Franc Rozman-Stane in po njegovi smrti Dušan Kveder-Tomaž. V zadnjem obdobju vojne je bil

Maček organizacijski sekretar CK KPS. Toda to ni pomenilo, da se ni posvečal vojaškim in političnim nalogam. Zadnja poglavja Spominov obširno govore, kolikšen je bil njegov delež pri razoroževanju sovražnih enot ob kapitulaciji Italije, kako se je posvečal utrjevanju ljudske oblasti med boji z novim okupatorjem in kako je naposled vodil reorganizacijo varnostno obveščevalne službe, da bi leta bila kos Gestapu in drugim sovražnim agenturam. Dogodek zase je njegovo videnje desanta na Drvar.

Mačkova pripoved o NOB je spet zanimiva — podobno kot vsa poprejšnja — tudi s stališča, kako avtor z njo še pogloblja lastni portret. Partizanstvo vpliva nanj tako kot na druge borce: pridodaja mu širino, demokratično odprtost, vero v človeka, svetel humor. Najsi se vé, da z Mačkom ni šale, da pri njem ni odpuščanja za grehe, kakor so grob egoizem, prevara in še zlasti izdaja, tako tudi postaja očitno, da ta komandant zna biti prizanesljiv do človeških slabosti in da ima tovariško uho za želje tistih, ki jih je bil spoznal za zveste in ustvarjalne. Nikoli ne zahteva od drugih takih naporov in žrtev, ki jih ne bi zahteval tudi od sebe. Neposreden, brez dlake na jeziku, enakega vedenja in ravnanja do nižjih in višjih, nenaklonjen mistifikacijam in glorificiranju raznih zaslug, toda iskreno priznavajoč dosežke sodelavcev — tak se nam kaže Ivan Maček iz lastnega pisanja. Predvsem deluje poražujoče samoumevnost, s katero je nešteto krat tvegäl življenje, garal, v pravem pomenu besede izgoreval za revolucijo.

Spominom — izdala jih je založba Globus — velja edino ta zamera, da jih je prehitro konec. Ne samo, da se avtor sploh ni dotaknil sedemintridesetih povojnih let, (morda se bo teh lotil kdaj drugič?), ampak je ravnal pretirano strogo in selektivno tudi s svojim objavljenim spominskim gradivom. Brez dvoma bi lahko povedal še veliko več. V njego-

vem primeru načelo nekakšne literarne konciznosti zanesljivo ne bi smelo biti prvega pomena: v poglavjih o narodno-osvobodilnem boju, denimo, bi Ivan Maček lahko bolj sestopil iz štabnih in vodstvenih okvirov ter se izčrpnjeje pomudil pri tej in oni partizanski brigadi ali diviziji, pri tej in oni vosovski akciji.

Phillip Knightley

Prva žrtev

Phillip Knightley je vsekakor kvalificiran avtor za delo, ki nam ga je predložila založba Borec, z naslovom Prva žrtev.

Kot žrtev vojne opisuje — resnico. Odločil se je za obdobje, ko je poročanje z bojišč za bralce — civiliste počasi prihajalo v roke civilnih, ne pa vojaških dopisnikov, ko so novinarji posegli v dogajanja drugače, kakor pa so jih opisovala sporočila enega ali drugega vojaškega štaba. Celo tako zajetna knjiga, kot je Knightleyevo delo, nas ne more prepričati, da tudi vojni dopisniki ne poskušajo po svoje predelati resnice z bojišča, če že zaradi drugega ne, potem zaradi svojega političnega prepričanja. Med drugo svetovno vojno so v Veliki Britaniji, od koder je avtor, sicer pozabili na razprtije med strankami in vse sile posvetili boju proti nacifašizmu, toda vseh zadržkov le ni bilo mogoče podrediti končnemu cilju.

Če se strinjamo z avtorjem, potem se je civilno vojno dopisništvo začelo 14. novembra 1854 s Krimsko vojno, ki so jo Britanci znali tako solzavo opisati v Poročniku indijske brigade, Američani pa posneti po njej film z Errolom Flynnom v glavni vlogi. Za nas je pomembno pričevanje s te imperialistične vojne, opisovanje grozodejstev in človekove nemočnosti pred elementarnimi silami bitke. V enakem slogu avtor razgrinja »resnico« o ameriški državljanski vojni in vključuje vanjo dogodke, ki so že skoraj pozabljeni, ali pa so jih hote zamolčali, zanima ga prva svetovna vojna in udeležba ZDA, poudarja vlogo brzjava za hitro obveščanje javnosti, dotika se za britansko zgodovino obtožujoče »burske vojne« in drugih odločilnih spopadov vse od španske državljanske vojne do vojne v Vietnamu.

Knjiga ni lahko branje, smo je pa resnično veseli.

